

ÖZ YETERLİLİK KİMLİK DUYGUSU & DİNDARLIK EĞİLİMİ

Saffet KARTOPU

**Ocak 2015
GÜMÜŞHANE**

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları - 27

ISBN: 978-605-4838-07-3

Bu eserin dil ve bilim bakımından sorumluluğu yazarına aittir.

Tüm hakları saklıdır.

İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz.

Copyright© Gümüşhane Üniversitesi

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Veysel CEBE

Baskı Tarihi

05.01.2015

Baskı

Sage Yayıncılık Reklam Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. Kültür Han
No:7/101-102 İskitler, Altındağ, Ankara

Yrd. Doç. Dr. Saffet KARTOPU

1981 yılında Adana/Karaisalı'da doğdu. 1997'de Karaisalı İmam Hatip Lisesinden mezun olduktan sonra, lisansını Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, Yüksek Lisansını aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladı. 2003-2012 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda öğretmenlik ve idarecilik yaptı. Aynı zamanda Kamu Yönetimi alanında ikinci lisansını, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsünde (TODAİE) ikinci yüksek lisansını tamamladı. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalında "Kaygının Kader Algıları ile İlişkisi: Kahramanmaraş Örneği" başlıklı doktora tezini hazırladı. Ağustos 2012'de Gümüşhane Üniversitesine öğretim üyesi olarak atandı. Halen aynı üniversitede Din Psikolojisi Anabilim Dalı başkanı olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babası olan Kartopu'nun akademik dergilerde yayınlanmış çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

ÇALIŞMANIN ANAHTLARI

GİRİŞ 23

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. SOSYAL ÖĞRENME KURAMININ GELİŞİMİ VE ÖZ YETERLİLİK	
1. Sosyal-Bilişsel Kuramın Dayandığı Temel İlkeler	46
2. Öz Yeterlilik Kavramının Tanımı ve Kaynakları	56
3. Öz Yeterliliği Harekete Geçiren Süreçler	64
4. Öz Yeterliliğin Boyutları ve Türleri	70
5. Öz Yeterlilik Kavramına Benzeyen Diğer Kavramlar	71
B. KİMLİK KAVRAMI VE KURAMLARI	75
1. Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim Kuramı	78
2. Marcia'nın Kimlik Statüleri Yaklaşımı	85
3. Berzonsky'nin Sosyal-Bilişsel Kimlik Stilleri Modeli	90
C. ÖZ YETERLİLİK VE KİMLİK DUYGUSU GELİŞİMİNİN DINDARLIKLA İLİŞKİSİ	
1. Öz Yeterlilik ve Dindarlık	94
2. Kimlik Duygusu Kazanımı ve Dindarlık	98
3. Ergenlikte Kimlik Duygusu Kazanımı ve Dindarlık	107

İKİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMA

A. YÖNTEM VE UYGULAMA	121
B. BULGULAR VE YORUM	149
1. Örneklemin Olgusal Özellikleri	150
2. Örneklemin Öz Yeterlilik Düzeyi	158
3. Örneklemin Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	163
4. Örneklemin Dindarlık Eğilimi	168
5. Öz Yeterliliğin Dindarlık Eğilimiyle İlişkisi	186
6. Kimlik Duygusu Kazanımının Dindarlık Eğilimiyle İlişkisi	197
C. TARTIŞMA	211
SONUÇ	281
KAYNAKÇA	292

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
TABLolar LİSTESİ	17
ŞEKİLLER LİSTESİ	21
KISALTMALAR	22
GİRİŞ	23

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. SOSYAL ÖĞRENME KURAMININ GELİŞİMİ VE ÖZ

YETERLİLİK	43
1. Sosyal-Bilişsel Kuramın Dayandığı Temel İlkeler	46
a) Sembolleştirme Kapasitesi	46
b) Öngörü Kapasitesi	48
c) Dolaylı Öğrenme Kapasitesi	50
d) Öz Düzenleme Kapasitesi	51
e) Öz Yargılama Kapasitesi	53
f) Amaçlı Hareket Etme İlkesi	54
g) Karşılıklı Belirleyicilik	55
2. Öz Yeterlilik Kavramının Tanımı	56
3. Öz Yeterliliğin Kaynakları	60
a) Performans Deneyimleri	60
b) Model Alma	61
c) Sözel İkna	62
d) Fizyolojik ve Duyuşsal Deneyimler	63
4. Öz Yeterliliği Harekete Geçiren Süreçler	64
a) Bilişsel Süreçler	65
b) Motivasyon Süreçleri	67
c) Duygusal Süreçler	68

d) Seçimsel Süreçler	69
5. Öz Yeterliliğin Boyutları ve Türleri	70
6. Öz yeterlilik Kavramına Benzeyen Diğer Kavramlar	71
B. KİMLİK KAVRAMI VE KURAMLARI	75
1. Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı	78
2. Marcia'nın Kimlik Statüleri Yaklaşımı	85
a) Başarılı Kimlik Statüsü	87
b) Moratoryum Kimlik Statüsü	87
d) Kargaşalı Kimlik Statüsü	89
3. Berzonsky'nin Sosyal-Bilişsel Kimlik Stilleri Modeli	90
a) Bilgi Yönelimli Kimlik	91
b) Normatif Kimlik	91
c) Dağınık-Kaçınan Kimlik	92
C. ÖZ YETERLİLİK VE KİMLİK DUYGUSU GELİŞİMİNİN	
DİNDARLIKLA İLİŞKİSİ	94
1. Öz Yeterlilik ve Dindarlık	94
2. Kimlik Duygusu Kazanımı ve Dindarlık	98
3. Ergenlikte Kimlik Duygusu Kazanımı ve Dindarlık	107
a) Dinî Şuurun Uyanışı (12-13 yaş)	113
b) Dinî Bunalım ve Şüpheler (14-18 yaş)	115
c) Dinî Tutumların Belirginleşmesi (18-21 yaş)	119

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMA

A. YÖNTEM VE UYGULAMA	121
1. Problem ve Araştırmada Cevap Aranılan Sorular	122
a) Problemler	123
b) Alt Problemler	123
3. Kavramlar	131

4. Sayıtlar	137
5. Denenceler	137
6. Evren ve Örneklem	143
7. Araştırmanın Sınırlılıkları	143
8. Saha Çalışmasının Uygulanması ve İstatistiksel İşlemler .	144
a) Öz Yeterlilik Ölçeği	145
b) Kimlik Duygusu Ölçeği	146
c) Dindarlık Eğilimi	148
9. Verilerin Analizi	149
B. BULGULAR VE YORUMLAR	149
1. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemenin Olgusal Özellikleri	150
a) Sınıf Düzeyine Göre Dağılım	150
b) Öznel Gelir Algısına Göre Dağılım	150
c) Yerleşim Yerine Göre Dağılım	151
d) Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılım	152
e) Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılım	152
f) Anne Meslek Durumuna Göre Dağılım	153
g) Baba Meslek Durumuna Göre Dağılım	154
h) Aile Birliktelik Durumuna Göre Dağılım	155
i) Anne Tutumuna Göre Dağılım	155
j) Baba Tutumuna Göre Dağılım	156
k) Ailevi Kararların Alınma Şekline Göre Dağılım	156
l) Karar-Baskı Tutumuna Göre Dağılım	157
m) Fiziksel Görünüş Algısına Göre Dağılım	157
2. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemenin Öz Yeterlilik Düzeyi	158
a) Cinsiyete Göre Öz yeterlilik Düzeyi	158
b) Sınıf Düzeyine Göre Öz Yeterlilik Puanları	159

c) Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	160
d) Karar Baskı Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	161
e) Fiziksel Görünüşten Memnuniyet Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	162
f) Toplumsal Problemlere İlgili Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	162
3. Sosyo-demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Kimlik Duygusu Gelişim Düzeyi	163
a) Cinsiyete Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi ..	163
b) Sınıf Düzeyine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Puanları	164
c) Ailede Karar Alma Biçimine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	165
d) Karar Baskı Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	166
e) Fiziksel Görünüşünden Memnuniyet Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	166
f) Toplumsal Problemlere İlgili Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	167
4. Örneklemin Dindarlık Eğilimi	168
a) Öznel Dindarlık Algısına Göre Toplumsal Değerlerle İlgili Tutum	168
b) Öznel Dindarlık Algısına Göre Vatanserverlikle (3) İlgili Tutum	170
c) Aile Dindarlık Durumuna Göre Vatanserverlikle (2) İlgili Tutumu	172
d) Aile Dindarlık Durumuna Göre Mutluluk-Din İlişkisi Tutumu	174
e) Namaz Kılma Durumuna Göre Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumu	175

f) Namaz Kılma Durumuna Göre Vatanseverlik (1)Tutumuna	177
g) Namaz Kılma Durumuna Göre Dış Politika-Din İlişkisine Yönelik Tutumu	178
h) Namaz Kılma Durumuna Göre Flört Tutumu	179
i) Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihine Göre Dinin Birleştiriciliğiyle İlgili Tutum	181
i) Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihine Göre Vatanseverlikle (4) İlgili Tutum	182
j) İnanç-Mutluluk İlişki Tercihine Göre Dinî Yasaklarla İlgili Tutum	183
k) İnanç-Mutluluk İlişki Tercihine Göre Laiklikle İlgili Tutum	185
5. Öz Yeterlilik-Dindarlık Eğilimi İlişkisi	186
a) Öznel Dindarlık Algısına Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	186
b) Aile Dindarlık Durumuna Öz yeterlilik Düzeyi	187
c) Namaz Kılıp Kılmama Durumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	188
d) Dinin Hayatı Anlamlandırma İşlevine Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	189
e) Flörtü Onaylayıp Onaylamama Durumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	189
f) Dinî Yasaklarla ilgili Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	190
g) Mutluluk-Din İlişkisi Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	191
h) Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	192
i) Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	193

i) Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanması Tercihine Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	194
j) Din-Dış Politika İlişkinine Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	194
k) Örneklemin Toplumsal Meselelere Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	195
l) Örneklemin Vatanseverlik Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi	196
6. Kimlik Duygusu Kazanım-Dindarlık Eğilimi İlişkisi	197
a) Öznel Dindarlık Algısına Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	197
b) Aile Dindarlık Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	198
c) Namaz Kılma Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	199
d) Dinin Hayatı Anlamlandırma İşlevine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	199
e) Flörtü Onaylayıp Onaylamama Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	200
f) Dinî Yasaklarla ilgili Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	201
g) Mutluluk-Din İlişkinine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	202
h) Örneklemin Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	203
i) Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	204
i) Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanmasıyla ilgili Tercihine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	204

- j) Din-Dış Politika İlişkinine Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi 205
- k) Şehitlik-Gazilik Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi 206
- l) Toplumsal Değerlere Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi 207
- m) Vatanseverlik-1 Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi 208
- n) Vatanseverlik-3 Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi 209
- o) Vatanseverlik-4 Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi 210

C. TARTIŞMA 211

1. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Öz Yeterlilik Düzeyi İle İlgili Bulguların Tartışılması 211
2. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi İle İlgili Bulguların Tartışılması 227
3. Örneklemin Dindarlık Eğilimi İle İlgili Bulguların Tartışılması 239
4. Dindarlık Tutumlarıyla Öz Yeterlilik Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması 243
5. Dindarlık Tutumlarıyla Kimlik Duygusu Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması 261

SONUÇ 281

ÖNERİLER 289

KAYNAKÇA 292

EKLER 319

DİZİN 329

ÖNSÖZ

Çalışma, öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanımının dindarlık eğilimiyle ilişkisini Gümüşhane örneğinde araştırmayı amaçlamaktadır. Bu noktada araştırmanın safahatıyla ilgili bilgi vermek, çalışmanın başlangıcı ve geldiği nokta arasında geçirdiği evrimleri paylaşmak, çalışmanın anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu yönüyle öz yeterlilik ve kimlik duygusunun kazanılmasında dindarlık eğiliminin etkisi üzerinde yaklaşık on sekiz ay önce hedefi her yönüyle İmam Hatip Liselerini tartışmak olan bir sempozyum ilanından mühlhem düşünmeye başladığımı belirtmeliyim.

İmam Hatip Lisesinin bir müntesibi olarak, kuruluşundan günümüze üzerinde büyük siyasal ve ideolojik tartışmalar yapılan bu okulların öğrencilerine kazandırdığı en temel niteliğin ne olduğunu düşündüğümde “İmam Hatip Kimliği” yanıtı açık görünüyordu. Bu okullarla ilgili bir başka belirgin nitelik de dinî ve manevî eğitim vermesiydi. Ancak inşa edilen kimliğin ve dünya görüşünün bireyin yaşamına bakan yönleri ve kimliğin inşasındaki unsurları nelerdi? Bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir meseleydi. İşte lise 1’den 4’e kadar yani Erikson’un temel niteliğinin ‘kimlik arayışı’ olduğunu belirttiği ergenlik döneminde kimlik duygusunun kazanılmasında dinî değerlerin etkisinin ne olduğu sorusu karışımıza bu şekilde çıkmış oldu.

Literatür incelendiğinde, kimlik din ilişkisine odaklanan önemli sayıda araştırma olsa da ‘kimlik duygusu’nun kazanılmasında dindarlığın etkisini doğrudan konu edinen araştıran herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bir taraftan ortaya çıkan boşluğu doldurmak hedeflenirken diğer taraftan da çalışmanın özgünlüğünü arttırmak için ulusal

literatürde dindarlıkla ilişkisi hemen hemen hiç kurulmamış bir başka konu ‘öz yeterlilik’ kavramı çalışmaya dâhil edilmiştir. Öz yeterlilik Sosyal Öğrenme Kuramı’nın önemli değişkenlerinden biri olarak ilk kez Bandura tarafından ifade edilmiş bir kavramdır ve en genel ifadesiyle çözümlenmesi gereken durumların üstesinden başarıyla gelinebileceğine yönelik beklenti şeklinde tanımlanabilir.

Bandura’nın 2002’de yazdığı “Kültürel Bağlamda Sosyal-Bilişsel Kuram” başlıklı makalesinde kültür ve değerlerin öz yeterliliğin oluşumundaki etkisine dikkat çekmesi konuyu ele almamız konusunda teşvik edici olmuştur. Aynı zamanda ‘öz yeterlilik’ kavramının operasyonel formu ‘kimlik duygusu kazanımı’yla istatistiksel anlamda karşılıklı ilişki içinde olup ‘kimlik duygusu’ ve ‘öz yeterlilik’ ölçekleri birbirlerinin yordayıcısıdır. Din Psikolojisi alan yazınında özgüven, öz saygı, benlik vb. gibi kavramlarla dindarlık ilişkisini araştıran çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen öz yeterlilik kavramının dindarlıkla ve maneviyatla ilişkisi ihmal edilmiştir. Bu nedenle çalışmada öz yeterlilik ve dindarlık arasındaki ilişkisiyle ilgili bir boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

Bu amaçla çalışmanın odak noktası, dindarlık eğiliminin öz yeterlilik ve kimlik gelişimini ne ölçüde etkilediğinin din psikolojisinin yaklaşımıyla incelenmesidir. Araştırma giriş dışında iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde amaç, önem ve ilgili literatüre yer verilmiştir. Birinci bölüm, kavramsal ve kuramsal çerçeve olarak tasarlanmış, öz yeterlilik, kimlik, kimlik kuramları ve ilgili kavramların dindarlık eğilimiyle ilişkisi tartışılmıştır. İkinci bölümde, araştırmanın uygulama kısmı yer almaktadır. Bu bölümde, araştırmanın yöntemi, problem ve araştırmada

cevap aranan sorular, araştırmada kullanılan değişkenler ve sorular, kavramlar, sayıltılar, denenceler, evren ve örneklem, araştırmanın sınırlılıkları, saha çalışmasının uygulanması ve istatistiksel işlemlere yer verilmiştir.

Bulguların yorumunda, sosyo-demografik değişkenlere göre örneklemin olgusal özellikleri, kanaat sorularına göre örneklemin özellikleri, sosyo- demografik değişkenlere göre örneklemin öz yeterlilik ve kimlik duygusu düzeyi, dindarlık tutumlarına göre öz yeterlilik ve kimlik duygusu düzeyi ele alınmıştır. Ayrıca tartışma kısmında elde edilen bulgular tartışıldıktan sonra sonuç, öneriler ve kaynakçaya yer verilmiştir.

Elbette böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasında doğrudan veya dolaylı pek çok insanın katkısı vardır. En azından bir kısmının adını burada zikretmeyi zevkli bir görev sayıyorum. Öncelikle akademik yaşamım boyunca cesaretlendirici tutumu ve yardımlarıyla rehberliğini hep yanımda hissettiğim, hocam Sayın Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK'a, çalışmanın her aşamasında sürekli görüş alışverişinde bulunduğum ve fikirleriyle beni sürekli destekleyen değerli arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZBOLAT'a, Bandura'nın tüm yayınlarını kolayca elde etmemi sağlayan Yrd. Doç. Dr. Taşkın KILIÇ'a, metni okuyarak düzeltme önerilerinde bulunan Yrd. Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ ve Arş. Gör. Abdullah DAĞCI'ya, bazı yabancı kaynaklara erişimimi sağlayan Arş. Gör. Metin GÜVEN'e, araştırmanın saha uygulamasında yardımını esirgemeyen Arş. Gör. Elif SOBİ'ye, araştırmaya katılma talebimizi nezaketle kabul edip titiz bir şekilde anketi dolduran Gümüşhane Fatih İmam Hatip Lisesi ve Gümüşhane Anadolu Lisesi öğrencilerine, çalışmanın Gümüşhane Üniversitesi yayını olarak basılmasına karar

veren Gümüşhane Üniversitesi yayın kuruluna ve emeği geçen çalışanlarına, kitabın tasarımı ve dizgisini özenle gerçekleştiren Veysel CEBE'ye, akademik üretim için bizlere her türlü imkânı sağlayan değerli rektörümüz Sayın Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN'a, çalışmama katkı veren ancak isimlerini burada sayamadığım daha pek çok kişi ve kuruma içtenlikle teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmalarım süresince birçok fedakârlık gösterip beni destekleyerek her an yanımda olan eşime, hayatımızı mutlulukla dolduran oğluma ve kızlarıma, yaşamımın her döneminde bana duydukları güven için anne ve babama minnettarlığımı belirtmek isterim.

Saffet KARTOPU
Gümüşhane 2015

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1a: Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Sosyodemografik Değişkenlere Yönelik Soruların Dağılımı	128
Tablo 1b: Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Kanaat Sorularının Dağılımı	129
Tablo 1c: Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Vatanseverlikle İlgili Kanaat Sorularının Dağılımı	130
Tablo 1d: Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Ölçek Soruları.....	131
Tablo 2: Örneklemin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı	150
Tablo 3: Öznel Gelir Algısına Göre Dağılım	150
Tablo 4: Yerleşim Yeri Göre Dağılım	151
Tablo 5: Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılım	152
Tablo 6: Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılım	152
Tablo 7: Anne Meslek Durumuna Göre Dağılım	153
Tablo 8: Baba Meslek Durumuna Göre Dağılım	154
Tablo 9: Aile Birliktelik Durumuna Göre Dağılı.....	155
Tablo 10: Anne Tutumuna Göre Dağılım	155
Tablo 11: Baba Tutumuna Göre Dağılım	156
Tablo 12: Ailevî Kararların Alınma Şekline Göre Dağılım ..	156
Tablo 13: Karar-Baskı Tutumuna Göre Dağılım	157
Tablo 14: Fiziksel Görünüş Algısına Göre Dağılım	157
Tablo 15: Cinsiyete Göre Öz Yeterlilik Düzeyleri	158
Tablo 16: Sınıf Düzeyine Göre Öz Yeterlilik Puanları	159

Tablo 17: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	160
Tablo 18: Karar-Baskı Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları.....	161
Tablo 19: Fiziksel Görünüşten Memnuniyet Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	162
Tablo 20: Toplumsal Problemlere İlgili Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	162
Tablo 21: Cinsiyete Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyleri.....	163
Tablo 22: Sınıf Düzeyine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Puanları	164
Tablo 23: Ailede Karar Alma Biçimine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	165
Tablo 24: Karar Baskı Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	166
Tablo 25: Fiziksel Görünüşünden Memnuniyet Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	166
Tablo 26: Toplumsal Problemlere İlgili Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	167
Tablo 27: Öznel Dindarlık Algısına Göre Toplumsal Değerlerle İlgili Tutum	169
Tablo 28: Öznel Dindarlık Algısına Göre Vatanseverlikle (3) İlgili Tutum	170
Tablo 29: Aile Dindarlık Durumuna Göre Vatanseverlikle (2) İlgili Tutumu	172
Tablo 30: Aile Dindarlık Durumuna Göre Mutluluk-Din İlişkisi Tutumu	174

Tablo 31: Namaz Kılma Durumuna Göre Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumu	175
Tablo 32: Namaz Kılma Durumuna Göre Vatanseverlik (1) Tutumu	177
Tablo 33: Namaz Kılma Durumuna Göre Dış Politika-Din İlişkisine Yönelik Tutumu	178
Tablo 34: Namaz Kılma Durumuna Göre Flört Tutumu	179
Tablo 35: Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihine Göre Dinin Birleştiriciliğiyle İlgili Tutum	181
Tablo 36: Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihine Göre Vatanseverlikle (4) İlgili Tutum	182
Tablo 37: İnanç-Mutluluk İlişkisi Tercihine Göre Dinî Yasaklarla İlgili Tutum	183
Tablo 38: İnanç-Mutluluk İlişkisi Tercihine Göre Laiklikle İlgili Tutum	185
Tablo 39: Öznel Dindarlık Algısına Göre Öz Yeterlilik Puanları.....	186
Tablo 40: Aile Dindarlık Durumuna Öz Yeterlilik Düzeyi ...	187
Tablo 41: Namaz Kılma Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları.....	188
Tablo 42: Dinin Hayatı Anlamlandırma İşlevine Göre Öz Yeterlilik Puanları	189
Tablo 43: Flörtü Onaylama Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	189
Tablo 44: Dinî Yasaklarla İlgili Tutuma Göre Öz Yeterlilik Puanları	190
Tablo 45: Mutluluk-Din İlişkisi Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	191

Tablo 46: Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	192
Tablo 47: Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	193
Tablo 48: Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanması Tercihine Göre Öz Yeterlilik Puanları.....	194
Tablo 49: Din-Dış Politika İlişkinine Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	194
Tablo 50: Örneklemin Toplumsal Meselelere Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları	195
Tablo 51: Örneklemin Vatanseverlik Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları.....	196
Tablo 52: Öznel Dindarlık Algısına Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi.....	197
Tablo 53: Aile Dindarlık Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	198
Tablo 54: Namaz Kılma Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	199
Tablo 55: Dinin Hayatı Anlamlandırma İşlevine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	199
Tablo 56: Flörtü Onaylama Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	200
Tablo 57: Dinî Yasaklarla İlgili Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	201
Tablo 58: Mutluluk-Din İlişkinine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	202
Tablo 59: Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	203

Tablo 60: Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	204
Tablo 61: Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanmasıyla İlgili Tercihe Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	204
Tablo 62: Din-Dış Politika İlişisine Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	205
Tablo 63: Şehitlik-Gazilik Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	206
Tablo 64: Toplumsal Değerlere Yönelik Tutuma Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	207
Tablo 65: Vatanseverlik (1) Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	208
Tablo 66: Vatanseverlik (3) Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	209
Tablo 67: Vatanseverlik (4) Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi	210

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Bandura'nın Öz Yeterlilik Modeli	57
Şekil 2: Öz Yeterliliğin Dindarlık Eğilimiyle İlişkisi	284
Şekil 3: Kimlik Duygusu Kazanımının Dindarlık Eğilimiyle İlişkisi	286

KISALTMALAR

- Akt. : Aktaran
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
df : Serbestlik Değeri
Ed. : Editör
Fkd : Kimlik Duygusu F Değeri
Föy : Öz Yeterlilik F Değeri
Haz. : Hazırlayan
N : Sayısal ifade
p : Anlamlılık Değeri
s. : Sayfa
S. : Sayı
Skd : Kimlik Duygusu Standart Sapması
X : Ortalama
Xkd : Kimlik Duygusu Puanı Ortalaması
Xöy : Öz Yeterlilik Puanı Ortalaması
Söy : Öz Yeterlilik Puanı Standart Sapması
t : T Değeri
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Öz yeterliliğin teorik temeli Albert Bandura tarafından geliştirilen sosyal-bilişsel kurama dayanmaktadır. Bandura, öz yeterlilik (self-efficacy) kavramından ilk defa 1977’de yayımladığı “Öz Yeterlilik: Davranışsal Değişimin Birleşik Kuramına Doğru” adlı makalesinde bahsetmiştir. Ardından 1986’da öz yeterlilik kavramını sosyal-bilişsel teorisinin içine yerleştirmiş ve 1997’de de öz yeterliliğin insanın başarı ve refahını düzenleyen diğer sosyal-bilişsel faktörlerin uyum içinde işlediği “kişisel ve kolektif merkez teorisi” içinde olduğunu belirtmiştir (Pajares, 2002). Bandura, ‘sosyal öğrenme kuramı’ ile ilgili çalışmalar yaparken, öz yeterlilik algısının bilişsel süreçlerdeki önemli rolünü tespit etmiş ve bu kavramın bu süreçlerdeki etkisi üzerinde durmuştur. Bu kapsamda yazar, öz yeterlilik ve sonuç beklentisi, öz yeterliliğin kaynakları ve bilişsel süreçlerde etkileşimi üzerine uzun yıllar çalışmalar yapmış olup bu çalışmalarını hala sürdürmektedir (Bandura, 1977; 1986; 1997; 2001; 2009).

Öz yeterliliğin birçok bilim insanı tarafından kabul gören ve kullanılan tanımı, 1997 yılında Bandura tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre öz yeterlilik; “bireyin, olası durumları yönetmek amacıyla gerekli olan eylemleri belirlemesi ve yürütmesi için kendi kapasitesine olan inancıdır” (Bandura, 1997: 3). Öz yeterlilik kavramı, bir eylemin planlanması, gerekli becerilerin farkında olunması ve örgütlenmesi, zorluklarla birlikte elde edilecek kazançların gözden geçirilmesi sonucunda oluşan güdülenme düzeyi gibi öğeleri içerir. Güçlü bir öz yeterlilik başarı ve iyilik halinin oluşmasını daha da önemlisi kişisel gelişimi ve becerilerin çeşitlenmesini sağlar. Önceki başarılı deneyimler, kişisel

olarak benzer özellikleri taşıyan diğer insanların başarı örnekleri, çevreden gelen olumlu geribildirimler ve olumlu duygudurum öz yeterlilik inancını besleyen kaynaklardır. Bir eylem başarısızlıkla sonuçlandığında, öz yeterliliği yüksek olan bir kişi, bu başarısızlığı kendi eksikliğine değil, kullanılan yöntem ve stratejilerin yanlışlığına bağlar. Bu kavram, geliştirildikten sonra önemi giderek artmış ve ülkemizde de birçok araştırmacı bu kavram üzerine görgül ve kuramsal çalışmalar yürütmüşlerdir (Kurbanoğlu, 2004; Yıldırım, 2011; Telef, 2011; Turcan, 2011; Benzer, 2011; Ilgaz, 2011, Öztürk, 2012; Zararsız, 2012; Kılıç, 2013; Gamsız, 2013).

Bandura'ya göre (1997) öz yeterliliği düşük ve yüksek olanları ayırt eden en önemli özellik, öz yeterliliği yüksek olanların başarısızlıkları karşısında çabuk toparlanıp eylemlerinde ısrarcı olmaları yani yılmamalarıdır. Öz yeterlilik inancının durumluk ya da sürekli bir özellik olduğuna ilişkin görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu nedenle çeşitli çalışmalarda öz yeterlilik inancı göreve özgü ya da genel öz yeterlilik olarak incelenmiştir. Göreve özgü öz yeterlilik ölçümünde akademik öz yeterlilik, kişiler arası ilişkiler öz yeterliliği, kronik hastalıklarla başa çıkmaya özgü öz yeterlilik gibi belirli bir durumla sınırlandırılan yani hedeflenen davranışla ilgili öz yeterlilik ele alınmaktadır.

Bandura'ya (2004) göre öz yeterlilik, kişi için önemli bir belirleyicidir. Çünkü bireyin davranışına hem doğrudan hem de kararlar ve amaçlar üzerindeki etkisiyle dolaylı olarak etkiye bulunur. Öz yeterlilik algısı ne kadar güçlü olursa insanların kendileri için oluşturdukları hedefler o kadar yüksek ve verdikleri kararlar da o kadar sağlam olur. Öz yeterlilik algısı insanların çabalarının sonuçlarının belirlenmesine yardımcı

olur. Yüksek yeterlilik insanların daha çok istenebilir sonuçlar elde etmelerini sağlarken düşük öz yeterlilik istenmeyen sonuçlar alınmasına neden olur. Ayrıca öz yeterlilik algısı engel ve güçlüklerin nasıl görüldüğünü belirler. Düşük öz yeterlilik algısına sahip olan insanlar zorluklar karşısında çabalarının boş olduğuna kolaylıkla inanırlar ve çaba harcamaktan vazgeçerek öğrenilmiş çaresizlik yaşarlar. Yüksek yeterlilik algısına sahip insanlar kendi çabalarının ve becerilerinin gelişimiyle kendilerini geliştirebileceklerine inanırlar.

Algılanan öz yeterlilik insan davranışında anahtar rolü görür çünkü amaçları, seçimleri ve beklentileri etkileyerek davranışı belirler. Öz yeterlilik algıları insanların düzensiz veya stratejik, iyimser veya kötümser düşünüp düşünmediklerini, ikna etmek için ne tür davranışlar seçtiklerini, kendileri için oluşturdukları amaçları, verdikleri kararları, belirlenen hedeflerde ne kadar çaba sarf ettikleri, çabalarında elde etmek istedikleri sonuçları, engellerle yüz yüze ne kadar süre dayanabildikleri, zorluğa karşı dayanıklılıklarını, yüklenen çevresel beklentilerle mücadele ederken ne kadar stres ve depresyon yaşadıklarını etkiler (Bandura, 2000: 75). Öz yeterlilik inançları, hayatımızda özel bir öneme sahiptir. Bizler bir işe başlamayı düşündüğümüz an öncelikle o işi başarıyla başaramayacağımızı düşünürüz. Bu düşüncelerimiz yani kişisel algılarımız davranışlarımızı, yapmayı düşündüğümüz o işteki performansımızı doğrudan etkiler. Bu yüzden bir işe başlamak ve başarıyla sürdürebilmemiz için öncelikle o işle ilgili algılarımızın yüksek olması gerekir (Schultz ve Schultz, 2007: 506; Öztürk, 2011: 69).

Bandura'nın öz yeterlilik algısının bireyin; etkinliklerinin seçimini, güçlükler karşısındaki sebatını, çabalarının

düzeyini ve performansını etkilediği konusundaki görüşü birçok araştırmaya konu olmaktadır. Araştırma sonuçları Bandura'yı doğrulamakta, bir durumla ilgili öz yeterlilik algısı yüksek olan bireylerin, bir işi başarmak için büyük çaba gösterdiklerini, olumsuzluklarla karşılaştıklarında kolayca geri dönmediklerini, ısrarlı ve sabırlı olduklarını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında akademik öz yeterlilik algısı, eğitimde üzerinde durulması gereken önemli özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Alaçayır, 2011: 8).

Akademik öz yeterlilik, bireyin akademik konuları öğrenmede ve anlamada kendine duyduğu güven ve öğrendiklerini uygulayarak sınavların başarıyla üstesinden gelebileceğine dair öznel inancıdır. Akademik öz yeterlilik ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Akademik öz yeterlilik arttıkça akademik başarı düzeyi de artmaktadır. Öz yeterlilik inançları yüksek olan öğrencilerin okuldaki performanslarının daha yüksek olduğu, yüksek öz yeterlilik inancı olan öğrencilerin problem çözmek için yüksek performans ve ısrar sergiledikleri bilinmektedir. Düşük öz yeterlilik inancı olan öğrenciler ise problem çözmek için düşük ısrar ve performans sergilemektedir (Aydın, 2010: 75).

Bu yönüyle öz yeterlilik, hemen her alanda giderek önemi daha fazla anlaşılan bir kavramdır. Bu kavramla ilgili çalışmalar özellikle son on yıl içinde eğitim araştırmalarında giderek artan bir biçimde ilgi görmektedir (Umaz, 2010: 12). Yapılan birçok araştırmada öz yeterlilik inançlarının başarıyı ve edimi diğer beklenti inançlarından daha iyi yordadığının tespit edilmesi bu inancın önemini artırmıştır (Turcan, 2011: 21). Öz yeterliliğin birçok ortamda ve disiplinde test edilmiş, değişik alanlardan bulgularla desteklenmiş olduğu ifade

edilebilir. Buna örnek olarak öz yeterliliğin fobiler, girişkenlik, depresyon, sağlık ve atletik performans, sigara içme davranışı gibi birçok klinik problemin odak noktası olduğu belirtilmiştir (Barut, 2011: 12). Örneğin depresif hastalarda öz yeterliliğin artırılmasının, depresyonun en ağır belirtilerinden biri olan intihar düşüncesinin ve girişimlerinin önlenmesinde etkili olabilmesi mümkündür (Albal, 2009: 71).

Bandura'ya (1977) göre öz yeterlilik beklentileri belli bir amaca ulaşmak için bireyin nasıl davranacağı konusunda kendisi ile ilgili yargılarını ve stresli durumlarla etkili bir şekilde başa çıkabilmek için gerekli olan davranışlarını içerir. Yüksek öz yeterlilik stres süreçlerinin düzenlenmesi, öz saygı, iyilik hali, daha iyi fiziksel durum, akut ve kronik hastalıklardan iyileşme ve daha iyi uyum ile ilişkilendirilmişken (Howsepien ve Merluzzi, 2009), düşük öz yeterlilik ise daha fazla depresyon ve anksiyete yakınmaları ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Bandura göre öz yeterliliğin derecesi bireyin başa çıkma davranışlarının seçimini belirler (Albal, 2009: 79). Genel öz yeterlilik düzeyi arttıkça yaşam doyum düzeyinin de artacağı söylenebilir (Aydiner, 2011: 92). Bir bireyin genel öz yeterlilik düzeyinin yüksek olması yaşam amaçlarına daha sıkı sarılması anlamına gelmektedir (Aydiner, 2011: 92).

Öz yeterlilik kavramı son yıllarda ülkemizde de yüksek düzeyde akademik ilgi görmektedir. Sadece son on yılda hazırlanan lisansüstü çalışmalar göz önüne alındığında 2014 Eylül ayı itibarıyla YÖK tez merkezi kayıtlarında öz yeterlilikle ilgili 50'si doktora olmak üzere 200'den fazla lisansüstü çalışma yapıldığı görülmektedir (YÖK, 2014). Bu çalışmaların büyük çoğunluğu eğitim-öğretimle ilgili olmakla beraber öz yeterlilik kavramının psikolojiden spora, hemşirelikten

biyolojiye, güzel sanatlardan bilim ve teknolojiye kadar pek çok alanda ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak Bandura (2002) öz yeterliliğin oluşumunda kültürel bağlamın ve manevî unsurların önemine dikkat çekmesine rağmen ulusal yayınlarda öz yeterlilik ve dindarlık ilişkisi beklenen ilgiyi görmemiştir. Böyle bir ihtiyaçtan hareketle bu çalışmada öz yeterliliğin kazanılmasında dinî değerlerin etkisine odaklanılacaktır.

Çalışmanın incelemeyi hedeflediği bir diğer konu ise kimlik duygusudur. Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında yükselen kavramlardan biri olan kimlik kavramı, günümüzde özellikle göç, din, cinsiyet, milliyetçilik ve etnisite araştırmalarında neredeyse vazgeçilmez bir kavram olarak literatürde yerini almıştır. Günümüzde kimlik algısı konusunda kavramsal bir değişim gözlemlenmiş, adeta bir valiz kavram haline gelen kimlik kavramının eksenleri değişmiştir. İnsanın içinde yaşadığı topluma, kültüre karşı bir tutunum aracı olan kimlik olgusu, modernizmden postmodernizme kadar geçen süreçte, kavramsal olarak çeşitlilik ve değişkenlik göstermiştir (Karaduman, 2010: 2886).

Etnik ya da kültürel bağlamda grupların taleplerinden, küreselleşme bağlamında kimlikçi kapanmalardan, kimliksel direnişlerden; modernleşmeye karşı tepkiler bağlamında eski kimliklere dönüşlerden söz edilmektedir (Morsünbül, 2011: 11). Bireysel bağlamda ise ergenlik döneminde yaşanan kimlik krizinden, kimlik krizi ya da kimlik yapılandırılmaları esnasında ergenlerin ne tür davranışlar ortaya koyduklarından söz edilmektedir. Kimlik; bireyin, grubun ve toplumun yaşamında çok önemli bir yere sahiptir. Üzerine savaşların yaşandığı, çatışmaların olduğu ve hakkında pek çok araştırma

yapılan kimlik kavramını değişik yönleri ile ele almak ve değerlendirmek önemli görünmektedir.

Kimlik açısından bakıldığında insan kendisini ve başkasını düşünürken iki değişik sorunun yanıtını araması muhtemeldir. Bu sorulardan biri 'Ben nasıl bir insanım?' diğeri ise 'Ben kimim? olabilir. Bu sorulardan ilki 'benlik', ikincisi ise 'kimlik'le ilgilidir. Benlik kişiyi özelliklerine göre tanımlayan, kişiyi diğerlerinden ayırt eden ve kişilerarası farklılıkları vurgulayan bir kavramdır. Kimlik kavramı ise kişiyi toplum içinde belli konum veya konumlara yerleştirir ve kimlik; kişiyi başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir (Maalouf, 2002: 16). Kişinin benliği farklı zaman ve ortamlarda ve farklı kişilerce farklı biçimde tanımlanabilir. Kimlik ise bireyin dürtülerinin, inançlarının ve kişisel geçmişinin dinamik bir örgütlenmesinden oluşmaktadır. Kimlik literatürde en genel anlamıyla, bireyin "ben kimim?" sorusuna verdiği yanıt olarak tanımlanmaktadır (Atak, 2011: 164).

Her insanın birisi bireysel diğeri sosyal olmak üzere iki tür kimliğinden söz edilebilir. Kişisel olarak biricik olma duygusuna dayanan şahsi kimlik, bireyin psikolojik özelliklerine, bedensel ve zihinsel kapasiteleri gibi özel vasıflarına işaret etmektedir. Sosyal kimlik ise bireyin dinî, etnik, kültürel, siyasal, sosyal, ekonomik vb. gruplardaki üyelikleri ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda birey, sosyal kimliğini tarif ederken, sosyal özdeşleşmelerine bağlı olarak grup aidiyetlerine vurgu yapmaktadır (Yapıcı ve Yıldırım, 2003: 122).

Sosyal kimlik¹ kavramı, kimliği sosyal psikoloji

1 Sosyal kimlik kavramıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Hortaçsu, N., (2007), *Ben, Biz, Siz, Hepimiz: Toplumsal Kimlik ve Gruplar Arası İlişkiler*, Ankara: İmge Kitapevi; Tajfel, H. ve vd., (1971), "Social Categorization and Intergroup Behaviour", *European Journal of Social Psychology*, 1/2, p. 149-178; Tajfel, H., (1978), "Social Categorization, Social Identity and Social Comparison", H. Tajfel (Ed.), *Differentiation Between*

perspektifinde, grup ve gruplar arası ilişkilerle ilgili çalışmalar temelinde açıklanmaya çalışılmaktadır. Sherif, Asch ve Lewin gibi bilişsel-sosyal psikologların grupla ilgili yaklaşımları 1970'li yıllarda Tajfel ve Turner'ın çalışmalarıyla tekrar gündeme gelmiştir ve bu konuyla ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Sosyal Kimlik Kuramına göre sosyal kategorizasyon süreci ile gruplar arası davranış ortaya çıkmaktadır. Bilişsel bir yapı olan benlik kavramının ürettiği bir benlik imajı olarak kavramsallaştırılan sosyal kimliğin, kişinin ait olduğunu algıladığı sosyal gruplardan çıkartılabileceği vurgulanmıştır (Tajfel vd., 1971; Tajfel, 1978; Turner, 1978, 1987). Sosyal kimlik kuramına göre bireyler kendilerini ait oldukları gruplara göre tanımlamakta ve değerlendirmektedir. Bu yaklaşımda sosyal kimlik bireyin sosyal bir grubun veya grupların üyesi olma bilgisiyle bu üyeliklerin taşıdığı değer ve duygusal anlamından çıkarılan benlik kavramının bir bölümü olarak tanımlanmaktadır (Tajfel, 1978).

Kültürel antropolojik bir yaklaşımla² Mead (1972) ise benliği, ben, beni, benim içeren bir bütün olarak tanımlamaktadır. Benliğin, birey ile çevresi arasındaki etkileşim içinde oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre bireyler benliklerini, ait olduğu gruplar ve toplum tarafından paylaşarak inşa ederler. Sosyal süreç herkes tarafından aynı şekilde algılanmadığından bireyler arasında önemli farklılıklar görülür. Mead bu farklılaşmaları ben ve ego ayrımı ile niteler. Ben, benliğin psikolojik bölümüdür ve bireyin yaratıcı

Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations (p. 61-76); London: Academic Press; Turner, J., (1978), "Social Categorization and Social Discrimination in the Minimal Group Paradigm", H. Tajfel (Ed.), *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations* (101-133), London: Academic Press; Yapıcı, A., (2004), *Din Kimlik ve Önyargı, Biz ve Onlar*, Adana: Karahan Yayınları.

² Antropolojik kimlik kavramıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mead, G. H., (1972), *Mind, Self, and Society, from The Standpoint of a Social Behaviorist*, (Ed. C. . Morris), Chicago: The University of Chicago Press.

yanlarını belirtir. Ego ise benliğin sosyolojik yanıdır ve sosyal rollerin içselleştirilmesini içerir.

Psikoloji tarihine göz atıldığında ise kimlik kavramı psikolojinin başından beri ilgi duyduğu konular arasında yer alır. Örneğin James (1890) benlik bilinci konusuna eğilerek, benliğin kavramsallaştırılmasına çaba harcamıştır. Ona göre benlik, kişinin kendisinde saydığı her şeydir. James iki türlü benlikten söz etmektedir. Bunlar maddi benlik ve sosyal benliktir. Maddi benlik bireyin bedeni gibi sahip olduklarını içermektedir. Bu benliğin 'bana' olan tarafıdır. Sosyal benlik ise başkalarının kendisi hakkındakileri değerlendirmelerini içermektedir. Benliğin bu yönü 'ben' olan tarafıdır.

James'e göre kimlik, bir birey olmak açısından benzerlik ve devamlılık duygusudur. Ona göre bir insan karakteri, "zihni ve ahlaki tutumlarının davranışa dönüşmesi söz konusu olduğunda kendini anlaşılabilir, şiddetli bir şekilde aktif ve bir başına hissettiği" durumda görülebilir. Böylesi zamanlarda içeriden "gerçek budur" diye seslenip konuşan bir ses vardır. Bu tür bir deneyim daima "gerilim anında kendini unutmayı, aktif bir gerilim unsurunu ve bu duruma tam bir uyum sağlamak için, o andaki yaşantısının her bir anına uyacak dış dünyadaki şeylere güven duymayı" içerir (Erikson, 2003: 181).

Ergenlik konusunda öncü çalışmasıyla bilinen Hall'a (1904) göre ise insan türünün gelişim planı her bireyin genetik yapısında kayıtlıdır. Gebelikten olgunlaşmaya kadar evrim, evriminin başlangıcından beri insanlığın geçtiği ve genetik bir iz bırakmış olan evrelerin her birey tarafından yeniden özetlenmesine denk düşer. Bu, biyogenetik 'özünü yineleme' kuramıdır. Ona göre doğumdan yetişkinliğe kadar aştığımız

her evre, filogenetik evriminde insanlığın geçtiği bir dönemin imgesine ya da yeniden üretilmesine denk düşmektedir. Hall'in filogenetik (milyonlarca yıl süren) evrim ile ontogenetik (bir bireyin yaşamındaki) gelişimi simetrik kılama çabasında Darwin'in etkisinin rol oynadığı düşünülmektedir. Hall'e göre ergenlik, gelecek yaşamın akışını değiştirebilecek çok önemli bir dönemdir. Bu, toplumsal rollerin belirlendiği, değerlerin yeni akıl yürütme, bilinçli ve daha olgun kişilerarası ilişkilere girme yeteneklerine bağlı olarak geliştiği andır (Cloutier, 1982:880; Arnett, 2006).

Psikanalitik yaklaşıma göre ise kimlik bireyin çocukluk döneminde yaşadığı tecrübelerle şekillenir. Bu süreçte aile bireyleri, akranlar ve arkadaşlarla kurulan özdeşimler önem kazanır. Çocukluk dönemindeki bu özdeşimlerin ve dışarıdan gelen etkilerin yanı sıra ergenlik döneminde çocukluk dönemindeki yeteneklerin olgunlaştırılması, bedendeki hızlı değişimin fark edilmesi, cinsellik, kişisel özerklik, ailesel figürlere bağlılığın azaltılması söz konusudur (Ayten, 2012: 105).

Bilindiği gibi Freud (2002; 2012) kişiliği açıklamaya çalışırken kişilik gelişiminde önemli yapılar olarak id, ego ve süper ego'nun işlevlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ego³ çocuğun doğmasıyla birlikte çevresi ile etkileşimi sonucu gelişen ruhsal aygıtın önemli bir parçasıdır. Gerçeklik ilkesi ile çalışan ego, tehdit altında iken savunma düzenekleri ile bireyin bütünlük algısını korumaya çalışır. Freud'un kuramında ego kavramı çift anlamlıdır. Birincisi bireyin duygusal

³ Bu kavram Freud'un kuramını ilk oluşturduğu tarihlerde, bireyin iç yaşantılarını tanımlamak amacı ile (Almanca'da das Ich) kullanılmış, daha sonra yazar aynı kavramı ruhsal aygıttaki bir parçayı karşılamak amacı ile kullanmıştır. Kuramın İngilizceye çevrilmesi sırasında bu kavram 'ego' sözcüğüyle karşılanmıştır. Bu tanımlama ile ego ruhsal aygıtta düzenleyici ve örgütleyici bir rol almıştır (Freud, 2002; 2012).

alandaki algılamalarını ifade ederken, ikinci anlamı ile ego ruhsal aygıtın bir parçasıdır. Freud'un görüşlerinin yaygınlık kazanması ile birlikte kurama özellikle ego kavramına olan ilgide artış gözlenmiştir. Bu kavrama yüklenen anlamlar ve işlevler farklılaşmış, onun kullandığı anlamı ile ego ruhsal aygıttaki bir alt yapı olmaktan çıkmış, bir üst düzenleyici olarak görülmüştür.

Bireysel kimlik kavramına gelince, Erikson'un 'Kimlik, Gençlik ve Kriz' (1968) çalışmasından beri, bireysel kimlik gelişimi ergen psikolojisi çalışmalarının temel konularından biridir. O, kimliği ergenin en önemli gelişimsel ödevi olarak tanımlamıştır (Bertram-Troost vd., 2006: 304). Freud, benliği alt benliğin dürtüleri ve üst benliğin talepleri arasında arabulucu gibi gördüyse de Erikson benliğin pek çok yapıcı işlevi olduğuna inanıyordu. Erikson'a göre benlik, kişiliğin oldukça güçlü ve bağımsız bir bölümüydü. Kişinin kimliğini oluşturmak ve çevresi üzerinde egemenlik kurma gereksinimini tatmin etmek gibi hedefler doğrultusunda çalışıyordu. Ona göre, benliğin birinci işlevi bir kimlik duygusu oluşturmak ve bunu korumaktır. Erikson kimliği bireysellik ve biriciklik duygularının yanı sıra, geçmiş ve gelecekle bütünlük ve süreklilik duygusunu da içeren, karmaşık bir içsel durum olarak tanımlar (Burger, 2006:164).

Literatürde kimlik gelişimi kavramı, kimlik keşfi kavramıyla aynı anlamda kullanılmaktadır. Erikson, kimlik keşfi konusunda ergenin aşk, iş ve dünya görüşü olmak üzere üç temel alanda denemelerde bulunduğunu ve bu denemelerin kimlik keşfi sürecinin motoru olduğunu ifade etmiştir. Erikson, kimlik keşfinin yönü ve zamanlaması olmak üzere kimlik keşfinin iki bileşenine dikkat çeker. Kimlik keşfinin yönü ile kimliğin zaman içindeki değişiminin hangi şekillerde görüldüğü ve ne

yönde geliştiği; zamanlamasıyla da kimliğin ilk kez baskın bir uğraşı alanı olarak belirlenmesi kastedilmektedir (Atak, 2011: 165).

Erikson, ergenlik dönemine özgü olan psiko-sosyal bunalımı, kimlik duygusunun kazanılması olarak ifade etmiştir. Bu dönemde kimlik duygusunun kazanılması, çocukluk sorunlarının halledilmesini ve yetişkinlik sorunlarıyla yüz yüze gelebilmeye hazır olmayı gerektirmektedir. Temel güven duygusunu kazanmak, çocukluk yaşantısına girmek için bir bebeğin hayatında ne kadar önemliyse; meslek seçmek, eş seçmek gibi yetişkinlik kararlarını verebilmek için de ergenlik döneminde kimlik duygusunun kazanılması o kadar önemlidir (Gönül, 2008: 29).

Ergenlik dönemi, biyolojik ve duygusal alandaki değişikliklerle başlayan, psiko-sosyal olgunluğun gelişmesiyle süren, bağımsızlığın ve sosyal üretkenliğin kazanılmasıyla sona eren bir dönemdir. Kimlik oluşumu yaşam boyu devam eden bir süreç olmasına karşın, en belirgin ergenlik döneminde yaşanır. Bu çağın önemli özelliklerinden birisi; sağlam ve sağlıklı bir kimlik duygusu edinme yolunda verilen bilinçli-bilinçsiz uğraşıdır. Kimlik oluşumu, öz kavramın biçimlenmesi ve tutarlı bir öz ülküsünün belirginleşmesini içermektedir. Kimlik gelişimi çerçevesinde her bireyin ulaşmak istediği bir ideal benlik kavramı var olur. Kişi özlediği, kendine yakıştırdığı bu ideal benlik kavramını geliştirmeye çalışır. İdeal benliğe yaklaştıkça mutlu olur, bunun gerçek dışı olduğu durumlarda ise kişi çatışmalar yaşar ve bunalıma düşer (Özcan ve Durukan, 2011: 131).

Ergenin gelişim sürecinde bedensel ve cinsel gelişim alanları gibi öne çıkan diğer önemli bir gelişim alanı da benlik gelişimiyle ilgilidir. Benlik kavramı, bireyin kendi

kişiliğine ilişkin algılayabildiği tarafını, yani kişinin bilinçli bir şekilde ‘yetenekleri, sınırları, amaçları, değer yargıları, kimliği, fiziksel görünüşü...’ gibi kendi var oluşu olarak nitelendirebildikleri hakkındaki görüşlerinin, tutumlarının ve inançlarının tamamını içerir; özetle kişinin kendisini tanıma ve değerlendirme biçimidir (Gander ve Gardiner, 2010: 492; Yıldız ve Çapar, 2010: 104).

Temel olarak bireyin psiko-sosyal gelişimini psikolojik, sosyal ve kültürel güçlerin etkileşimlerinin ortak ürünü olarak tanımlayan Erikson’a (1963) göre bilişsel, biyolojik ve genetik etkiler sonucu ortaya çıkan ve yaşam boyu süren bir süreç olan kişilik gelişimi geçmiş ve gelecek başarıların ışığında hiyerarşik ve sırası değişmeyecek bir biçimde sekiz farklı evreden oluşur. Bu evrelerden her biri bireyin yeni ve gelişimine uygun düzeyde sosyal kaynaklarla etkileşime girerek psikolojik olarak daha güçlü bir seviyeye ulaşmasına zemin hazırlayan psikolojik bir kriz içerir. Krizin temelinde benliğin olumlu ve olumsuz öğelerini dengede tutabilecek bir yapı oluşturma çabası yatmaktadır. Her bir krizin sağlıklı çözümü sonucu bireyi psiko-sosyal olarak daha yetkin kılan umut, irade, amaç, yeterlilik, sadakat, sevgi, bakım, ilgi ve bilgelik ego özellikleri ya da güçleri ortaya çıkar. Bireyin benlik bütünlüğü oluşturmaya izin vermeyen sosyo-psikolojik ağların sonucunda krizin oluşturduğu olumsuz deneyimler içe çekilme, yükümlülük, çekingenlik, tembellik, red, dışlanmışlık, reddedicilik, aşağılama ego patolojilerini ortaya çıkarır. Benliğin olumlu yönlerinin oluşmasını sağlayan önceki deneyimler, gelişimin daha sonraki evrelerindeki krizlerin etkin bir şekilde çözümünü destekleyici bir temel oluştursa da sağlıklı bir benliğin bazı olumsuz yönleri de bütünleştirdiği görülür (Özgüngör ve Kapıkıran, 2011:115).

Erikson'a (1968) göre ergenlikteki temel gelişimsel görevlerden en önemlisi kimlik gelişimidir. Erikson kimliği 'bireyin biriciklik duygusunun sürekliliği' olarak tanımlamış ve ergenlikteki kimlik oluşumunu ego gelişiminin yavaş bir süreci olarak ele almıştır. Bir yandan çocukluk özdeşimleri ve kendiliğe dair algıya ilişkin var olan dengeyi sürdürme çabaları, öte yandan toplumsal beklentiler, ergenlikteki değişimi zorunlu kılmaktadır. Bu durum karşısında ergen, kendi kimliğini yeniden tanımlayarak toplum içinde yer edinmek zorunda kalır. Bu süreçte çocukluk özdeşimleri yeniden değerlendirilir ve yeni bir yapılanma ile yer değiştirir. Oluşan bu yeni yapı mevcut özdeşimlerin toplamının ötesinde bir anlam taşımaktadır. Kimlik konusunda yapılan birçok çalışma, Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramıyla uyumlu olarak kimliğin oluşumunda, kişi-çevre etkileşim ve aktarımlarının önemli olduğunu belirtmektedir.

Kimlik duygusu aynı kalan ve değişmeyen kişinin kendi yaşantısıdır. Bu duygu çocuğun dış nesnelere evreninde kendinin arzuları, düşünceleri, anıları ve görünümüyle ayrı bir yer almasının bilincine varmasıyla gelişir. Bundan sonra kişilik özelliklerine katkıda bulunan çeşitli özdeşimlerin birikimiyle bütünleşmiş bir kendi imgesi oluşur. Cinsel kimliğe bağlı olarak kendi imgesi de çocukla aynı cinsiyetteki ana babanın ağırlıklı özdeşimi biçiminde oluşur. İşte kimlik, kişinin algıladığı kendi imgesi ile fiziksel duyguları, duyguları ve kişilik özelliklerini kapsar (Erikson, 1984: 63). Bazı gençlerde, kimlik krizi süreci çok sakın bir şekilde sürer. Bazılarında ise kolektif ayınlar ve eğitim yoluyla veya bireysel çatışmalar sonucu güçlenerek bunalımlı bir dönem, hatta bir çeşit ikinci doğum olarak kendini gösterir (Erikson, 2003: 185).

Erikson, klinik gözlemlerinden elde ettiği verileri, ‘Çocukluk ve Toplum’ (1950) adlı kitabında kavramlaştırarak insan ego’sunun incelenmesine üç temel katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki, Freud’un betimlediği psiko-seksüel gelişim evreleriyle⁴ yan yana giden, ego gelişiminin psiko-sosyal evreleri olduğunu ileri sürmesidir. Ona göre psiko-sosyal gelişim evreleri içinde birey kendisine ve sosyal dünyasına karşı yeni temel yönelimler geliştirmek zorundaydı. İkincisi, kişilik gelişiminin ergenlikte durmadığı, tersine bütün yaşam döngüsü boyunca sürdüğü yolundaki görüşüdür. Sonuncu katkısı ise her evre’nin olumlu olduğu kadar olumsuz içeriklerinin de bulunduğunu ileri sürmesi olmuştur (Elkind, 1978: 32).

Bağlanma teorisi⁵ ve kimlik gelişim teorilerinin bakış açısı ise ergenin ebeveyniyle olan ilişki kalitesinin kimlik

4 Freud psiko-seksüel gelişim evrelerini oral, anal, fallik, latent ve genital olmak üzere beş dönemde ele almıştır (Schultz ve Schultz, 2007: 612).

5 Bağlanma Kuramı psikanalitik gelenek içerisinde doğmuş ve gelişerek yeni bir yaklaşım halini almıştır. Kuramın, özellikle Nesne İlişkileri Teorisi ile geçmiş bir temeli ve hâlâ etkisini kısmen de olsa sürdüren bir bağı vardır. Bağlanma teorisi (Attachment Theory) ile ilgili araştırmalar, geçen yüzyılın başından itibaren başlamış ve son 50 yılda çocuğun çevresi ile güvenli bağlanma ilişkilerinin kritik önemi konusunda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu teoriye göre, çocukların kendilerine bakan yetişkinlerle kurdukları ilk bağlilik ilişkileri, onlara yalnızca içsel bir bağlantı modeli sağlamakla kalmaz, daha sonraki ilişkilerinin de temelini oluşturur. Güvenli bağlanma sonucu çocuklar; başka bir insanla inanç ve güvene dayalı bir ilişkiyi, kendine güveni, sosyalleşmeyi, manevî gelişim ve yaşantıyı, sevmeyi ve değerli olmayı öğrenir. Kuramın teorisini Bowlby’ye göre, ruh sağlığının temel belirleyicisi anne ve çocuk arasındaki bağlanmanın türüdür. Anne-çocuk arasındaki ilişki, kaygılı ve güvensiz bir bağsa, bu bağ çocuğun tüm yaşamı boyunca içinde (yanında) taşıyacağı bir “ben ve öteki” kalıbına dönüşecek, onun dünya ile kurduğu ilişkinin kipini belirleyecektir. Kaygılı bağlanma içindeki çocuk (yetişkin) anne ile optimal mesafe bırakan bir ilişki kuramaz. Ya ona yapışır, ya ondan kopar ya da bu ikisi arasında yalpalar, durur. Bağlanmanın işlevleri bebeğin davranışında açıkça görülmektedir. Bebek herhangi bir nedenle sıkıntılı olduğunda ya da korktuğunda özellikle bağlanma kişisine yakınlık arama-yakın olma eğilimindedir. Bakıcı, böyle zamanlarda bebeğin rahatlamak ve kendisini yeniden güvende hissetmek için geriye dönebildiği bir güvence üssü işlevi görür. Dahası, bakıcı, keşif gibi bebeğin bağlanma dışı davranışlara girebilmek için zaman zaman ayrılıp geri döndüğü güvenli bir sığınak işlevi görür (Bowlby, 1958; 1969).

örgütlenmesine etki ettiği yönündedir. Bağlanma teorisi (Bowlby, 1958; 1969) araştırma ve keşfin ancak bebeğin kendini güvenli bir zeminde hissetmesiyle başlayabileceğini öne sürmüştür. Bowlby'e göre bebek ve ebeveyn arasında kurulan bağ koruyucu bir fonksiyon görmekte ve çocuğa güvenlik duygusu sağlamaktadır. Bakım veren tarafından sağlanan bu güvenli zemin, bireyin çevresini rahat bir biçimde araştırmasına ve tehlike durumunda bu 'güvenli üsse' geri dönebilmesine olanak sağlar. Ergenin ebeveyniyle kurduğu bağ, ergen için kabul edildiği duygusu ile birlikte kimlik keşfi sürecinde yeni rolleri deneme özgürlüğünü ve ebeveyninin bu süreçte desteğini alacağı bilgisi ve duygusunu da beraberinde getirir.

Blos'un (1967) ayrılma bireyleşme teorisine⁶ göre de ergenin kimlik oluşumu ebeveyninden bağımsızlaşma ve duygusal ayrımlaşması ile karakterizedir. Buna göre birey, kendi kimliğini ebeveynlerinin içselleştirilmiş imajlarından ayrımlaştrabilmeli ve erken dönem ebeveyn içe atımlarını bırakarak yeni bağılılıklar yapabilmelidir. Kegan'ın (1982) yaklaşımında ise kimlik⁷, yaşamı anlamlandırma ve bir anlam verme sürecidir. Kegan ego psikolojisi, nesne ilişkileri, ahlâk gelişimi ve bilişsel gelişimin kavramlarından ve kuramsal temellerinden yararlanarak kimliğin biçimlenmesi sürecini açıklamaya çalışmıştır. Bu modelde kimlik oluşumu, kendilik

6 Ayrılma bireyleşme psikanalist Mahler'in, anne çocuk ilişkisinde bebeğin, giderek kendini annesinden ayrı gördüğü, kendine ait bireysel bir kimlik duygusu ve nisbi bir özerklik kazandığı evre için kullandığı terimdir (Mahler vd., 2012). Ancak Blos benzer süreçlerin devamını ergenlikte de görmüştür. Ayrılma bireyleşme teorisi için bkz. Blos, P., (1967), "The Second Individuation Process of Adolescence", *The Psychoanalytic Study of the Child*, 22, p. 162-186.

7 Anlam merkezli kimlik anlayışı için bkz. Kegan, R., (1982), *The Evolving Self: Problem And Process in Human Development*, Harvard University Press.

ve değerleri arasındaki sınırın yeniden belirlenmesiyle oluşur. Bir evre içinde denge sağlayan anlam yetmemeye başladığında, kendilik ve başkalarını ayıran yeni bir anlam oluşturulur. Bu yeni anlam, yeni bir kimlik biçimidir.

Lacan (1994) ise kimlik arayışını oluşturan en önemli öge olarak ayna aşamasını görmüştür. Ona göre çocuk, aynadaki görüntüsünü çoğu kez bir tür hayranlıkla ve zevkle seyretmektedir; bu görüntü ben'in diğeriyle özdeşleşmenin diyalektiğinde objeleşmeden önce temel bir biçime girdiği sembolik bir matristir. Çocuk, bu biçim vasıtasıyla, bireyselliğini ve bedensel birliğini keşfeder ve yavaş yavaş kendini tanımayı ve dolayısıyla özdeşleşmeyi öğrenir. Aynayla ilişki, çocukluk yıllarında çocuğun aynada yansıyan görüntüsüyle, daha sonraki yıllarda ise diğer insanların bireye ilişkin değerlendirmelerinde yansıyan görüntüyle ilişki biçimini almaktadır. Ayna benlik⁸ kavramını ortaya atan Cooley, çocuğun çok erken yaşta kendi hareketlerine bağlı olarak diğerlerinin değişimini fark ettiğini ve anne babası üzerindeki kontrol gücünü keşfettiğini, tıpkı bir el veya oyuncağını yaptığı tarzda, onların davranışlarını da kendine ait bir araç gibi sahiplenip kullandığını öne sürer (Cooley, Tarihsiz; Baldwin, 1986: 115).

Marcia ise Erikson'un teorisini genişletmiş ve daha işlevsel hale getirmiştir. Ergenlik evrelerinden yola çıkarak bir tipoloji geliştirmiş ve dört kimlik statüsü belirlemiştir. Bu dörtlü tipoloji, keşif ve karar verme, bağlanma olmak üzere iki temel kavram üzerine kurulmuştur. Birincisi alternatif hedefler, roller ve değerler üzerinde düşünme, kafa yorma

⁸ Ayna benlik Cooley'in, kişinin kendi benliğini başkalarının ona ilişkin düşünceleri, değerlendirmeleri, ona yönelik tepkileri temelinde algılaması süreci için kullandığı bir terim (Budak, 2005: 100).

ikincisi ise bu araştırmaları gelecekte bir eylemin muhtemel sonuçları olarak sağlamlaştırma ve karar vermedir (Marcia, 1967; Marcia and Friedman, 1970, Marcia, vd., 1993). Bu dörtlü ayırım hiyerarşik bir şekilde olgunlaşma düzeyine de işaret etmektedir. Kimlik dağılması en az olgun ve en az karmaşık statü olarak düşünülür. Başarılı kimlik ise en olgun evre kabul edilmiştir (Hunsberger vd., 2001; Bertram-Troos vd., 2006; Ayten, 2012: 106).

Marcia, adanmışlık-içsel yatırım ve keşif boyutlarının varlık ya da yokluğuna göre kimlik statülerini tanımlamıştır. Başka bir deyişle kimlik keşfi belli bir statü ile sonlanmakta ve statüler arasında da geçişler olabilmektedir. Marcia dağınık kimlik, ipotekli kimlik, başarılı kimlik ve moratoryum olmak üzere dört kimlik statüsü ne sürmüştür (Marcia, 1967; Marcia, and Friedman, 1970, Marcia, vd., 1993). Kısaca ifade etmek gerekirse; dağınık kimlik (düşük keşif, düşük bağlanma) kimlik konuları ile ilgilenmemeyi; ipotekli kimlik (düşük keşif, yüksek bağlanma) kimlik biçimlenmesinde katlığı ve mevcut yapıya uymayı; moratoryum (yüksek keşif, düşük bağlanma) benlik için güçlü bir arayışı; başarılı kimlik (yüksek keşif, yüksek bağlanma) farklı parçaları içeren tutarlı bir kimlik oluşturmayı temsil etmektedir. Başarılı kimlik ve dağınık kimlik Erikson'un kimliğe karşı kimlik kargaşasını temsil etmektedir.

Kimlik gelişiminde bilişsel ögeleri de dikkate alan Berzonsky de kimlik konusunda yeni bir yaklaşım olan kimlik stilleri kavramını önermiştir. Berzonsky bilgi yönelimli, norm yönelimli ve kaçınma yönelimli olmak üzere üç tür kimlik stili önermiştir. Bilgi yönelimli bireylerin birçok alternatifini dikkate aldığı; norm yönelimli bireylerin toplumun ve ailenin beklentilerine uyma eğilimi gösterdikleri ve son olarak

kaçınma yönelimli bireylerin ise kimlikle ilgili kararlardan kaçınmayı tercih ettikleri vurgulanmaktadır (Berzonsky, 2004; Berzonsky vd., 2011). Kimlik biçimlenmesi kavramı, kimliğin zaman içinde çeşitli değişkenlerden etkilenerek şekillenme sürecine işaret eden bir kavramdır. Bu bağlamda, kimliğin zaman içinde üç şekilde biçimlendiği vurgulanmaktadır.

Kuramlar açısından bakıldığında kimlik gelişimi karmaşık ve çok yönlüdür. Bununla birlikte Erikson, kimlik keşfi konusunda ergenin çalışma, ideoloji ve romantik ilişki olmak üzere üç temel alanda denemelerde bulunduğunu ve bu denemelerin kimlik keşfi sürecinin ve dolayısıyla da kimlik biçimlenmesinin motoru olduğunu ifade etmiştir. Marcia, adanmışlık ve keşif boyutlarının varlık ya da yokluğuna göre statüler tanımlamıştır. Başka bir deyişle, Marcia için kimlik biçimlenmesi belli bir statü ile sonlanmakta ve statüler arasında da geçişler olabilmektedir. Kimlik biçimlenmesinde bilişsel öğeleri de dikkate alan Berzonsky, kimlik konusunda yeni bir yaklaşım önermiş ve kimlik stillerini tanımlamıştır.

Çalışmamızın konusu olan öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanımının dindarlık eğilimiyle ilişkisine gelince; ilgili literatürde öz yeterlilik din-manevîyat ilişkisini ele alan çalışmalar sınırlı olsa da (Lifshitz ve Glaubman, 2002; Miller ve vd., 2007; Robinson ve Wicks, 2012; Mirsaleh ve vd., 2010) kimlik-din ilişkisini inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar değerlendirildiğinde kendi içlerinde farklı odaklanmalar olduğu görülmektedir. Örneğin ergenlik döneminde kimliğin şekillenmesinde dinin ve maneviyatın rolüne ve dinî kimliğin inşasında din eğitime ve dinî eğitim veren okullara dikkat çeken çalışmalar (Hunsberger vd., 2001; Moulin, 2013; Kiesling vd., 2006; Oppong, 2013;

Bertram-Troost vd., 2006; Vermeer, 2009; Lee vd., 2006; Duderija, 2008; Furrow, vd., 2004; King, 2003); din ve kimlik ilişkisini göç, azınlıklar ve diğer sosyal olaylar bağlamında değerlendiren çalışmalar (Saroglou ve Galan, 2004; Kuşat, 2001; Helvacıoğlu, 1996; Schmidt, 2004; Jasperse vd., 2012; Tomass, 2012; Sztokman, 2006, 2008); din ve kimlik ilişkisini bir din veya karşılaştırmalı dinler temelinde değerlendiren çalışmalar (Ashley, 2013, Ng Tseung-Wong, ve Verkuyten, 2013; Starks, 2009; Fatıma, 2011; Lidz, 1991;) din ve kimlik gelişimi ilişkisini kültürlerarası karşılaştırmalarla analiz eden çalışmalar (Sukumaran, 2010); kimliğin oluşumunda dinî şüphenin etkisine dikkat çeken çalışmalar (Puffer vd., 2008; Bahadır, 2002c); din ve kimlik ilişkisini iletişim araçları ve medya bağlamında değerlendiren çalışmalar (Dinter, 2006) olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise daha önce belirtildiği gibi öz yeterlilik ve kimlik duygusu gelişim düzeyinin dindarlık eğilimiyle ilişkisine odaklanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. SOSYAL ÖĞRENME KURAMININ GELİŞİMİ VE ÖZ YETERLİLİK

Literatüre bakıldığında; sosyal öğrenmeye ilişkin kavramların, 1900'ü yılların başından itibaren bazı bilim adamları tarafından (Watson, 1914) davranış, öğrenme ve psikoloji ile ilgili olarak ele alınıp incelendiği görülmektedir. Bu kavramlar, 1940'lı yıllara kadar değişik isimlerde tanımlanmış olup; bu tarihlerden itibaren ise “sosyal öğrenme kuramı” olarak incelenmiştir. Sosyal öğrenme kuramı, 1986 yılına kadar, çeşitli araştırmalara konu edilerek ve sürekli katkılar yapılmak suretiyle geliştirilmiş ve bu tarihten itibaren Bandura'nın yaptığı çalışmalar neticesinde ‘sosyal biliş kuramı’ adı altında yazına kazandırılmıştır (Kılıç, 2013: 10). Sosyal öğrenmeden, sosyal bilişe geçişteki temel dönüşüm, Bandura'nın 1986 yılındaki “Düşünce ve Eylemin Sosyal Temelleri: Sosyal Biliş Kuramı” adlı çalışması olmuştur.

Aslında ‘sosyal öğrenme’ yerine ‘sosyal biliş’ kavramının kullanılması önemli bir yaklaşım farklılığının da ifadesidir. 1900'ü yılların başlarından itibaren davranış bilimleri alanında çalışan psikologlar, Watson'ın (1914) çalışmalarından hareketle öğrenmeyi mekanik (etki-tepki) bir yaklaşımla ele almışlardır. Watson'ın öne sürdüğü mekanik yaklaşımdan sonra birçok araştırmacı, öğrenme mekanizmasının içine davranışı düzenleyen ve öğrenmede etkili olan aracı etkenleri (ödül-ceza vb.) eklemiştir. Bunlardan bazıları; James'in (1890) ‘benlik’, Tolman'ın (1932) ‘biliş ve beklenti’, Adler'in (1927) ‘amaç ve amaca ulaşma motivasyonu’ ve Lewin'in

(1935) ‘alan kuramı’dır. Miller ve Dollard ise (1941) ‘Sosyal Öğrenme ve Taklit’ adlı çalışmalarında, öğrenme ilkesi olarak, pekiştirme, ceza, dışlama ve taklit gibi değişkenleri incelemişlerdir. Bu araştırmacıların çalışması, davranış-çevre etkileşiminin yanı sıra içsel araçları da dikkate alması nedeniyle, alana yeni bir bakış açısı sunmuştur. Aynı dönemlerde özellikle Maslow’un (1943) içsel motivasyon faktörlerine dikkat çekmesi de konuya ayrı bir zenginlik katmıştır.

Kurama giden yolda sosyal öğrenme kavramı ilk defa 1954 yılında Rotter (1954) tarafından kullanılmıştır. Rotter’a göre insan, pasif değil, kendisi ile ilişkili olan çevreyi ve yaşam deneyimlerini etkileyebilme yeteneğine sahip bilinçli ve aktif bir varlıktır (Burger, 2006: 525). Kuramın bu oluşum sürecinde en kapsamlı çalışmalar, Bandura (1961, 1969, 1977, 1986, 2001, 2009) tarafından yapılmıştır.

Bandura, öğrenme üzerine yaptığı araştırmalarda, çocuk ve yetişkinlerin sosyal deneyimlerinde bilişsel mekanizmaların davranış, öğrenme ve gelişme konularında nasıl bir rol oynadığını ve etkilerini incelemiştir. Bandura, geçmiş deneyimlerin hafızada kalıcı sembol ve kodlar bıraktığını ve bunların bireylerin davranışları üzerinde uzun süre etkilerinin olduğunu tespit etmiş olup; (Bandura, 1977: 192) sosyal öğrenmede modelleme ve gözlemlenmelerin ortaklaşa rolünü ortaya koyan ilk araştırmacıdır. Bandura özellikle, davranışların neden ve sonuçları ile ilgili süreçte, bilişsel mekanizmaların (öz düzenleme, öz yeterlilik vb.) diğer etkenlere oranla daha önemli bir rol oynadığını tespit ederek, davranışçı ekolün kullandığı ‘sosyal öğrenme’ tanımının dışına çıkmış ve bireyin bilişsel süreçlerini ön plana çıkarmıştır. Bu

nedenle de 'sosyal öğrenme kuramı' yerine, 1986 yılından itibaren 'sosyal biliş kuramı' adını kullanmaya başlamıştır. Bu isim değişikliği diğer araştırmacılar tarafından da kabul görmüştür (Kılıç, 2013: 11; Alaçayır, 2011: 7). Bandura, 1961-2009 yılları arasında bilişsel süreçlerin, davranış üzerindeki etkisini yaklaşık 60 çalışmayla (makale, bildiri, kitap) ortaya koymuştur. Küreselleşme, kültürel ve teknolojik değişiklikler nedeniyle sosyal biliş kuramı ile ilgili çalışmalarını sürekli güncelleyerek geliştirmiştir (Bandura, 2001, 2002, 2009).

Bandura, 2001 yılında 'Sosyal Biliş Kuramı' ile ilgili yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur. Buna göre yazar bireylerin sosyal sistemin içinde yaşadığını, bu nedenle tek başlarına hayatın bütününe kontrol edemeyeceklerini; dolayısıyla bu süreçte çeşitli aracı yöntemler kullanarak amaçlarına ulaşabileceklerini ve çevrelerini kontrol edebileceklerini belirtmektedir. Bandura, bu çalışmasında Sosyal Biliş Kuramının aracı etkisini incelemiş ve bireylerin kullandıkları üç farklı aracılık (vekâlet) yöntemine değinmiştir. Bunlar; doğrudan kontrol, dolaylı (vekâlet) kontrol ve kolektif kontrol'dür (Bandura, 2001: 1).

Bandura, 2009 yılında yaptığı çalışmada, kitle iletişim araçlarının toplumsal yapı üzerindeki etkisine dikkat çekerek, bu araçların bireylerin biliş (sembolleme, düşünme vb.) çevre (sosyal ve fiziki) ve davranışlar üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmektedir (Bandura, 2009: 94). Bandura aynı çalışmasında; internet, televizyon, basılı ve görsel yayınlar gibi kitle iletişim araçlarının bireylerin sembolleştirme ve dolaylı öğrenme kapasitelerini etkilediğini; bu araçların bireylere oldukça fazla model sunduğunu ve bu sayede bireylerin değer ve düşünce sistemlerinde önemli etkiler

bıraktığını belirtmektedir. Yazara göre bu iletişim araçları olmasaydı, bireyler yaşadıkları çevrede kısıtlı bir fiziksel ve sosyal çevreye sahip olacaktı. Bu kısıtlı çevre nedeniyle, aynı kişilerle iletişim kurmaya, aynı yerleri görmeye ve aynı yolları kullanmaya devam edecekler; bu durum da dolaylı öğrenme kapasitesini önemli ölçüde etkileyecekti. Fakat kitle iletişim araçları bireylere geniş bir öğrenme ve model alma olanağı sunarak, onların düşünme, sembolleştirme ve öğrenme süreçlerini radikal şekilde etkilemektedir. Kısaca, bu araçlar bireyleri kısıtlı bir çevreden neredeyse bütün dünyayı içine alacak bir çevreye ulaştırmaktadır (Bandura, 2009: 98). Özetle Bandura, teknolojik araçların bireylerin düşünme, sembolleştirme, model alma ve öğrenme süreçlerini etkilediğini belirtmektedir. Bu bağlamda, sosyal biliş kuramının üçlü mekanizmasının (davranış, biliş ve çevre) üzerinde kitle iletişim araçlarının önemli etkisi vardır.

1. Sosyal-Bilişsel Kuramın Dayandığı Temel İlkeler

Bandura'nın (1986) ileri sürdüğü sosyal-bilişsel kuramın bazı temel ilkelerinden söz edilebilir. Bunlar; 1) sembolleştirme kapasitesi, 2) öngörü kapasitesi, 3) dolaylı öğrenme kapasitesi, 4) öz düzenleme kapasitesi, 5) öz yargılama kapasitesi, 6) amaçlı hareket etme ilkesi, 7) karşılıklı belirleyicilik olarak ele alınacaktır.

a) Sembolleştirme Kapasitesi

Bandura'ya (1989) göre sembolleri kullanma kapasitesi insanların çevreyi yönetmeleri ve anlamaları için güçlü bir araçtır. Çoğu dışsal etki bilişsel süreçler yoluyla davranışı değiştirmektedir. Sembollere verilecek olan anlamın ne olduğu, onların kalıcı etkiler bırakıp bırakmayacağı, duygusal

etki ve motivasyon gücünün ne olduğu ve gelecekte kullanılmak için organize edilen bilginin nasıl iletileceği, bilişsel faktörler ve çevresel olaylar gözlemlenerek kısmen belirlenir. İnsanlar, eylem ve yargıları için rehber olarak hizmet eden bilişsel gerçeklik modellerini sözel, hayali ve diğer sembollerle geçmiş deneyimlerine dönüştürürler ve işleme tabi tutarlar. Semboller yoluyla insanlar sahip oldukları deneyimleri sürdürürler, şekillendirirler ve onlara anlam verirler. Semboller düşüncenin bir aracı olarak hizmet ederler. Bilgi yapılarındaki bilişsel deneyim simgeleri düşüncenin yerini alır. Kurallar ve stratejiler farklı amaçlara yönelik bilgiyi kullanmak için bilişsel hareket sağlarlar. Sembolik olarak kişisel ve dolaylı deneyimlerden çıkarılan bilgiyi beceri ile kullanma, insanların bilgilerini genişleterek nedensel ilişkileri anlamalarını sağlar.

İnsanlar kişisel ve dolaylı deneyimlerinden elde ettikleri zengin bilgilere dayalı sembolleştirme işlemleriyle bilgilerini genişletirler ve nedensel ilişkilerine anlam kazandırırılar. Onlar probleme yönelik çözümleri ortaya koyarlar, olası sonuçları değerlendirirler, çaba gerektiren davranışsal araştırmalar yapmaksızın uygun fikirler üretirler. Semboller vasıtasıyla uzak zaman ve mesafedeki diğer insanlar ile iletişimde bulunabilirler. Buna rağmen, birbiri ile etkileşim perspektifinde sosyal-bilişsel kuram, bilişsel fonksiyonlar üzerinde etkili olan sosyal faktörleri kullanarak düşünce ve mekanizmaların sosyal temellerine daha çok dikkat çekmektedir (Bandura, 2001).

İnsan kapasitesinin diğer bir ayırıcı yönü, sembolleştirmeye yönelik gelişmiş yeteneğe sahip olmasıdır. İnsanlar, olağanüstü sembolleştirme kapasitesine sahiptir. İnsanlar,

sembolleştirme kapasitesi ile zaman ve mekân olarak uzakta bulunan diğerleri ile iletişim kurma, yargılayıcı düşünceler yolu ile yeni bilgiler kazanma, eylemin seyrini öngörebilme, bilişsel olarak problemleri çözme, kişinin eylemleri için rehberlikte bulunma ve çevrelerini anlamlandırmayı sağlarlar (Pajares, 2002). Sosyal-bilişsel kuram insanların kendi çevrelerine uyum sağlayabileceklerini, çevrelerini değiştirebileceklerini ve başarılı bir şekilde tepki gösterme olanağı sağlayan sembolleştirme kapasitesine sahip olduklarını ileri sürmüştür. Sembollerini kullanarak, insanlar eylemlerine rehberlik eden içsel bilişsel modelleri görsel deneyimlere dönüştürürler. Sembolleştirme, insanların önceki deneyimlerini sürdürme, şekillendirme ve anlamlandırmasına yardım eder.

b) Öngörü Kapasitesi

Bandura'ya (2001) göre öngörü kapasitesi insan amaçlılığının bir diğer boyutudur. Birçok insan davranışı geleceği şekillendirecek olaylar ve olayların sonuçlarına yönelik öngörüler tarafından yönetilir. Gelecek zaman ile ilgili bakış açısı birçok farklı yolla ortaya konur. İnsanlar kendileri için amaçlar belirler, belirli eylemlerin olası sonuçları ile ilgili beklenti içerisinde olurlar. Eylemin akışını planlama arzu edilen sonucu üretmeyi ve arzu edilmeyen sonuçtan kaçınmayı sağlar. Çünkü gelecekteki olaylar bugünkü motivasyon ve eylemlerin kaynağı olmayabilir. Buna rağmen şu anki bilişsel tasvirler, gelecekteki bazı davranışların düzenleyicisi ve motive edicisi olarak işlev görebilirler.

Bandura, insanların sadece sembolik yöntemlerle çevresine tepkide bulunmayacaklarını, aynı zamanda öngörme kapasitesi ile gelecekteki davranışlarını düzenleyebileceklerini iddia etmiştir. Özellikle insanların

kendileri için amaç belirleyip gelecekteki eylemlerinin olası sonuçlarını önceden tahmin ederek ve yakın gelecekteki eylemlerini planlayabileceklerini belirtmiştir (Telef, 2011: 24; Zararsız, 2012: 16).

Öngörü egzersizleri yoluyla insanların gelecekteki olaylar ile ilgili beklentileri eylemlerine rehberlik eder ve kendi kendilerine motive olmalarını sağlar. Geçmiş deneyim ve yaşantıları doğrultusunda, öngörülü bir bakış açısı kişinin yaşamına anlam, ahenk ve yön verir. İnsanlar yaşam alanlarını geliştirerek geleceği planlarlar, önceliklerini yeniden düzenlemeyi ve yaşamlarını yapılandırmayı sürdürürler. Gelecekteki olaylar bugünkü eylem ve motivasyonlara sebep olmayabilir. Çünkü henüz gerçekleşmemiştir. Buna rağmen şu an bilişsel olarak sunulan öngörülebilir olaylar bazı motive edicilere ve davranış düzenleyicilere dönüşebilir. Beklenen kişisel yardımın bu şekliyle davranış, gelecekteki gerçekleşmemiş durumlardan daha çok beklenen sonuçlar ve yansıtılan amaçlar tarafından yönlendirilir ve motive edilir (Bandura, 2001b).

Bandura'ya göre (1989) insanlar ne yakın çevrelerindeki basit tepkileri ne de geçmişteki telkinleri tarafından yönetilir. Çoğu insan davranışı, amaçlı bir şekilde, öngörüler tarafından düzenlenir. Gelecek zaman ile ilgili bakış açısı birçok farklı yolla ortaya konur. İnsanlar umdukları eylemlerin olası sonuçlarını tahmin eder, kendileri için amaç belirler ve farklı bir şekilde eylemlerinin gidişatını planlayarak arzu ettikleri sonucu ortaya koymaları olasıdır. Öngörme egzersizleri yoluyla, insanlar kendi kendilerini motive ederler ve gelecekteki eylemlerine kılavuzluk sağlarlar.

c) Dolaylı Öğrenme Kapasitesi

İnsanın belirgin bir diğer özelliği olan dolaylı öğrenme kapasitesi, sosyal-bilişsel teori tarafından önemli derecede vurgulanmıştır (Bandura, 1989: 21). Sosyal-bilişsel teoriye göre öğrenmenin birçok şekli davranışın sonucunda gerçekleşmekte ve diğerlerinin davranışlarını gözlemleyerek dolaylı bir şekilde oluşmaktadır (Telef, 2011: 25). İnsanlar sadece kendi deneyimlerinden değil aynı zamanda diğerlerinin davranışlarını gözlemleyerek de öğrenirler. Dolaylı öğrenmeler, insanlara deneme yanılmada bulunmaksızın yeni davranışları öğrenme fırsatı verir. Birçok durumda kişileri ölümcül hatalardan ve risklerden korur. Gözlem sembolik olarak kodlanır ve gelecekteki eylemler için rehber olarak kullanılır. Gözlemleyerek öğrenme dikkat, hatırlama, üretkenlik ve motivasyon süreçleri ile sağlanır (Pajares, 2002).

Çocukların davranışlarının çoğunlukla çevrelerindeki kişilerin davranışlarına benzemesi, model alma yoluyla öğrenmenin varlığına işaret etmektedir. Bu nedenle çevre öğrenene yeterli sayıda ve nitelikte modeller sunarsa birey de olumlu tutumlar geliştirebilir. Ayrıca model alma yoluyla birey ilk defa karşılaştığı şeyleri öğrenmekle kalmayıp öğrenmiş olduğu davranışlarda yeterlilik düzeyini ve yapmaktan kaçındığı başka davranışları yapma cesaretini geliştirebilir (Telef, 2011: 26; Zararsız, 2012: 16).

Bandura'ya (1989) göre modelleme çeşitli psikolojik etkilere sahiptir. Birincisi, yeni yetenekler, bilişsel beceriler ve davranış modelleri kazanmayı teşvik eder. İkincisi önceden öğrenilmiş olan davranışlar üzerindeki sınırlamaları

ve güdülenme seviyesini etkiler. Modelleme sosyal etkileşimlerde davranışı yönlendiren ve harekete geçiren sosyal bir uyarıcı olarak hizmet eder. Ayrıca modeller sık sık gözlemcilerin duygusal uyarılmalarını ortaya çıkarmaya eğilimli olan duygusal tepkiler iletir. Dolaylı uyarılmalar yoluyla insanlar kişilere, yere ve eşyalara yönelik duygusal pozisyon, değer ve tutumlar kazanır. Özet olarak modelleme; öğretici, motive edici, engelleyici, engelleri ortadan kaldırmaya, sosyal kolaylaştırıcı ve duygusal uyarıcı olarak hizmet edebilir.

d) Öz Düzenleme Kapasitesi

Öz düzenleme, öğrenen kişinin kendi öğrenme amaçlarını belirlemesi, bilişlerini, motivasyonunu ve davranışlarını kontrol etmesi, düzenlemesi ve izlemeye yönelik girişimde bulunmasıdır. Bu yönüyle öz düzenleme çevredeki bağlamsal nitelikler ve amaçlar tarafından yönlendirilip sınırlandırıldığı aktif ve yapıcı bir süreçtir (Telef, 2011: 26). Öz düzenleme öz yeterlilik mekanizmasını da içine alarak düşünce, duygu, motivasyon ve davranışı oldukça etkileyerek kişisel amaçlar üzerinde önemli rol oynar (Bandura, 1991).

Öz düzenleme döngüsel olarak tanımlanmıştır. Çünkü daha önceki performanstan elde edilen geri bildirim şu anki çabaları düzenlemek için kullanılır. Bu düzenlemeler gereklidir çünkü kişisel, davranışsal ve çevresel faktörler öğrenme esnasındaki değişikliği, performansı ve üç öz düşünce geri bildirim döngüsünü kullanarak kendi kendini izler ya da gözlemler. Davranışsal öz düzenleme kişisel öğrenme metodu gibi performans sürecini stratejik olarak düzenleme ve kendi kendine gözlemlemeyi içerir. Oysaki çevresel öz düzenleme, çevresel koşulları ya da sonuçları düzenleme ve gözlemlemeyi ifade eder. Gizli öz düzenleme rahatlamaya ya da hatırlamaya

yönelik hayaller gibi, bilişsel ve duygusal durumu düzenlemeyi ve izlemeyi içerir (Zimmerman, 2000: 15). İnsanların öz düzenleme kapasitesi sosyal-bilişsel kuramda önemli bir rol oynar. Sosyal-bilişsel kurama göre insanlar diğerlerinin istek ya da tercihlerine uygun davranmazlar. Organize edici davranışların çoğu çaba gerektiren davranışlara yönelik öz değerlendirme ve öz belirleyici standartlar tarafından başlatılır. Kişi özel standartlar belirledikten sonra öz değerlendirme tepkileri ve standart aktiviteler ile davranış arasındaki uyumsuzluğu fark eder. Bu, gelecekteki eylemlerin sonucunu etkilemeye hizmet eder (Telef, 2011: 26; Zararsız, 2012: 16).

Öz düzenleme mekanizmalarına sahip olan insanlar davranış değiştirme potansiyeline sahiptirler. Kişi öz düzenleme yoluyla kendi eylemleri, seçimleri ve nitelikleri ile ilgili yargılara varır; kendini gözlemleyerek doğru ve tutarlı davranışlar gösterir ve öz düzenleyici yöntemler yoluyla davranışlarına somut tepkilerde bulunur (Pajares, 2002).

Sosyal-bilişsel bakış açısı öz düzenlemenin gelişiminde aile, öğretmen ve akranlar gibi sosyalleşme araçlarının rolünü özellikle vurgulamıştır (Zimmerman, 2000). Pajares'e (2005) göre ev ve okul, öz düzenleme pratiklerini geliştirme ve sürdürmenin ilk belirleyicisi olup bu stratejileri kullanma başarıya eşlik eden pozitif kendilik inançları, hem sosyal hem de akademik başarı ile çok yakından ilişkilidir. Öz düzenleme pratiklerinin önemi çeşitli görev, aktivite ve işlerde kullanılabilmesidir. Etkili öz düzenleme pratikleri çeşitli alanlarda başarı ve güçlü öz yeterlilik ile sonuçlanabilir. Bu yüzden onlar başarı ve öz yeterlilik inançlarını geliştirmede oldukça önemlidir.

e) Öz Yargılama Kapasitesi

Öz yargılama kişinin amaçları ile mevcut performansını karşılaştırmayı içerir. Öz yargılama çalışma standartları, amacın nitelikleri, başarmak istenen amacın önemi ve performans atıfları tarafından etkilenir (Schunk, 1990a). Öz yargılama kapasitesi, öz düşünce bilinci olarak da adlandırılır. Öz yargılama kapasitesi insanların düşünce süreçlerini ve deneyimlerini düşünme ve analiz etme imkânı verir (Telef, 2011: 30; Zararsız, 2012: 16).

İnsanın ayırıcı özelliklerinden birisi de öz bilincini yargılamaya yönelik kapasitesidir. Bu yolla insanlar kendi düşünce süreçleri ile ilgili düşünce ve yaşantılarını analiz ederler. Onlar bildikleri şeyler ve çeşitli yaşantıları ile ilgili düşünceler yoluyla, etraflarındaki dünya ve kendileri ile ilgili bilgiyi elde edebilirler. İnsanlar sadece yargıları yoluyla anlayış kazanmaz; aynı zamanda kendi düşüncelerini değiştirip değerlendirirler. Öz yargılama araçları yoluyla düşüncelerini kanıtlarlar, fikirlerini ortaya koyarlar, onları eyleme geçirirler ya da sonuçlarını tahmin ederler, onların sonuçlarından yeterli derecede yargıda bulunurlar ve o doğrultuda değişiklik yaparlar (Bandura, 1986: 20).

Öz yargılama yoluyla insanlar deneyimlerini, kendini değerlendirme ile ilgili inanç ve düşüncelerini keşfederler. Bunun sonucu olarak düşünce ve davranışlarını değiştirirler (Pajares, 2002). Sosyal-bilişsel öğrenme kuramının en önemli ilkelerinden biri, kendini yargılama kapasitesidir. İnsanlar kendileri hakkında düşünür ve düşündüklerini açıklayabilir. İnsanın kendisinin farkında olması ve kapasitesi ile yapacağı iş arasında değerlendirme yapması, bireyin öğrenme sürecinde önemli bir durumdur. Bu olgu öz yeterlilik kavramıyla

açıklanmaktadır (Korkmaz, 2006: 229; Zararsız, 2012: 16).

Bandura'ya (2001a) göre kişinin düşünce ve eyleminin yeterliliği ve kendini yargılama kapasitesi insanın bir diğer ayrı özelliği olarak sosyal-bilişsel kuramın belirgin figürü olarak atfedilmiştir. İnsanlar sadece eylemlerinin amaçlarını değil; aynı zamanda, kendi fonksiyonlarını kendi kendine inceleme kapasitesine sahiptirler. Etkili bilişsel fonksiyon doğru ve hatalı düşünceyi güvenilir yollarla ayırt edebilir. Öz düşünce araçları vasıtasıyla düşüncenin doğruluğunun kanıtlanması, olayları tahmin etmeyi ya da eylem ve fikirler ortaya koymayı sağlar. Düşüncelerin sonuçlarından yargıda bulunulur ve o doğrultuda değişiklikler yapılır. Kişinin düşüncelerinin geçerliliği ve fonksiyonel değeri düşüncelerin gerçekliğe ne kadar uygun olduğu karşılaştırılarak değerlendirilir.

f) Amaçlı Hareket Etme İlkesi

Bandura (2001) bilinçli hareket etme ilkesi ile davranışların bilinçli kararların sonucunda oluştuğuna gönderme yapmaktadır. Bu kapsamda bireyler gelecekle ilgili konularda kendi kararları doğrultusunda planlar yapar ve bunları uygularlar. Fakat bilinçli olarak davranmak her zaman istenen sonuçları vermeyebilir. Ancak bireyler, davranışlarının sonucunda istedikleri sonuçları alamazlar bile daima bilinçli ve amaçlı hareket etmeye devam ederler ve rastlantısal davranışlarda bulunmazlar. Bilinçli olarak davranışta bulunmalarına rağmen olumsuz sonuçlar alınır; bu sonuçlar tekrar gözden geçirilerek amaç ya da davranış yeniden düzenlenir ve başka bir davranış planlanırken bu durum göz önünde bulundurulur. Özetle; bireylerin davranışlarını amaçları çerçevesinde düzenlediğini belirten Bandura, bireylerin sadece beklemek yerine bilinçli olarak gelecek

yönelimli davranışlar sergilediğini ifade etmektedir. Bilinçli yapılan planlar her zaman istenilen sonucu vermeyebilir ancak gelecek yönelimli plan yapmak ve ona göre eylemde bulunmak ya da çevreyi kontrol etmek insanların bilişsel özelliklerinden biridir.

g) Karşılıklı Belirleyicilik

Birey, davranış, çevre, birbirini etkileyerek bireyin bir sonraki davranışını belirlemelerine rağmen; her zaman bütün olaylarda her biri aynı etkiye sahip değildir. Örneğin; çok gürültülü bir çevre, davranışı her şeyden daha çok etkileyebilir. Birey çalışmaya çok istekli olsa bile gürültü çalışmasını engelleyebilir (Senemoğlu, 1998: 228). Karşılıklı belirleyicilik mekanizması sadece tek taraflı sosyal kontrole karşı koymayı sağlamaz, aynı zamanda yaşam koşullarında ve kurumsal değişim yapmak için bir araçtır. Karşılıklı belirleyicilik süreci kendi sınırları içerisinde kişinin yaşamını şekillendirmesine fırsat sağlar (Bandura, 1978). Karşılıklı belirleyicilik kavramının etkisi koşullara göre değişmektedir. Örneğin, bazı durumlarda düşük öz yeterliliğe sahip olan insanların çevre üzerindeki kontrolleri öz yeterlilik seviyelerinin yüksek olduğu durumlara göre daha azdır (Telef, 2011: 22; Zararsız, 2012: 14).

Nedensellik terimi olaylar arasında işlevsel bağlantı sağlamak için kullanılır. Karşılıklı nedensellik modeli, bilişsel, duygusal ve biyolojik olayları şekillendiren içsel kişisel faktörler; davranışsal modeller; bir diğerini çok yönlü etkileyen karşılıklı etkileşim belirleyicileri olarak işlev gören çevresel olaylardır (Bandura, 1999). Karşılıklı belirleyicilik modeli davranışsal, bilişsel, diğer kişisel faktörler ve çevresel olayların çok yönlü olarak birbirini etkileyen belirleyicileri olarak işlem görür. Karşılıklılık, ne farklı kaynakların eşit

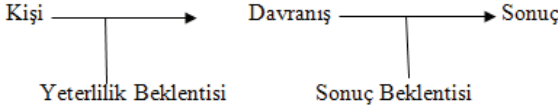
güçteki etkileri ne de eş zamanlı etkileridir. Nedensel faktörlerin karşılıklı etkilerinin harekete geçmesi ve sonuç vermesi zaman alır. Çok yönlü etkileşimden dolayı, insanlar hem etkilerler hem de çevrelerinden etkilenirler (Telef, 2011: 21).

Bandura'ya (1986) göre insanlar ne içsel dürtüler tarafından yönetilmekte ne de dış uyaranlar tarafından otomatik olarak kontrol edilmekte ve şekillendirilmektedir. Aksine sosyal-bilişsel kuram, insanın işlevini davranış, biliş, diğer kişisel faktörler ve birbirinin karşılıklı belirleyicisi olarak işlev gören çevresel olayları içine alan karşılıklı belirleyicilik modeli ile açıklamıştır. Karşılıklı belirleyicilik kavramı a) biyolojik olaylar, duygu, bilişin şekillendirdiği kişisel faktörler; b) davranışlar; c) çevresel etkiler olarak belirtilmiştir.

2. Öz Yeterlilik Kavramının Tanımı

Öz yeterlilik kavramı ile ilgili ilk çalışma Bandura tarafından 1977 yılında yapılmıştır. Bandura bu yıldan itibaren, bu kavram üzerine yaklaşık 40 yayın ortaya koymuştur. Benzer şekilde birçok bilim insanı bu kavramla ilgili kuramsal ve görgül çalışmalar yapmıştır (Kılıç, 2013: 20; Gamsız, 2013: 43). Bandura (1977) öz yeterlilik kavramı ile ilgili yazdığı "Öz yeterlilik: Davranışsal Değişimin Birleşik Kuramına Doğru" adlı makalesinde bu kavramı açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır: "Öz yeterlilik algısı; bireyin, kendine uygun davranışı belirlemesini, bu davranış için ne kadar çaba harcayacağını ve bir engel ya da aksi durumla karşılaştığında bu davranışı ne kadar sürdüreceğini ve başarısızlık karşısındaki tepkilerini etkiler" (s. 191). Bandura, söz konusu çalışmasında öz yeterlilik kavramı ile ilgili doğrudan tanım vermemiş, sadece öz-yeterliliğe ait bazı çıkarımlarda bulunmuştur. 1997

yılında ise diğer araştırmacılar tarafından da sıkça kullanılan tanımı yapmıştır. Bu tanıma göre “öz yeterlilik; bireyin, olası durumları yönetmek için gerekli olan eylemlerin belirlenmesi ve yürütülmesi için kendi kapasitesine olan inancıdır” (Bandura, 1997:3). Bandura, (1977) öz yeterlilik algısını, yeterlilik ve sonuç beklentisi şeklinde iki kategoride ele almış ve davranışı bunun üzerinden modellemiştir. Bu model Şekil 1’te yer almaktadır.

Şekil 1: Bandura'nın Öz yeterlilik Modeli (Bandura, 1977: 193).

Bu modeldeki sonuç beklentisi, söz konusu davranışın belli sonuçlara yol açacağına dair kişinin öngörüsüdür. Yeterlilik beklentisi ise kişinin söz konusu sonuçların ortaya çıkması için gerekli davranışı başarıyla sergileyebileceğine ikna olmasıdır (Bandura, 1977: 197). Sonuç ve yeterlilik beklentileri birbirinden farklıdır. Çünkü bireyler belirli bir davranışın belirli bir sonucu doğuracağına inansalar bile kendilerinin gerekli etkinliği sergileyebileceklerine inanmayabilirler. Bu durumda ilgili davranışı başlatmayacaklar ya da başlattıklarında bir sorunla karşılaşmaları durumunda davranışı sürdürme konusunda ısrarcı olmayacaklardır. Bu bağlamda, öz yeterlilik algısı, davranışın yapılandırılmasına gelecek yönelimli bir bakış açısı oluşturulmasına, eylemlerin amaçlı ve önceden planlanmış olmasına zemin hazırlamaktadır. Öz yeterlilik algıları, performansın altında yatan ve onu geliştiren düşünce biçimlerini de etkilemektedir (Bandura, 1997).

Öz yeterlilik algısı kişinin kendi davranışları ve yaşamında etkili olan olayları kontrol etme kapasitesi ile ilgili inançları olarak ifade edilmiştir (Bandura, 1994: 14). Öz yeterlilik, bireyin becerilerinin bir fonksiyonu değildir. Bireyin, becerisini kullanarak yapabileceklerine ilişkin yargılarının bir bütünüdür. Öz yeterlilik, bireyin farklı durumlarla baş etme, belli bir etkinliği başarma yeteneğine, kapasitesine ilişkin kendini algılayışıdır, kendi yargısıdır (Senemoğlu, 1998: 235). Yeterlilik inançları insan amaçlılığına dayalı olarak şekillenir. İnsanlar eylemleri vasıtasıyla arzu ettikleri sonuçları üretebileceklerine inanmadıkça, zorluklara karşı sebat etmek ya da eylemde bulunmak için çok az güdüye sahiptirler (Bandura, 1999; Telef, 2011: 31).

Bandura tarafından yapılan öz yeterlilik tanımları şöyledir; “Özel bir görevi gerçekleştirmek için bireyin yeteneğine olan güvendir” (Bandura, 1977), “Bir dersin gelecek durumlarıyla ilgili gerekli aktiviteleri ne kadar iyi başarabileceğine dair yargısıdır” (Bandura, 1982: 122), “Bireylerin daha önceden belirlenmiş olan görevin gerektirdiği aktiviteleri organize etmesi ve gerçekleştirilmesiyle ilgili yargıları” (Bandura, 1986: 91), “Bireyin yaşamındaki olaylarda davranış ve becerilerini ortaya koyma kapasiteleri hakkında kendileriyle ilgili inançları” (Bandura, 1994: 71), “Bir sonuca ulaşmak için gereken eylem tarzını organize etmek ve sürdürmeye yönelik yeteneklerindeki inançlardır” (Bandura, 1997: 3).

Tanımlardan anlaşıldığına göre öz yeterlilik, bireylerin bir eylemi gerçekleştirmesi ile ilgili becerilerine ilişkin inançlarıdır. Bireyler, öz yeterlilik algıları yükseldikçe daha fazla performans sergilemektedirler (Bandura, 1982). Bandura’ya (2001) göre yeterlilik kişinin tecrübelerinin,

yeteneklerinin ve düşüncelerinin bir yolda birleştiği bir kavramdır. Bir diğer tanımda Bandura, yeterliliği istenilen performans türlerini elde etmek için gerekli olan eylemleri düzenleme ve gerçekleştirme yeteneğinin yargısı olarak tanımlamıştır.

Öz yeterlilik bireyin kendine dair inançlardır ve belli durumdaki bir bireyin yeteneklerini deneyerek yapabilecekleridir. Öz yeterliliği anlatmak için kullanılan anahtar kelime “Bu işi başarabilir miyim?” sorusu ile başlayan cümlelerdir. Öz yeterlilik inancı, davranış hakkında basit bir yargıya varma aracı olmadığı ve öz yeterlilik inançlarının, nedensel özellikler olmadığı söylenebilir. Nedensel özellikler, olaylarla açıklanır. Oysa öz yeterlilik inancında vurgulanan, bireyin ne yapabileceğinin kapasitesidir. Öz yeterlilik, motivasyonu artırıcı bir etkidir. Öz yeterlilik kavramı, dinamik olup hiçbir anlamda kesinleşmiş ya da sabit değildir. Bireyin öz yeterliliği sürekli değişen koşulları idare edebilecek şekilde birbiri ile uyumlu halde hareket eden birçok alt yetenekten oluşmuştur. Bu nedenle aynı yeteneklere sahip olan bireyler yeteneklerini ne derece iyi kullandıklarına bağlı olarak farklılıklar gösterecektir. Kendine inancı olmayan bireyler birçok fırsatın sunulduğu çevrelerde dahi kendilerini yetersiz olarak göreceklerdir. Öz yeterlilik inançları, yeterlilikle ilgili birçok kaynaktan gelen bilgilerin süzgeçten geçirilip seçilerek, değerlendirilerek bütünleştirilmesi sonucunda oluşur. Eğer bireyin öz yeterlilik inançları sağlam bir şekilde yerleştiyse, birey değişiklikler karşısında daha dayanıklıdır (Yıldırım, 2011: 18).

Türkçede ise öz yeterlilik; bir işi yapma gücünü sağlayan özel bilgi, ehliyet, görevini yerine getirme gücü, kifayet gibi

anlamlara gelmektedir (TDK). Ülkemizde Yapılan çalışmalarda Sosyal Öğrenme Teorisi'nin temel kavramlarından olan 'self-efficacy belief' Türkçe'ye; Özyürek (1995, 2001, 2002), Yiğit (2001), Kuzgun (2003), Çelikkaleli (2004), Çelikkaleli, Gündoğdu ve Kiran-Esen (2006), Karahan vd., (2006) ve Bacanlı (2006) tarafından 'yetkinlik beklentisi' olarak çevrilmişken; Hazır-Bıkmaz (2002, 2004), Akkoyunlu ve Orhan (2003), Morgil vd., (2004), Altunçekiç vd., (2005), Kurbanoğlu (2004) ve Üredi ve Üredi (2006) tarafından ise 'öz yeterlilik inancı' olarak çevrilmiştir (Zararsız, 2012; Turcan, 2011: 19). Her ne kadar farklı kavramlar kullanılsa da bu kavramların hepsi Bandura' nın öz yeterlilik kavramıyla aynı anlamı ifade etmektedir. Bu çalışmada ise 'öz yeterlilik' ifadesi tercih edilmiştir.

3. Öz Yeterliliğin Kaynakları

Bandura'ya (1977; 1994) göre öz yeterlilik algısı, insanların kendi yeteneklerine duymuş oldukları algıya ve belirli amaçlara ulaşma hedefinde belirli bir davranışı organize etmek ve onu gerçekleştirmek için gereklidir. Öz yeterlilik algısı, birbiri ile etkileşim halinde olan başlıca dört bilgi kaynağına dayandırılmaktadır. Bunlar performans deneyimleri, model alma, sözel ikna ile fizyolojik ve psikolojik durumdur.

a) Performans Deneyimleri

Bireylerin deneyimleri yaşantılara bağlı olduğundan performans deneyimleri en önemli bilgilendirici kaynak olmaktadır. Bireylerin başarılı deneyimleri beklentilerin artmasını sağlarken, özellikle olumsuz durumların erken zamanlarda meydana gelmesi beklentileri düşürmektedir

(Bandura, 1977: 195). İnsanlar sahip oldukları deneyimlerini yorumlar ve buna bağlı olarak bir algı geliştirir. Bu algı bireylerin bir sonraki görev ve sorumlulukların planlanmasını sağlar. Elde edilen başarılı sonuçlar yüksek öz yeterlilik algısına, başarısız sonuçlar ise düşük öz yeterlilik algısına neden olur. Sonuç olarak bireylerin yaşadığı deneyimler işlenmemiş veridir, önemli olan ise bu verilerin bireylerde bıraktığı etkidir (Pajares 2002; Temelli, 2011:8; Alaçayır, 2011: 9; Zararsız, 2012: 26; Gamsız, 2013: 47).

Bandura'ya (1977) göre bireyin yaptığı işlerde gösterdiği başarı benzer işlerde başarılı olacağına bir göstergesidir. Elde edilen başarı bireyin bir sonraki işinde de başarılı olmasında güdüleyici bir etken olacaktır. Bireylerin güçlü yeterlilik beklentilerinin tekrarlanan başarı ile geliştirilmesi, zaman zaman başarısızlığın meydana getirdiği olumsuz etkileri azaltmaktadır. Bu durum gerçekten de ara sıra meydana gelen hataların üstesinden gelmek için kararlı bir şekilde bir deneyim yolu bulunmasını ve en zor engellerin bile üstesinden sürekli çaba ile gelinmesini sağlar. Kişisel yeterlilikteki kusurların oluşmasında, kısmen zamanlama ve deneyimlerin mevcut modelindeki kusurların meydana gelmesi etkilidir.

b) Model Alma

İnsanlar hem kendi deneyimlerinin sonuçlarını değerlendirerek hem de başkalarını gözlemleyip, onların deneyimlerinden yola çıkarak öz yeterlilik algılarını geliştirirler. Bireylerin herhangi bir işe başlamadan önceki beklentileri, bu işi deneyen başka kişilerin deneyimlerinin sonuçlarına göre de şekillenir. Başka kişilerin, başarılarının gözlemlenmesi, kişinin de kendisi hakkında başarılı olabileceği beklentisine girmesine sağlayabilir. Özellikle belli bir konuda deneyim yoksa veya

çok sınırlıysa insanlar başkalarının deneyimlerinden daha fazla etkilenirler. Başkalarının deneyimleri, kişi kendisiyle deneyimlerini gözlediği, başka deyişle model aldığı kişi ile arasında benzerlikler görüyorsa daha etkili olmaktadır (Kurbanoglu, 2004: 140; Benzer, 2011: 21; Zararsız, 2012: 27; Ilgaz, 2011: 31; Alaçayır, 2011: 12).

Gözlemciler, bazı özelliklerde benzerlikler gördüklerinde ve modelin performansı kendi yeterlilikleriyle ilgili olduğu zaman başkalarının yaşanmışlıklarından kazanılan deneyimler özellikle daha güçlüdür (Pajares, 2002). Gözlenen modelin performansında olumlu sonuçlar alması, gözlemcinin de çabalayarak başarıya ulaşma beklentisini arttırmaktadır (Bandura 1977: 197). Benzer niteliklerdeki örnekleri izlemek bazen de gözlemcinin kendi yeteneklerine olan inancını zayıflatabilir. İnsanlar model aldıkları kişinin davranışlarını kendi davranışlarından farklı olarak görürse, modelden kazanılan deneyimlerin etkisi en aza iner. Bu sebeple insanlar özendikleri ya da yapmaya heveslendikleri yeteneklere sahip olanları, kendine model olarak alırlar (Pajares, 2002). Gözlemleyenin kendisine yüksek performanslı birini model alması öz yeterlilik düzeyini artırırken, düşük performanslı bir model öz yeterlilik düzeyini düşürür (Temelli, 2011: 8; Alaçayır, 2011: 12).

c) Sözel İkna

Bireyler, öz yeterlilik algılarını diğer bireylerden aldıkları sözel iknalar sonucuna bağlı olarak oluşturur ve geliştirir. İkna edici kimseler, bireyin öz yeterliğinin gelişiminde önemli bir rol oynarlar. Fakat sözel iknalar düşünmeden tepkisel olarak yapılan ya da boş ilham verici nasihatlerle karıştırılmamalıdır (Pajares, 2002). İçinde buldukları

faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için sözlü yolla ikna olan kişiler, herhangi bir sorunla birlikte ortaya çıkabilecek kişisel yetersizlikler karşısında çabalarını arttırma gücüne sahiptirler. Öz yeterlilik; algıların gelişmesinde ikna edici sözel destek, kişilerin başarılı olmaları için daha fazla deneyim geçirmeleri konusunda kişisel yeterlilik duygusunun ve becerilerin oluşumunun sağlanmasında yol göstermektedir. Sözel iknada, ikna edenin güvenilirliğinin yüksek olması, öz yeterlilik algısının güçlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır (Bandura, 1994: 73). Etkili ikna edici öğeler, planlanan başarılarla ulaşırken, insanların inanışları da yeteneklerine göre olmalıdır. Pozitif iknalar, cesaretlendirmek ve yetki vermek üzerinde etkili olurken, negatif iknalar öz yeterlilik algılarının düşürülmesine ve zayıflamasına yol açabilir. Aslında her zaman öz yeterlilik algılarını olumsuz tahminlerle zayıflatmak, pozitif cesaretlendirmelerle güçlendirmekten daha kolaydır (Pajares, 2002).

d) Fizyolojik ve Duyuşsal Deneyimler

Fizyolojik ve duygusal durumlar insanların kendi kapasitelerini değerlendirdiği verilerdir. İnsanlar sahip oldukları kapasitelerinin üzerindeki yeterlilik algılarını bir işi yaparken kullandıkları fizyolojik ve duygusal reaksiyonlarla değerlendirebilmektedir. Herhangi bir eylem karşısında kişinin ortaya koyduğu heyecan, stres, korku gibi güçlü duygusal reaksiyonlar sonucun başarılı veya başarısız olacağı konusunda ipucu sağlar (Kurbanoğlu 2004: 141; Ilgaz, 2011: 31). Benzer şekilde bireylerin bir işe başlarken sahip olduğu olumsuz düşünce ve korkuların onların öz yeterlilik algılarını zayıflatacağı ve sonuç olarak korkuların gerçekleşip neticenin olumsuz olacağı söylenebilir (Pajares, 2002). Bireyin sahip

olduğu fizyolojik ve psikolojik durumlar bireyde olumlu ve olumsuz öz yeterlilik algılarının oluşmasında etkilidir. Bireyin olumlu ruh haline sahip olması kendinde var olan beceri ve performansa yansiyarak öz yeterlilik algısını arttırırken, tam tersi durumda bireyin öz yeterlilik algısının azaldığı söylenebilir (Temelli, 2011: 8; Alaçayır, 2011: 13; Zararsız, 2012: 27).

Bandura'ya (1977) göre bir davranış sırasında bireyin sahip olduğu normal düzeydeki heyecan ve endişe duygusu, bireyin dikkatinin ve enerjisinin davranış üzerinde odaklanmasını sağlayarak davranışın başarıyla sonuçlanmasını sağlayabilir. Yüksek ve düşük düzeyde bir stres ise bireyin dikkatini ve enerjisini etkileyerek başarısına engel olabilir. Stresli ve zorlayıcı durumlar karşısındaki duygusal uyarılmalar, kişisel yeterlilik hakkında bilgilendirici bir değere sahiptir. Bu nedenle, duygusal uyarılma olduğu durumlarda tehdit ile basa çıkmada algılanan öz yeterlilik bir kaynak olarak etkileyebilir. Bireylerin endişe ve stres duygularının fizyolojik uyarılmaları üzerinde kısmen etkisi olmaktadır.

4. Öz Yeterliliği Harekete Geçiren Süreçler

Bandura'ya (1997) göre inançlar; a) bireylerin yaptıkları tercihleri ve gelecek eylemlerini, b) belirli bir aktivite üzerinde ne kadar çaba harcayacağını, c) engellerle karşılaşınca bireyin ne kadar sabır göstereceğini ve d) dirençlilik derecesini etkilemektedir. Öz yeterlilik algısı ne kadar yüksek olursa, yapılan aktivitelerdeki çaba, sabır ve dirençlilik de o kadar yüksek olur. Düşük öz yeterlilik algısı, işlerin görüldüğünden de zor olduğu inancını destekler; bu da stres ve depresyon duygularını besler. Ancak, yüksek öz yeterlilik duygusu ise zor görevlere yaklaşıldığında yetkinlik duygusunu besler

(Pajares, 1996). Bandura'nın (1993; 1994; 1997) sosyal öğrenme teorisinde, bireyler yetkin olduklarını hissettikleri eylemleri izlerler ve başarılı bir şekilde yerine getirme yeteneklerinden şüpheye düştükleri durumlardan kaçınırlar. Birçok araştırmada insan fonksiyonunu etkileyen öz yeterlilik inançlarının dört önemli psikolojik süreç tarafından yönetildiği ortaya konmuştur. Bunlar; bilişsel süreçler, güdüsel süreçler, duygusal süreçler ve seçme süreçleridir.

a) Bilişsel Süreçler

Yeterlilik inançları kişilerin başarılarını artırıcı veya azaltıcı örnekler sayesinde etkilenir. Bu bilişsel etkiler çeşitli biçimler alır. Öz yeterlilik inancı yüksek olan kişilerin kendi yaşam yapılarında gelecek bakış açısı vardır. Birçok insan davranışı önzeler ile düzenlenir. Kişisel amaçlar, bireylerin kendi yeteneklerini değerlendirmesinden etkilenir. Daha güçlü öz yeterliliği olan kişiler kendileri için daha yüksek seviyede amaçlar belirlerler ve belirledikleri amaçlara bağlılıkları daha güçlüdür (Bandura, 1997). Algılanan genel yeterlilik, grupların toplam çabalarında da benzer şekilde artış yaratır. Mücadele etmeyi gerektiren amaçlar kişilerin ve grupların motivasyon seviyelerini ve başarı düzeyini artırır. Davranışların çoğu başlangıçta düşüncede şekillenir. Bilişsel yapı, yeterliliklerin gelişmesinde davranış için yön gösterici olarak hizmet eder. Kişilerin kendi yeterlilikleri hakkındaki inançları, durumları nasıl değerlendirdiklerini, planlarını ve gözlerinde canlandırdıkları geleceği etkiler. Performans için olumlu rehberlik sağlayan başarı senaryoları gelecek için fırsat olarak değerlendirilir. Belirsiz durumları etkili değerlendiremeyen kişiler riskli davranışlar gösterirler ve başarısız senaryoları uygulamaya eğilimli olurlar (Bandura,

1997). Bilişsel olumsuzluk, bireylerin kişisel eksikliğine ve yanlış davranışlarına yoğunlaşarak kendi motivasyonlarının ve başarılarının azalmasına neden olur. Bu nedenle yeteneklerinden şüphe duyan kişilerin başarı sağlamaları çok zordur (Bandura, 1986).

Bilişsel benzeşimler kişilerin geleceğin canlandırdıklarını gerçekleştirmelerini ve daha sonraki başarılarını artırır. Algılanan öz yeterlilik ve bilişsel benzeşim birbirini iki yönlü olarak etkiler. Yeterliliğin yüksek olması davranışların etkin yönlerinin bilişsel yapılarını büyütür ve etkili eylemlerin bilişsel olarak yasalaşması etkinlik inancını güçlendirir. Düşüncenin temel fonksiyonlarından biri, davranışların farklı yönlerinin olası sonuçlarını tahmin etmeye olanak sağlamasıdır. Bu, kişilerin yaşamlarını etkileyen olaylar üzerinde tecrübelerinden yola çıkarak kontrol etme yetenekleri kazanmalarını sağlar (Bandura, 1986). Problem çözme becerisi, karmaşık bilgilerin etkin bilişsel süreçte değerlendirmesini gerektirir. Tahmin edilebilir faktörler olasılıklarla ilgilidir, değişmez değildir ve gelecekteki olaylar her zaman belirsizlik taşır. Bireyler öngörücü kurallar ortaya koymada, seçenek yaratmada, genellemelerde ve tahmin edilir faktörleri bütünleştirmede tecrübelerinin nasıl işlediğini hatırlamak için sahip oldukları bilgilerden yararlanırlar. Nedensel belirsizliklerde, baskı altındaki durumlarda ve önemli etkileri olan başarısızlıklarda tamamıyla görev odaklı kalmak için güçlü bir yeterlilik duygusuna ihtiyaç vardır. Öz yeterlilik algısı, bireyin düşünce süreçlerini etkileyerek belirlenen amaçları gerçekleştirmeye yönelik sergilenecek performansı geliştirilen veya geriletken çeşitli şekiller alır (Bandura, 1997:116-118). Yüksek öz yeterlilik duygusuna sahip olan bireyler başarıları için olumlu rehberlik

sağlayacak senaryoları hayallerinde canlandırırlar. Düşük öz yeterliliğe sahip olan bireyler ise başarıya ulaşamayacaklarını düşünerek, işlerin yolunda gitmeyeceğine inanırlar. Bandura'ya (1995) göre bireyler harekete geçmeden önceki deneyimlerinden yararlanarak tercihlerini belirlemekte ve hareketlerinin sonuçlarını önceki tecrübelerine dayanarak değerlendirmektedirler.

b) Motivasyon Süreçleri

Bireyler düşüncelerinden yararlanarak kendilerini motive ederler. Kendi yapabileceklerine göre hedef belirleyerek, o hedefe yönelik faaliyette bulunurlar. Hedeflerini başarmak için kendi ihtiyaçları doğrultusunda kaynakları bir araya getirirler. Öz yeterlilik kavramı kişilerin kendilerine hedef belirlemelerinde ne kadar çaba gösterebileceklerini ve başarısızlıklara nasıl dayanabileceklerini gösterir (Bandura, 1995; Schunk, 1987; 1990b). Yüksek öz yeterliliğe sahip olan bireyler, başarısız olmaları durumunda bile umutsuzluğa kapılmadan faaliyetlerini sürdürürler. Motivasyon süreçlerinde yer alan özellikler kuramı insanların davranışlarını niçin ve nasıl yaptıklarını belirlemek üzerine kurulmuştur. Özellikler kuramı, motivasyon kavramı ile çok yakından ilişkilidir. Weiner'ın (1980) özellikler teorisinin temel varsayımları iki kategoriden oluşmaktadır. Birincisi nedensellik çıkarımı, ikincisi ise nedensellik çıkarımı ile ilişkili olarak kişinin davranışlarıdır. Herhangi birinin yaptıkları şeyleri anlamaya çalışan bir kişi o davranışın daha çok nedenlerini yorumlayabilir. Başkasının davranışlarının nedenlerini belirleyen kişi, bu davranışların nedenlerini kendi davranışlarına da yükleyebilir (Arık, 1996:255-300).

Güdüleme kuramcılarının Porter-Lawler'in beklenti-değer kuramına göre ödüller, kişilerin beklediği ya da amaçladığı sonuçlardır ve onların beklentilerine uygun ise değerli olabilmektedir. Kişileri ancak bu koşullara uygun olan ödüller daha çok çalışmaya güdüleyebilmekte, aksi halde olumsuz sonuçlara neden olabilmektedirler. Ödüllerden beklenen etkinliğin elde edilebilmesi, bu aracın yerinde, zamanında ve dozunda kullanılması koşuluyla mümkün olabilir (Onaran, 1981: 79). Amaç Teorisinde ise bireylerin belirlediği amaçlar onların motivasyon derecelerini de belirleyecektir. Erişilmesi zor ve yüksek amaç belirleyen bir kişi elde edilmesi gayet kolay amaçlar belirleyen bir kişiye göre daha yüksek motivasyonla daha yüksek performans ulaşabilecektir. Birçok kişinin motivasyonu bilişsel olarak yaratılır. Bilişsel motivasyonda kişiler kendilerini motive ederler. Bu kişiler, sahip oldukları önseziler ile geleceğe yönelik davranışlarının ne olması gerektiğine karar verirler. Kişiler ne yapabileceklerine ilişkin inançları sayesinde farklı davranışlarının sonuçlarını olumlu ve olumsuz olarak tahmin ederler. Bireysel amaçlarını ve geleceği şekillendirmek için davranışlarını belirlerler. Böylelikle yeterlilik inancı motivasyonun bilişsel düzenlenmesinde anahtar rol oynar (Akgündüz, 2012: 50; Gamsız, 2013: 48).

c) Duygusal Süreçler

Öz yeterlilik mekanizması duygusal durumların düzenlenmesinde temel rol oynar. Yeterlilik inancı duygusal tecrübelerin şiddetini ve doğasını kişilerin ayırt edebileceği düşüncelerin, eylemlerin ve duyguların üzerinde kontrol sağlayarak etkiler. Yeterlilik inançları olayları yorumlayarak, kavramsal olarak betimleyerek ve duygusal olarak

kaygılandırıcı yöntemlere ulaşarak bireysel önyargılar yaratır. Duygular ve yeterlilik hissi karşılıklı olarak birbirini etkiler. Negatif duygular kişinin kendisini yetersiz hissettiklerinde ortaya çıkmaktadır ve bu da endişenin artmasına yol açmaktadır. Bu yetersizlik hissi ve endişenin artması, depresyona kadar gitmektedir. Yeterlilik duygusunun yüksek oluşu ise bireyin ilgisini, güdülenmesini arttırmakta ve daha az endişelenmesine yol açmaktadır (Bandura, 1997: 137).

Bandura'ya (1994) göre kişilerin öz yeterlilik inançları, kendilerini tehdit eden durumlarda ne kadar stresli ve depresyonda olacaklarını etkiler. Tehditler üzerinde tecrübelerinden yararlanarak kontrolü sağlayacağına inanan kişiler rahatsız edici durumları hatırlamaz. Fakat karşılaştıkları tehditler ve belirsizlikler ile baş edemeyeceğini düşünen kişiler endişelerini azaltacak deneyimlere sahip değildir. Bu kişiler daha çok eksiklikleri üzerinde dururlar. Çevrelerini tehlikeli olarak görürler. Olası tehlikelerin şiddetini abartırlar ve nadiren olabilecek olaylar hakkında endişeye kapılırlar. Bu tür geçersiz düşünceler sayesinde kişiler kendi duygu ve düşüncelerini olumsuz yönde etkilerler. Algılanan öz yeterliliğin yüksek olması endişenin yanı sıra istenmeyen davranışları düzenler. Aynı zamanda daha güçlü öz yeterlilik duygusuna sahip kişiler tehdit olarak gördüklerinin üstesinden gelebilecek güce sahiptirler.

d) Seçimsel Süreçler

Bandura'ya (1995) göre bireyin öz yeterlilik inancı, seçtiği çevreyi ve faaliyet türünü etkileyerek yaşantısına yön vermektedir. Bireyler tercihlerini yaparken kendi yetenek ve kapasitelerini aşan durumları tercih etmekten kaçınırlar. Kendi kapasitelerini yeterli gördükleri durumları tercih

ederler. Bireyler çok istekli olduklarında, başarı kazanılmasının zor olduğunu düşünmelerine rağmen görevleri almaktan kaçınmazlar. Yüksek öz yeterlilik duygusuna sahip bireyler, başarı için sahip oldukları kariyer seçeneğinin farkındadırlar. İlgilerini istedikleri yönde geliştirir ve en iyi eğitim çevresini kendilerine hazırlarlar.

5. Öz Yeterliliğin Boyutları ve Türleri

Bandura (1977) yeterlilik beklentilerinin büyüklük, genellik ve dayanıklılık olmak üzere üç boyutta değiştiklerini ortaya koymuştur. Büyüklük Boyutu: Bu boyut kendisine belirli bir zorluk düzeyinde görev verilen kişinin yeterlilik beklentilerinin basit görevler, kısmen zor görevler ve zor görevlerle sınırlandırılmış olacağını ifade etmektedir. Bir görevde aşılması gereken bir engel söz konusu değilse bu görev kolay bir görev olarak adlandırılır ve herkesin aynı şekilde yüksek yeterlilik beklentisine sahip olması beklenir. Ancak başarılı performans çeşitli düzeylerde engellerin ve zorlukların üstesinden gelinmesini gerektiriyorsa algılanan yeterliliğin derecesi görevin zorluk düzeyine göre ölçülür. Genellik Boyutu: Bazı deneyimler sınırlı yeterlilik algısı üretirken, bazıları daha geniş bir alanda yeterlilik algısı kazandırmaktadır. Genellik faaliyetlerin benzerlik derecesi, yeteneklerin vurgulandığı davranışsal, bilişsel ve etkisel durum, durumun nicel özellikleri ve kişisel özelliklere göre değişir. Dayanıklılık Boyutu: Güçlü beklentilere sahip olan kişiler zorluklarla baş edebilme çabalarını uzun süre koruyabilirken, pekiştirilmemiş zayıf beklentiler kolaylıkla söndürülebilmektedir.

Öz yeterlilik tiplerine gelince alanyazında öz yeterlilik tipleri iki grupta toplanmıştır. Bunlar performans ve öğrenme

öz yeterliliği adını almıştır. Bireyler bir etkinliğin gereklerini bildikleri zaman, aynı etkinliklerle ilgili geçmiş tecrübeleri sonucu geliştirdikleri öz yeterlilik inançlarını kullanabilirler. Böyle durumlarda, kişilerin güven yargılarına performans öz-yeterliliği denir; çünkü yeterlilik inançları doğrudan amaçlanan performansla ilgilidir. Aksine, insanlar karşılaştıkları etkinliği daha önceden bilmiyorlarsa tam olarak hangi becerinin gerektiğinden emin olamazlar ve güvenleri aynı etkinliklerle olan önceki tecrübelere dayanmaz. Bu durumlarda insanlar yeni karşılaştıkları duruma benzer olduğunu düşündükleri önceki bilgilerinden yola çıkarak öz yeterlilik inançlarını geliştirebilirler. Bu tür güven yargılarına da öğrenme öz yeterliliği denmektedir; çünkü bunlar kişinin etkinliği başarılı bir şekilde yapmak için gerekli olan şeyleri öğrenme kabiliyetinden elde ettiği çıkarımlarıdır (Öztürk, 2012: 21).

6. Öz yeterlilik Kavramına Benzeyen Diğer Kavramlar

Öz yeterlilik kavramının zaman zaman özgüven, benlik saygısı, öz-saygı, kontrol odağı ve sonuç beklentileri ile benzer ya da yakın anlamlarda kullanıldığı gözlemlenmiştir. Fakat öz yeterlilik bu kavramlardan farklıdır. Öz yeterlilik algısı yetenek yargısıdır; benlik saygısı ise öz-değer ile ilgili yargıdır. Bu kavramlar birbirinden farklı durumları anlatmada kullanılır. Birincisi benlik saygısı alan olarak öz yeterliliği de kapsar. Benlik saygısı çok çeşitli alanlarda kişinin öz-değerlendirmelerini temsil eden genel bir yapı olarak betimlenir. Aksine öz yeterlilik özel bir yetenek bağlamında ve görev hakkında kişinin inancıdır. İkincisi benlik saygısının, çoğu özelliği değişebilir olmakla birlikte, daha sabit olma eğilimindedir. Oysaki öz yeterlilik yeni bilgi ve deneyimlerle zamanla değişen dinamik bir yapıdır. Benlik saygısı bazı kişisel

özellikler (zekâ, dürüstlük gibi) hakkındaki algılamalardan elde edilen kişisel değerlendirmeleri yansıtmaya dayanır. Aksine bazı insanlar, bazı görevler (teknik olarak problem çözmeye dayalı) için yüksek öz yeterliliğe sahip olabilirken; bazı görevler (teknik bir raporu yazma) için de öz yeterlilikleri düşük olabilir. Buna rağmen bu sonuçlardan hiçbiri benlik saygısını artırmaz ya da azaltmaz (Telef, 2011: 33; Alaçayır, 2011: 7).

Öz yeterlilik ile özgüven ise kavramsal olarak benzer olmasına rağmen, özde birbirlerinden farklıdır (Bandura, 1997: 11). Özgüven genel bir kişilik özelliği olup, geçici bir tutum veya bireysel durumlara özel bir tutum değildir. Özgüven, iç gözlemleri yansıtan, genellikle çeşitli kişisel niteliklerin (zekâ, dürüstlük, vb.) algılanmasından elde edilen kendini değerlendirmeye dayalıdır. Öz yeterlilik ise durumsal bir algı olup, yeni bilgi ve iş deneyimleri elde edildiğinde, zamanla değişiklik gösteren dinamik bir yapıdır. İki kavram arasındaki diğer bir farklılık ise öz yeterlilik ve özgüvenin kapsadığı alandır. Özgüven kavramsal olarak bir kişinin uzun süreçte, farklı durumlar üzerindeki kendi değerlendirmelerini temsil eden ve genel bir tutum olarak ele alınırken, aksine öz yeterlilik bir iş veya göreve özgü olarak algılanan öz yeterlilik inancı ile ilgilidir (Kılıç, 2013: 27).

20. yüzyılın sonlarına doğru, James iç gözlemin, her zaman, ilk ve en başta güvenmemiz gereken şey olduğunu belirtmişti. James “özgüveni” bir insanın kendisi ve başarıları hakkındaki düşünceleri olarak tanımlayanlardan ilkidir (Pajares, 2002). James, bir yerlere gelmek ve belli konularda bir şeyler yapmak için öncelikle insanın kendini tanıması, kendi hakkında belli fikirlere sahip olması ve bu fikirleri

işselleştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Bandura, 1993).

Ancak öz yeterlilik sadece yetenekler ile ilgili kişinin genel inançları değildir. O, çok geniş bir alandır, çünkü o üç karmaşık ve önemli alanda kişinin kapasitesini değerlendirir. Bunlar motivasyon, kaynak ve eylemdir (Bandura, 1982). Özgüven birçok koşulda insanların nasıl eylemde buldukları ile ilgili genel kişilik özelliğiysen, öz yeterlilik özel bir görev ile ilgilidir. Sonuç olarak insanlar eş zamanlı olarak bazı görevler için yüksek öz yeterliliğe sahip olurken, diğerleri için düşük öz yeterliliğe sahip olabilirler. Öz yeterlilik, özgüven ve benlik saygısına göre daha spesifik ve daha sınırlıdır. Öz yeterlilik genel olarak özgüven ve benlik saygısına göre daha kolay geliştirilebilir (Heslin, 1999).

Öz yeterlilik ve öz-saygı kavramları arasında benzerlikler olmasına rağmen, öz yeterlilik davranışın güdüleyici yönü ile ilgiliysen, öz-saygı insanın kendisinden hoşnut olması ya da olmamasıyla ilişkilendirilmiştir (Chen vd., 2001, 2004). Türk Dil Kurumuna göre; öz-saygı, insanın kendine duyduğu saygı, onur, haysiyet anlamlarına gelmektedir (www.tdk.gov.tr). Yazında öz yeterlilikten farklı olarak öz-saygının, hedeflenen bir sonuca ulaşmadaki süreçle ilgili olmadığı, dolayısıyla öz-saygının bir eylemin sonucuna göre belirlenmediği de belirtilmiştir. Belirli bir eylemle ilgili olarak insanın kendi becerilerini eksik bulması, yani öz-yeterliliğinin düşük olması, öz-saygının da düşük olmasını gerektirmez. Yavuzer'e (2003) göre, öz-saygı kavramı, kişinin kendini nasıl gördüğü ve kendine nasıl değer biçtiğini ifade eder. Bu kavram aynı zamanda bireyin kendisine ilişkin doğru bulduğu dinamik ve karmaşık inançların tümünü içerir. Özetle; öz yeterlilik kişinin belirli bir görevi yerine getirmede kendi yeterliliğine duyduğu

inancı ifade ederken, öz-saygı kavramı daha çok bireyin kendi hakkındaki yaptığı genel değerlendirmelere işaret eder.

Kontrol odağı ise Rotter ve meslektaşları tarafından kişilik ve motivasyon kuramının yaygın bir şekilde bilinen bir değişkeni olarak ileri sürülmüştür. Sık sık öz yeterlilik ile eş anlamlı kullanılmıştır. İçsel kontrol odaklı insanlar kendi yaşantılarını kontrol edebileceklerine inanırlar. Onlar eylemleri ile çevrelerini etkileyebileceklerine ve kendi davranışlarının sonuçlarından kişisel olarak sorumlu olduklarına inanırlar. Aksine dışsal kontrol odaklı kişiler ise yaşamlarındaki olayların sonuçlarını kader, şans, talih ve diğer rastlantısal faktörlere bağlarlar. Bandura, Rotter'in kavramsal şemasının eylem sonuç olasılığı hakkındaki nedensel inançlar ile ilişkili olduğunu iddia etmiştir. Buna rağmen, kişisel yeterlilik özel bir görevi başarılı bir şekilde gerçekleştirmeye yönelik kişinin yetenekleri ile ilgili inançlarını kapsar (Telef, 2011: 35). Kontrol odağı yetenek algısı olmayıp olası sonuçlar hakkındaki inançlar ile ilgili olup sonuçların kişinin kendi kontrolü dışındaki güçler tarafından ya da kendi eylemleri tarafından belirlenip belirlenmediği ile ilgilidir. Yüksek kontrol odağı, psikolojik iyilik hali ve bir şeyi gerçekleştirmek için zorunlu değildir. Örneğin; öğrenciler yüksek akademik derecenin tamamen onların performansına (yüksek kontrol odağına) bağlı olduğuna inandıkları halde ümitsizlik yaşayabilirler, çünkü onlar üst düzey akademik performansı gerçekleştirecek yeterlilikten yoksun olduklarına inanabilirler (Bandura, 2006: 2).

Telef'den (2011) hareketle öz yeterlilik algısının diğer kavramlardan farklı dört belirleyici niteliğe sahip olduğu ifade edilebilir. Birincisi, öz yeterlilik bireylerin kim olduklarından

ya da kendilerini nasıl hissettiklerinden daha çok özel bir görevi gerçekleştirme yeteneği hakkında yargıda bulunmak için gereklidir. İkincisi, öz yeterlilik akademik, sosyal, duygusal gibi farklı fonksiyon alanları ile ilişkilidir. Örneğin; ergenin akademik olarak öz yeterlilik inançları yüksek; fakat akranlar ile sosyal etkileşimi düşük olabilir. Üçüncüsü, öz yeterlilik inançları duruma özgüdür. Örneğin; sınıfta yardım isteyen ergen alay edilmek yerine cesaretlendirilirse öz yeterliliği yükselebilir. Son olarak, öz yeterlilik ölçümleri ergenin akranları ile karşılaştırılmasına değil, daha çok başarı deneyimlerine bağlıdır.

B. KİMLİK KAVRAMI VE KURAMLARI

Kimlik kavramı farklı alanlarda farklı şekilde tanımlanmaktadır. Ayrıca literatürde; ben, benlik, kendilik, kişilik ve kimlik kavramları genellikle yakın anlamda kullanılmaktadır ve çeşitli yaklaşımlarda önem derecelerine göre farklı biçimlerde vurgulanabilmektedir. Temelde bu kavramlar ortak bir tanımları içermektedir ve bireyi diğerlerinden ayıran duygu, düşünce ve davranışların tümünün, örgütlenmiş ve kaynaşmış bir bütünlüğünü ifade eden kavramlar olarak literatürde yer almaktadır (Gönül, 2008: 28).

Kimlik, ego kimliği, kişisel kimlik, grup kimliği, ulusal kimlik, kültürel kimlik gibi çok çeşitli bağlamlarda kullanılabilen bir kavramdır. Bunların hepsi kimlik kavramının değişik yönlerini oluşturmaktadır. Kimlik, insan ilişkileri içerisinde şekillenen dinamik ve değişken bir yapı olarak düşünülebilir. Kimlik, bireyin bir başkasından farklı olduğu, başkalarına indirgenemeyeceği yönündeki bilincidir (Bilgin, 2001). Dolayısıyla kimlik kavramından söz etmek; bireyin kendi yaşantısından, yani birey olarak benzersiz ve kendine özgü bir

tarz içinde var olduğunu ve bu tarzın süreklilik gösterdiğini duyumsayışından söz etmek demektir. Kimlik benliğimiz konusunda dün, geçen yıl, ondan önceki yıl vb. aidiyetimiz ne ise yine o olduğumuz yolundaki öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik duygusu; “ben kimim” sorusuna verdiğimiz başka herkesten ayrı, eşsiz bir insan olduğumuz yolundaki cevabımızdır. Bu duygu bedensel duyularımızla, beden imajımızla, anılarımızla, amaçlarımızla, değer yargılarımızla ve yaşadıklarımızla olduğu kadar ait olduğumuz cinsiyet, etnik yapı, yaş, statü gibi toplumsal konumumuzla ve başkalarının bize ne gözle baktığına ilişkin inançlarımızla da şekillenir (Budak, 2005: 447; Oral, 2012: 2).

Benlik ve kimlik kavramları yüzyıllardır, felsefe, sosyal teori ve edebiyat alanında kalıcı büyük temalar arasında yer almakla birlikte bilimsel çerçevede psikoloji ve özellikle sosyal psikoloji ve gelişim psikolojisinde başlı başına bir araştırma alanı oluşturmuştur. Ancak kavramların belirsizliği nedeni ile tanımlarında ve oluşumlarının ve yapısal öğelerinin belirlenmesinde karşılaşılan güçlükler ve konuya özgü bir metodolojinin geliştirilememesi, bu alandaki çalışmaların sistematik bir hale gelmesini geciktirmiştir. Kimlik kavramının ne olduğu hakkında bir inceleme yapıldığında çoğu çalışmada kimliğin kısaca “ben kimim?” sorusuna verilen yanıt olarak değerlendirildiği görülmektedir (Morsünbül, 2011: 11).

Kimlik duygusunun kazanımı ergenliğin bitişini ve yetişkinliğe geçişi simgelemekte ve aynı zamanda sağlıklı bir yetişkin kimliği edinme toplumsal açıdan da büyük önem taşımaktadır. Kim olduğu, yaşamdan neler beklediği, ilgilerinin ve yeteneklerinin neler olduğu sorularına yanıt arayan gencin bu sorularının yanıtlarını içinde yaşadığı geniş

sosyal çevreden bağımsız olarak vermesi mümkün değildir. Özellikle de küreselleşen günümüz toplumlarında ergenler çok geniş ve farklı sosyal çevrelerden etkilenmekte ve kimlik oluşumlarında bunların izleri görülmektedir (Demir, 2009: 1).

Gencin önündeki ödev, yalnızca kim olduğunu değil; kim olarak yaşayacağını da belirlemektir. Bu ödevin gerektiği biçimde yerine getirilmiş olduğunu söylemek için şu dört koşulun gerçekleşmiş olması gerekir. Birincisi; bireyin gerçekçi bir yaşam çizgisi belirlemiş olması, ikincisi; bu çizgiye yönelmiş olması, üçüncüsü; bu çizgiyi tam anlamıyla benimsemiş olması ve dördüncüsü ise bireysel var oluş tarzının bireyin yakın çevresinde ve giderek toplumda tanınma sağlamasıdır (Arslan, 2008: 34).

Kimlik, bedensel duyularımızla, beden imajımızla, anılarımızla, amaçlarımızla, değer yargılarımızla ve yaşadıklarımızla olduğu kadar ait olduğumuz cinsiyet, etnik, yaş, statü, vb. gibi toplumsal konumumuzla ve başkalarının bize ne gözle baktığına ilişkin inançlarımızla da şekillenir. Kimlik; ego kimliği, kişisel kimlik, grup kimliği, ulusal kimlik, kültürel kimlik gibi çok çeşitli bağlamlarda kullanılabilen bir kavramdır. Bunların hepsi kimlik duygusunun değişik yanlarını oluşturmaktadır (Akar, 2012: 15). Bu anlamda kimliği, bireyin dürtülerinin, inançlarının, yeteneklerinin ve kişisel geçmişinin dinamik bir örgütlenmesinden oluştuğu ifade edilebilir.

Kavram temelinde değerlendirdiğimizde ise kimlik kavramı ilk kez Erikson tarafından 1950’li yıllarda ortaya atılmıştır ve Psiko-sosyal Gelişim Kuramı içinde incelenmiştir. Erikson, kuramında tüm yaşam döngüsünü gelişimsel evreler olarak tanımlamış ve kimliğin oluşumunda etkili olan en kritik evrenin de ergenlik olduğunu ifade etmiştir (Kroger, 2000:

145; 2004: 18). Kimlik, Erikson'a göre ergenlik döneminde kazanılması gereken temel özelliktir ve grup kimliği, mesleki kimlik, kültürel kimlik, cinsel kimlik ve ulusal kimlik gibi statülerin bir birleşimidir (Gönül, 2008: 29). Kimlikle ilgili tüm açıklamaların, aslında bir şekilde Erikson'un açıklamalarını temel aldığı ve Erikson'un açıklamalarına gönderme yaptığı da söylenebilir (Atak, 2011: 166). Bu çalışmada da kimlik kavramıyla ilgili kısa bir tartışmadan sonra kimlikle ilgili kuram geliştirerek, temel açıklamaları yapan Erikson, Marcia ve Berzonsky'nin görüşlerine yer verilmiştir. Kimlikle ilgili kuramlar kimlik keşfi, kimlik statüleri ve kimlik stilleri ana başlıkları altında ele alınmıştır.

1. Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı

Psiko-sosyal gelişim kuramı, Erikson tarafından geliştirilmiştir (1950, 1959, 1968). Erikson çalışmalarının ilk yıllarında Freud'un düşüncelerinden etkilenmiş olsa da O'nun bireyin kişilik gelişimi konusunda ortaya koyduğu psikoanalitik kuramdan ve onun bireye yaklaşımından farklı bir anlayışa sahiptir. Freud, bireyin kişilik gelişiminde onun biyolojik yönüne ağırlık vermesine rağmen, Erikson gelişimde kültürel ve sosyal etmenlerin daha etkili olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Freud'un bilinçaltı süreçlere verdiği öneme karşı, Erikson, bireyin yaşadığı toplumsal etkiler içerisinde yaptığı bilinçli seçimlerin ve uyum süreçlerinin etkisine vurgu yapmıştır. Erikson (1968) kuramını, "aşamalı oluşum (epigenetik) ilkesine" dayandırmaktadır. Aşamalı oluşum ilkesi gelişen her şeyin bir zemin planı olduğunu, bu zemin planından parçaların ortaya çıktığını, bütün parçalar işleyen bir bütün olarak ortaya çıkana kadar her parçanın kendi özel hüküm süresi olduğu düşüncesidir (Elkind, 1978; Karaca, 2007: 105; Arslan, 2008: 21).

Erikson, Freud'un Psikoseksüel gelişim kuramının temel kavramlarının psikolojik yapılar, bilinç, bilinçdışı, güdüler, psiko-sosyal evreler, normal-anormal sürekliliği ve psikoanalitik metodoloji geçerliliğini kabul etmiştir. Ancak Erikson kuramında Freud'un ergenliğe kadar incelediği yaşam evrelerini yaşam boyu evreleri haline getirmiştir. (Morsünbül, 2011: 18). Erikson insanın psiko sosyal evreler içinde gelişimini devam ettirdiğini ileri sürmektedir. Ona göre bireyin temel kişilik özellikleri sadece yaşamın ilk yıllarına bağlı değildir. Bireysel gelişim bütün yaşam boyunca devam eder. Bireyin gelişiminde hem sosyal çevrenin hem de biyolojik temelli doğuştan getirilen bazı özelliklerin rolü vardır (Gürses ve Kılavuz, 2011: 155).

Erikson, psiko-sosyal gelişim kuramını klinik gözlemlerine dayanarak ortaya atmıştır. Bu kuram, yaşamın tüm dönemlerini kapsadığı için insan gelişiminde bugüne kadar öne sürülmüş olan en kapsamlı açıklama olduğu kabul edilir. Erikson'un Psiko-sosyal gelişim kuramı yaşam boyunca gelişimin bilişsel, duygusal ve toplumsal yönlerini dikkate alan, bunlar arasında bağlantılar kuran ve disiplinlerarası bir bakış açısına sahip bir kuramdır. Erikson'a göre, birey çevreyle etkileşim içerisinde yaşam boyunca gelişir. Erikson, bireyin gelişimini biyolojik değişkenler, toplumsal-çevresel etkiler ve ego süreci olarak belirtilen kişisel deneyimler olmak üzere üç değişken arasındaki ilişki olarak görür (Atak, 2011: 166).

Erikson'a (1968) göre, ergenlikte bir kimlik krizinden geçmek normal gelişimin bir parçasıdır. Bu kriz dönemi, önceden kabul edilen fikirlerin, değerlerin ve inançların sorgulanmasını, farklı inanç sistemlerinin ve hayat tarzlarının keşfini içerir. Kriz dönemi seçilen bir hayat yoluna ve inanç ve

değerler sistemine bağlılıkla sonuçlanır. Bireyin kimlik krizinin başarılı bir şekilde çözümlenmesi, daha önceki gelişimin (güvene karşı güvensizlik; özerkliğe karşı utanç ve kuşku; girişimciliğe karşı suçluluk; çalışkanlığa karşı aşağılık duygusu) birbirini izleyen evrelerindeki deneyimlerin hepsinden meydana gelen bir birikime dayalı bir kimlik kavramı ile sonuçlanır (Elkind, 1978).

Erikson'un kişilik gelişimi tanımı bir yolu çağırıştırır. Bu yol boyunca bebeklikten yaşlılığa kadar yürürüz; ama sekiz ayrı noktada önümüzdeki yol çatallaşır, ilerlemek için ikisinden birini seçmek zorunda kalırız (Burger, 2006: 164). Erikson'un modelinde bu çatallanmalar, kişilik gelişimindeki dönüm noktalarını temsil eder. Erikson bu noktaları bunalımlar diye ifade eder. Bu bunalımları nasıl aşacağımız, kişilik gelişimimizin alacağı yönü belirler ve ileriki bunalımları aşma biçimimizi etkiler. Bunalımları atlatmak için önümüzde var olan iki alternatiften biri, kişinin uyum sağlamasına katkıda bulunur, diğeri bulunmaz (Oral, 2012: 13).

Erikson'a (1968) göre ergenlik, gencin kendini belirleme ve benlik saygısı sorunlarına yoğun enerji harcadığı yaşamın önemli bir kavşağıdır. Genç birey, bu dönemde, kimlik kazanma ile kimlik karmaşası arasındaki çatışmayı çözmek durumundadır. Ergenin yüz yüze geldiği başlıca görev, bir kimlik duygusu geliştirmek, "ben kimim?", "bana ne oluyor?" , "yetişkinlerin arasında yerim nedir?" ve "ne olacağım" gibi soruları yanıtlamaktır (Burger, 2006: 167). Bu sorular kısmen onun fiziksel ve bilişsel gelişiminden, kısmen de etrafındaki kişilerin ona artık çocuk gibi davranmamalarından ileri gelir (Oral, 2012: 17).

Bireysel gelişmede, psiko-sosyal kimlik önceleri mümkün değilken, ergenliğin bitişiyle, bedenın büyümeyle bağılı olarak gelişmesi, cinselliğın yetkinliğe ulaşıp arkadaşlar araması, tümüyle gelişen zihnin tarihsel bir bakış açısını tahayyül etmeye başlaması ve yeni bağılılıklar aranmaya başlanması yani yeni bir benzerlik ve devamlılık duygusuyla birbirleriyle kaynaşması gereken tüm gelişmeler zorunlu hale gelir. Bireysel ve kolektif açılardan psiko-sosyal kimlik, ideolojik bütünlüğü hedefler. Bununla birlikte sürekli yaşanmış olan geçmiş ve engellenmiş bir potansiyel olarak gelecek tarafından belirlenir. Bu nedenle, kimlik oluşumu, olumsuz ve güçlü kimlik unsurlarıyla sürekli bir çatışmayı içerir (Erikson, 2003: 182).

Erikson, bireylerin sekiz dönem⁹ içerisinde psiko-sosyal gelişimi tamamladığını ifade etmektedir. Bu gelişim dönemlerinin özelliğı her dönem de birisi olumlu diğeri ise olumsuz olan iki özellikten hangisinin birey tarafından kazanılıp kazanılmadığıdır. Bu dönemler, ilk dönem olan “temel güvene karşı güvensizlik” döneminden başlayarak birbirlerinin üzerine kurulmakta ve yaşam boyunca bireyin sahip olacağı özelliklere etki etmektedir. Erikson ayrıca psiko-sosyal gelişim dönemlerinin beşincisi olan “kimlik kazanmaya karşı kimlik karmaşası” dönemine ve kimlik kavramına özellikle vurgu yapmaktadır. Erikson kimlik kazanma ve kimlik karmaşası döneminin, daha önceki dört dönemin kazanımlarının yeniden ortaya çıktığı, bireyin bu

9 Erikson'a göre insan gelişimin sekiz dönemi sırasıyla şöyledir: 1) Temel Güvensizliğe Karşı Temel Güven, 2) Utanç ve Kuşkuya Karşı Özerklik, 3) Suçluluk Duygusuna Karşı Girişim, 4) Aşağılık Duygusuna Karşı İş Yapıcılık, 5) Rol Karmaşasına Karşı Kimlik, 6) Yalnız Kalmaya Karşı Yakınlık Kurma, 7) Duraklamaya Karşı Üretkenlik, 8) Umutsuzluğa Karşı Benlik Bütünlüğü, geniş bilgi için bkz. Erikson, E. H., (1950), *Childhood and Society*, Norton, New York; Erikson, E., (1984), *İnsanın Sekiz Çağı*, (Çev.: T. B. Üstün, V. Şar), Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.

kazanımlar üzerine düşündüğü ve yaşadığı toplumla bu kazanımlarını bütünleştirmeye çalıştığı bir dönem olduğunu ifade etmektedir (Elkind, 1978; Atalay, 2007; Arslan, 2008:3; Karacoşkun, 2012: 102; Köse ve Ayten, 2013: 64).

Erikson'un gelişim kuramında tanımladığı evrelerden her biri üç boyuttan oluşmaktadır. İlk boyut psikoseksüel bölgelerden ve davranışsal modlarda belirtilen, bireyin ihtiyaç ve yeteneklerinden oluşan fiziksel gelişimdir ve bu her evrenin temelini oluşturur. İkinci boyut, bireyin ihtiyaç ve yeteneklerine uydurulmuş, özel kültür tarihi boyunca geliştirilmiş sosyal bağlam ya da kurumlardır. Üçüncü boyut ise kültürel bağlam içerisinde bireyin deneyimleyerek geliştirdiği psikolojik anlam ya da kendilik farkındalığıdır (Morsünbül, 2011: 18).

Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramında her evrede çözümlenmesi gereken çatışmalar vardır. Ergenlik evresinde kimlik duygusuna karşı kimlik kargaşası temel çatışmayı oluşturur. Kimlik, ergenlik evresinde kazanılması gerekir ve grup kimliği, mesleki kimlik, ulusal kimlik, kültürel kimlik, cinsel kimlik gibi statülerin bir bileşimidir. Kimlik duygusu, bedeninde kendini evinde hissetme, nereye doğru gidiyor olduğunu bilme ve kendisi için önemli olan insanların onu kabul ettiği duygusudur. Erikson'a göre, kimlik gelişimi ne ergenlikle başlayan bir süreç, ne de ergenlikle biten bir süreçtir; tüm yaşam boyunca gelişir ve değişir. Ergenlikte kimlikle ilgili keşif davranışının yoğunlaşmasının; fiziksel görünüşte meydana gelen değişiklikler, gelişen bilişsel kapasite ve ergenliğin iş, evlilik ve geleceğe yönelik önemli kararları alma zamanı olması olmak üzere üç nedeni vardır (Atak, 2011: 169).

Ergenlik döneminin bitişi olarak kabul edilen kimlik kazanımı gencin yaşamında çok önemli bir gelişimsel

aşamadır. Erikson (1950; 1968) geliştirdiği psiko-sosyal gelişim kuramında kimliğe karşı kimlik karmaşası adını verdiği dönemde kimlik oluşumunu ergenlik dönemi görevi olarak belirtmekle birlikte kimlik gelişimini yaşam boyu olarak ele almakta ve biyolojik, psikolojik ve toplumsal değişikliklere bağlı olarak kimliğin sürekli yeniden şekillendiğini ileri sürmektedir. Erikson (1968) ileri düzeydeki bir kimlik gelişiminin ancak bireyin içinde yaşadığı sosyal ortamın onun biyolojik ve psikolojik gereksinimlerini gerektiği biçimde karşılayabilmesi ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bireyin içinde geliştiği sosyal çevrenin, bu çevre içinde ebeveynle ve diğer insanlarla kurulan ilişkilerin bireyin gelişimi üzerinde çok önemli roller oynadığını düşünmektedir. Ergenlik dönemi de Erikson'a göre kimliğe karşı kimlik karmaşası dönemidir. Bu dönemde yaşanan fiziksel değişimler, zihinsel olgunlaşma ve sosyal sorumlulukların artışı ile beraber ergen kimlik krizi yaşamaya başlar. Ailenin yönlendirici desteğine hâlâ ihtiyaç duymakta olan ergen aynı zamanda kendine has özerk bir kimlik geliştirebilme çabasındadır. Bu uğurda zaman zaman ebeveyni ile çatışmalar yaşamaktadır. Ergen için bu dönemde diğer insanlar tarafından nasıl görüldüğü de büyük önem kazanmıştır ve çeşitli sosyal rolleri denerken de aynı zamanda o rollere ilişkin bir takım yetenekleri kazanmaya gayret eder. Ancak bu süreçte değerlendirmeler yapması ve seçenekler arasından hangisini seçeceğine karar vermesi gerekmektedir. Kimliğe ilişkin ilk çözümlenmeler (kararlılıklar) ergenliğin orta ve geç dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu sayede sonuçları yetişkinlik yaşamına da yansıtacak olan mesleki ve kişilerarası ilişkilerle ilgili ilk kimlik yapılanmaları oluşmaktadır.

Erikson'a göre, ergenlik bireyin yeniden yapılanması için bir fırsatlar dönemidir. Ergen, psikolojik ve fiziksel olgunlaşma

ile birlikte davranışlarını şekillendirmek amacıyla toplumun yönlendirme ve baskısına maruz kalabilmektedir. Buna göre, yetişkinler dünyasına katılma, kendine bir yol ve yön seçme ergen için toplumsal bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu nedenle Erikson'a göre kimlik duygusunun kazanılmasında en kritik dönem ergenliktir. Ergenin, fiziksel değişimi, sosyal rollerin yeniden gözden geçirilmesine de yol açmaktadır. Genç insan başkalarının gözünde "ne olduğu" sorusuyla, kültürün ve kendi yetilerinin etkileşimiyle kazandığı kimlik duygusunu günün prototipleriyle karşılaştırarak uğraşır. Bu nedenle genç insan hem akran grubunun hem de önemli özdeşim figürlerinin etkilerine açık hale gelmektedir. Kimlik keşiflerine karşın, bireylerin ergenlikte yaşadıkları aşk ve iş denemeleri her zaman olumlu sonuçlanmamaktadır. Bireyler, aşk konusunda bazen umutsuzluk ve reddedilme yaşamaktadırlar. İş yaşamında ise başarı, başarısızlık ve yetersizlikler yaşayabilmektedirler. Dünya görüşü açısından ise bazen çocuklukta edinilen inançların reddedilmesi söz konusudur. Bu bilgiler ışığında birçok araştırmacı, kimlik biçimlenmesinin ergenlikte başladığını ancak ergenliğin ardından gelen beliren yetişkinlik yıllarında yoğunlaştığını öne sürmektedir (Atak, 2011: 169).

Yaşam felsefesi oluşturmak da kimlik gelişimine katkıda bulunmaktadır. Genç, bu süreç boyunca, içinde yaşadığı kültürün değerlerini, dinî inancını, ideolojisini gözden geçirir; inanabileceği değerleri, görüşleri arar (Varan, 1990). Genç birey, bu dönemi sağlıklı bir kimlik kazanmayla sonuçlandırabilir. Bu dönemi başarıyla atlatan genç, biyolojik, ruhsal ve toplumsal olgunluğa erişerek, yetişkin dünyasından kendine bir yer edinir. Bu da genellikle kişinin tutarlı bir cinsel kimliğe, mesleki yönelime ve ideolojik dünya görüşüne ulaştığı anlamına gelir.

2. Marcia'nın Kimlik Statüleri Yaklaşımı

Erikson'un kimlik gelişimini yaşamın tüm dönemlerine yayan kimlik tanımlamasının ardından kimlik üzerine yapılan araştırmalara büyük bir ilham veren ve kimlikle ilgili sınıflamalar getiren bir diğer yaklaşım da Marcia'nın (Marcia, 1967; Marcia and Friedman, 1970; Marcia, 1980; Marcia vd., 1993) kimlik statüleri yaklaşımıdır. Marcia, Erikson'un kuramında söz ettiği "ego kimliği" ile ilgili görüşlerin kuramsal açıdan önemini kabul etmiş ancak ölçme sorunları nedeniyle yeni bir modelin ortaya konulması gerektiğini belirtmiştir. Kişinin ideolojik ve mesleki yaşam alanlarında kimlik tanımları yaptığı ve kimlik duygusunun bireyin bu alanlardaki davranışlarıyla gözlenebileceği sayıltısı Marcia'nın görüşlerinin temelini oluşturur (Kroger, 2004: 37).

Marcia da Erikson gibi kimlik statülerine ilişkin ilk çözümlerinin ergenliğin ileri yıllarında yapıldığını ancak bunun yaşamın daha sonraki dönemlerinde de sürebildiğini belirtmiştir. Marcia'ya göre yaşam boyu olan bu kimlik edinme sürecinde bireyin yaşamında gerçekleşen bazı psiko-sosyal değişimlere bağlı olarak statüler arası geçişler olasıdır. Benlikteki devamlılık kimlik oluşumunu destekleyici olmakla birlikte yaşanan dengesizlikler de kimliğin yeniden değerlendirilmesi ve yapılandırılmasında önemli bir güç oluşturmaktadır (Demir, 2009: 8).

Kimliği, benliğin yapılandırması olarak kavramsallaştıran Marcia, kimlik yapılarının ölçülebilme sorunuyla yoğun olarak ilgilenmiştir. Marcia'ya göre içsel benlik yapılandırması; güdülerin, yeteneklerin, inançların ve bireyin tarihinin dinamik örgütlenmesidir (Jackson ve Bosma, 1990). Bu yönüyle Marcia, kimliği şöyle tanımlamaktadır; sosyal bağlam

içerisinde bireyin kendisindeki ve başkalarındaki anlamlılık duygusudur. Bu kimlik duygusu ile belirtilen bireyin anlamlılık duygusunun geçmişten günümüze ve geleceğe olarak süreklilik oluşturmasıdır (Morsünbül, 2011: 23).

Ergen açısından bakıldığında ergenlik; fiziksel, cinsel, bilişsel ve ahlaki gelişim açısından değişimlerin en hızlı biçimde yaşandığı dönemdir. Kroger'a (2004) göre ergenlik ve ileri yetişkinlik birbirine benzemektedir. İkisinde de fiziksel gelişim, cinsel gelişim, bilişsel gelişim açısından büyük değişimler yaşanmaktadır. Ergenlik döneminde bu gelişim ilerleme yönündeyken, ileri yetişkinlik döneminde gerileme yönündedir. Yaşanan bu yoğun değişimden dolayı iki dönemdeki kimlikle ilgili yapılanmaların incelenmesinde benzer yaklaşımın kullanılabileceği belirtilmektedir. Marcia'ya göre kimlik gelişiminin ergenlikte doruk noktasına ulaşmasının nedeni de toplumun bu dönemde ergenin artık yetişkin rollerini almasını, denemesini ve sürdürmesini beklemesidir. Bu iki nedenden dolayı ergenlik kimlik gelişimi için doruk noktasıdır.

Marcia (1967, 1970) kimlik statülerini belirlerken iki önemli kavramı kullanmaktadır. Bunlar seçeneklerin araştırılması ve içsel yatırımdır. Seçeneklerin araştırılması; bireyin, samimi ve bilinçli olarak alternatif iş, inanç ve yönelimleri sorgulaması, deneyimlemesidir. İçsel yatırım ise bireyin, farklı alanlardaki alternatif seçenekleri seçmesi ve bu seçimler doğrultusunda davranışlar ortaya koymasıdır. Marcia, bireyin yaşamla kurduğu anlamlı bağların bazı alanlarda açıkça görülebileceği sayılılarıyla iki yaşam alanı belirlemiştir. Bunlar meslek ve ideoloji alanlarıdır. Daha sonra özellikle cinsiyet farklarını göz önüne alarak bu iki alanı ideoloji

ve kişilerarası alan olarak belirlemiştir. İdeoloji alanında dinî inançlar, politik seçimler, meslek seçimi ve felsefi yaşam biçimi yer almaktadır. Kişilerarası alanda ise arkadaşlık, flört, cinsiyet rolü, serbest zaman uğraşları gibi yaşamsal alanlar tanımlanmıştır. Buradan hareketle Marcia, kimlik gelişimini, başarılı, moratoryum, ipotekli ve kargaşalı olmak üzere dört temel statüde değerlendirmiştir.

a) Başarılı Kimlik Statüsü: Başarılı kimlik statüsündeki bireyler etkin olarak araştırma sürecini yaşayıp çeşitli rolleri deneyerek bağlanmalar oluştururlar. Bu kişiler, kimliğe karşı kimlik dağınıklığı çatışmasını başarıyla çözümlemişlerdir ve kendileri ile uyum içindedir, kendi kapasitelerini, sınırlılıklarını ve düşüncelerini kabul ederler. Bu kimlik statüsünde olanlar bir kimlik krizi atlattıkları ve neye inandıklarına ve hangi hedeflerin peşinde koşacaklarına ilişkin kişisel kararlar vermişlerdir. Bu gençler mesleki politik, dinî konularda keşif yapmış, mücadele etmiş ve bu mücadeleyi her alanda bir kararlar vererek bir sonuca varmışlardır (Marcia, 1967; Marcia, and Friedman, 1970; Marcia, 1980; Marcia, vd., 1993; Kroger, 2004: 39).

b) Moratoryum Kimlik Statüsü: Moratoryum kimlik statüsündeki bireyler ise seçenekleri araştırırlar, denemelerde bulunurlar ancak kalıcı herhangi bir bağlanma yapamazlar. Bu bireyler sürekli yeni roller denerler. Bu statü, kesin yönelmelerin yapılmasından önceki seçeneklerin araştırıldığı dönemdir. Marcia'ya göre moratoryum kimlik başarılı kimlik için bir ön koşuldur. Moratoryum kimlik statüsündeki bireyler genellikle hükümeti, politikayı, eğitimi kısaca her şeyi değiştirmek isterler. Marcia'nın moratoryum olarak adlandırdığı statüdeki ergenler kimlik krizinin tam

ortasındadırlar ve kriz devam ederken, bu ergenler önemli kararlar vermeyi ertelerler. Bu zaman içerisinde çok sayıda seçeneği keşfederler (Marcia, 1967; Marcia, and Friedman, 1970; Marcia, 1980; Marcia, vd., 1993).

Moratoryumdaki bireyler dünyayı değişen, kaygı verici bir yer olarak algırlar. Yapılan araştırmalar, bu bireylerin başarılı kimlik statüsündeki bireylere nazaran daha kaygılı; ilişkilerinde uçar ve katı, bağlanmadan kaçınan özellikler gösterdiklerini ortaya koymuştur (Kroger, 2004). Moratoryumdaki bireylerin aile ilişkileri ikircikli duygularla doludur. Bu kişilerde ailelerin beklentileri ile bireylerin beklentileri birbiri ile örtüşmez. Ahlâki olarak kaygılı ve aşırı duyarlıdırlar. Ahlâki akıl yürütmede ise gelenek ötesi düzeydedirler (Akar, 2012: 24).

c) İpotekli Kimlik Statüsü: İpotekli kimlik statüsündekiler de herhangi bir araştırma yapmadan bağlanma yaparlar. Bu statüdeki bireyler anne-baba, akraba ya da diğer önemli kişilerin beklentilerine göre kimliklerini oluştururlar. Akran gruplarının belirlediği roller ve değerler de bazen ergenin herhangi bir sorgulama yapmaksızın ipotekli kimlik oluşturmasını sağlayabilir. İpotekli kimlik statüsündeki ergenler, herhangi bir kriz yaşamadan çeşitli meslek ve ideolojilere bağlanmakta, ancak bu bağlanmalar ergenin kendi araştırmaları sonucunda gerçekleştirdiği seçimlere değil, genellikle anne-babanın sunduğu seçimlere dayanan bağlanmalar olmaktadır. Bu statüdeki ergenler başkaları tarafından sağlanmış, olgunlaşmamış bir kimliğe sahiptirler. İpotekli kimlik statüsünde olanlar çoğunlukla mutludurlar, kendilerini güvende hissederler, çoğu zaman kendilerinden hoşnuturlar ve güçlü aile bağları vardır. Kanuna ve düzene

saygı duyar, güçlü bir liderin izinden gitmekten hoşlanırlar (Kroger, 2004: 41; Akar, 2012: 24; Oral, 2012: 23; Gönül, 2008: 37).

Yapılan araştırmalar, ipotekli kimlik statüsündeki bireylerin başkalarının izinden yürüdüğünü, onlara göre davrandıklarını, özerklik ölçümlerinden düşük puan aldıklarını göstermiştir. Bu statüde yer alan bireyler karmaşık bilişsel yöntemleri az kullanırlar, ahlâki akıl yürütmede gelenek öncesi ya da geleneksel düzeydedirler. Aile ilişkileri güçlü, çatışmasız ve idealleştirilmiştir. Kişiler arası ilişkilerde iyi huylu, uysal, daha az güvenli bağlanmış, şüpheli tutumlar sergilerler (Kroger, 2004).

d) Kargaşalı Kimlik Statüsü: Kargaşalı kimlik statüsündeki bireyler ise kimlik alanlarında gelişigüzel keşif yaparlar fakat bağlanma da bulunmazlar. Meslek seçimi, dinsel inanç, felsefe, cinsiyet rolü ya da politik görüş konularında kişisel bir bağlanma yapmamışlardır. Kargaşalı kimlik statüsündeki bireyler, yönelebilecekleri bu alanlara ilişkin bir kimlik krizi yaşantısı geçirmemiş, araştırma dönemi yaşamamış, yeniden değerlendirme yapmamış ve seçenekleri değerlendirmemişlerdir. En az gelişmiş kimlik statüsüdür (Kroger, 2004: 42; Akar, 2012: 24).

Kimlik statüleri yaklaşımında başarılı ve moratoryum kimlik statüleri üst, ipotekli ve kargaşalı kimlik statüleri alt kimlik statüleri olarak tanımlanmıştır. Kimlik statüleri arasında ilerleyici ya da gerileyici biçimde geçişler olabilmektedir. Buna göre kargaşalı kimlik statüsündeki bireyler moratoryuma, ipotekli statüye geçebilir ya da bu statüde kalabilirler. İpotekli kimlik statüsündeki bireyler moratoryuma geçebilir, bu statüde kalabilir ya da kargaşalı

kimlik statüsüne gerileyebilirler. Moratoryum statüsündeki bireyler başarılı kimlik statüsüne geçebilir ya da kargaşalı kimlik statüsüne gerileyebilirler. Başarılı kimlik statüsündeki bireyler bu statüde kalabilir, moratoryuma geri dönebilir ya da kargaşalı kimliğe gerileyebilirler. Ergenlik döneminde yapılan çalışmaların birçoğu kimlik statüleri arasında sırasal geçişlerin olduğuna ilişkin kanıtlar bulmuştur (Kroger, 2004).

Marcia kimlik statülerini; yapılandırılmış görüşmelerde meslek, din, politik ideoloji alanlarındaki araştırma ve kararlılık hakkında bilgi toplayarak belirlemiştir. Ergenlikteki kimlik statüleri, kimlik gelişimi sürecinin çıktılarıdır ve dört statü de araştırma (bunalım) ve karar vermeye dayalıdır (Gönül, 2008: 35). Marcia, başarılı kimlik statüsünde olan bireylerin araştırma döneminden sonra kararlılığa ulaştıklarını; moratoryum kimlik statüsünde olanların araştırma aşamasında oldukları ve geçici kararlılık gösterdiklerini; ipotekli kimlik statüsünde olanların hiçbir zaman araştırma sürecini yaşamadıklarını ve anne-babalarına bağımlı kararlar verdiklerini; başarısız kimlik statüsüne sahip olan bireylerin ise kararsız olduklarında kaygı duymadıklarını ve araştırma sürecine hiç girmediklerini ifade etmiştir.

3. Berzonsky'nin Sosyal-Bilişsel Kimlik Stilleri Modeli

Kimlik konusundagerçekleştirilenaraştırmalarayeniboyut getiren araştırmacıardan birisi olan Berzonsky (Berzonsky, 2004; Berzonsky vd., 2011) kimlik yapılandırılmasında gözlenen farklılıkların bireylerin sahip oldukları üç farklı kimlik tarzının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Berzonsky'e göre Marcia'nın tanımladığı dört farklı kimlik statüsünde yer alan bireyler aslında temelde birbirlerinden sahip oldukları sosyal-bilişsel süreçler kullandıkları, karar

verme stratejileri ve kimliğe yönelik bilgileri değerlendirme yaklaşımları açısından farklılık göstermektedirler (Demir, 2009:9). Buna göre Berzonsky'nin tanımladığı kimlik işleme tarzları şunlardır:

a) Bilgi Yönelimli Kimlik: Bilgi yönelimli kimlik işleme tarzındaki kişiler kimlik oluşturmada kendisine gereken kendi ile ilgili bilgileri alma konusunda oldukça aktif ve ilgilidir. Benliğini ve kimliğini yapılandırmada kendine yararlı olabilecek geri bildirimleri almaya hevesli ve kendi kimliği ile ilgili denemeler yapmaya, kendini daha iyi tanımaya açıktır. Bu kimlik yönelimindeki kişilerin aynı zamanda yüksek karmaşık bilişsel faaliyetleri sürdürebildikleri, kendi kararlarını almada yetenekli oldukları, özerk davrandıkları, bilişsel bir sebat gösterdikleri ve problem odaklı başa çıkma stratejilerini kullandıkları bulunmuştur. Bilgi yönelimli tarzın daha çok başarılı kimlik statüsü ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve erken bağlanmış ve kargaşalı kimlik statüleri ile de ters yönde bir ilişki gösterdiği bulunmuştur (Berzonsky, 2004; Berzonsky vd., 2011; Demir, 2009:9; Balkaya, 2005: 33).

b) Normatif Kimlik: Normatif kimlik işleme tarzına sahip olan kişiler ise kimlikle ilgili sorularına yanıt ararken kendisi için önemli olan diğer insanların görüşüne ve geribildirimlerine aşırı derecede önem verirler. Genel olarak kolay ulaşılabilir kişiler olmakla birlikte belirsizliğe tahammülleri çok düşüktür ve yapılandırılmış bilişsel ortamlarda bulunmaya ihtiyaç duyarlar. Kendi sahip oldukları değerlerle uyuşmayan değer ve inançları tehdit edici bulur ve uzak dururlar. Kültürel olarak da bir tutuculuğa sahiptirler ve hali hazırdaki alışkanlıklarını, düşünce şekillerini ve değerlerini sorgulamazlar. Bu kimlik tarzının Marcia'nın kuramındaki erken bağlanmış

kimlikle benzer özellikler gösterdiği ve erken bağlanmış kimlik statüsündeki kişilerin normatif kimlik işleme tarzını kullandıkları saptanmıştır (Berzonsky, 2004; Berzonsky vd., 2011).

c) Dağınık-Kaçınan Kimlik: Dağınık-kaçınan kimlik işleme tarzına sahip olan kişiler ise kimlikleriyle ilişkili problemlerden ve bu konudaki kişilerarası çatışmalardan uzak dururlar. Kimlikle ilgili denemeler yapmak ve kararlar almaktan sürekli olarak kaçınırlar. Çeşitli sosyal isteklere ve durumlara göre davranışlarını şekillendirirler ve kimlikle ilgili uzun süreli bağlanmalar yapmaktan uzak dururlar. Bu kimlik statüsündeki kişilerin daha çok uyumsuz davranışlar sergiledikleri ve uygun olmayan başa çıkma stratejileri kullandıkları belirtilmektedir. Marcia'nın sınıflamasına göre kargaşalı kimlik statüsünde olan kişilerin bu kimlik işleme tarzını daha çok kullandığı görülmektedir (Berzonsky, 2004; Berzonsky vd., 2011; Demir, 2009:10; Balkaya, 2005: 33).

Berzonsky'nin sosyal-bilişsel kimlik gelişimi kuramında, bireyler kararlarını oluşturmadan önce seçenek ve sonuçları sistemli bir şekilde değerlendirirler. Berzonsky karar verme ve kimlik oluşturma sürecinin dinamik ve devam eden bir süreç olduğunu belirtmiştir. Bireyler bağlanımlarından ve kararlarından önce sonuçları ve seçenekleri sistematik olarak değerlendiler. Berzonsky, bağlanımların, yeni bilgi ve girdiler ürettiğini ve bunların var olan kimlik yapısındaki dengeyi bozduğunu, böylece yeniden değerlendirilerek uyuma ile yeni bir yapı oluştuğunu ileri sürer. Bu yüzden, bu süreçte sonuçların her yönüyle kestirilebildiği ve sonuçlardan her zaman hoşnut olunduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Kimliğin oluşumu sürecinde psiko-sosyal etkileşim sonucu ortaya

çıkan bilişsel şemalar bireysel farklılıkları yaratmaktadır. Berzonsky'nin kimlik oluşum sürecine ilişkin bu modeli araştırmalara yeni bir yaklaşım getirmiştir (Berzonsky, 2004; Berzonsky vd., 2011; Atak, 2011: 202).

Sonuç olarak; Erikson ve Marcia'ya göre ergenlik döneminin niteliğinin nasıl olacağı kimlik kazanımına bağlıdır. Erikson'a göre kimliğin oluşması süreci, ergenlikten çok önce başlar ve önceki dönemlerde başarılı sonuçlar alınmış olması, yetişkin kimliğine geçişi kolaylaştırır. Bedeni çok kısa bir süre içinde yetişkin görünümü alan ergen artık çocuk gibi davranamayacağını anlar ve 'ben kimim?', 'değerlerim neler?', 'yaşamdaki amaçlarım nedir?' gibi sorularla geleceğe dönük kararlar almaya ve benliğini oluşturmaya başlar. Toplum içinde kendi seçtiği ideolojiye uygun bir rol bulursa kimlik kazanmış olur. Bunu başaramayan ergenlerde ise kimlik krizi devam eder. Pek çok denemeye bu kriz çözülmezse ergen kimlik kargaşasına düşebilir veya olumsuz bir kimlik geliştirebilir. Marcia ise ergenlerde dört farklı kimlik statüsü olduğunu belirtmiştir. Bunlar, kargaşalı, ipotekli, kararsız ve başarılı kimlik statüleridir. Kargaşalı kimlik statüsündeki ergenler bir kriz yaşamazlar ve mesleki rol seçimiyle ilgili olarak da bir güduları yoktur, kimlik kazanmak için herhangi bir çaba göstermezler. İpotekli kimlik statüsündeki ergenler, bir karar alma sürecinden geçmezler. Kimlikle ilgili tüm kararları genellikle ebeveynleri tarafından belirlenir. Yetişkinliğe pürüzsüz ve çatışmasız geçerler. Kararsız kimlik statüsündekiler ise kimlik krizi yasarlar, kaygıları yüksektir ve karar alma süreci devam eder. Bu nedenle ergenlerin kendileriyle en ilgili oldukları statüdür. Başarılı kimlik statüsündekiler ise kimlik krizini atlatmış ve bir kimliğe bağlanmayı gerçekleştirmiş ergenlerdir.

C. ÖZ YETERLİLİK VE KİMLİK DUYGUSU GELİŞİMİNİN DİNDARLIKLA İLİŞKİSİ

1. Öz Yeterlilik ve Dindarlık

Bandura, bireylerin özellikle aracı ve kolektif kontrol yöntemlerini kullanırken başkaları ile ilişkiye girmek aracılığıyla amaçlarını gerçekleştirebildiklerini belirtmektedir. Bu süreci etkileyen önemli değişkenlerden biri, ilişkiye girilen bireylerin sahip olduğu kültürel değerlerdir. Bu değerler, bireylerin yaşamlarını sürdürmek için yaptıkları faaliyetlerin büyük bir bölümünü etkilemektedir. Bu nedenle Bandura, sosyal-bilişsel kuramın kullandığı aracı yöntemleri kültürel bağlamdan ayrı ele almanın doğru olmadığını belirtmektedir (Bandura, 2002: 1).

Bireyler beraber çalışırken ya da amaçlarına ulaşırken başka kültürlerden bireylerle ilişkiye girmekte ve okültürlerden etkilenmektedirler. Bu etki, sosyal biliş kuramının merkezinde yer alan öz yeterlilik algısını da etkilemektedir. Çünkü içinde bulunulan grubun ve çevredeki modellerin varlığı da öz yeterliliği etkileyen değişkenler olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte farklı değerler, gelenekler, alışkanlıklar, aile yapısı, örgüt yapısı vb. kültürel unsurlar bireylerin öz yeterliliklerini etkilemektedir. Dolayısıyla kültür, bireylerin öz yeterlilik algısının şekillenmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, yardım sever olmak, agresif olmak, ortaklaşa iş yapmak, kariyer hedefi belirlemek gibi birçok konu, içinde yaşanılan kültürden etkilenmektedir (Bandura, 1977; 2002, 271).

Bu anlamda yetiştirilme biçimi, sosyo-ekonomik düzey, anne-baba tutumları, fiziksel sağlık, okul başarısı

ve arkadaşlık ilişkileri başta olmak üzere bireylerin öz yeterlilik düzeyini etkileyen veya bundan etkilenen pek çok değişkenden söz etmek mümkündür. İşte bu bağlamda öz yeterlilik kavramının ilişkili olduğu önemli değişkenlerden birisi de 'dindarlık' olgusudur. Bu nedenle konuya ilişkin yapılan alan araştırmalarında, 'bireyin sahip olduğu dindarlık formlarının, öz yeterlilik düzeyi üzerinde anlamlı bir psikolojik etkisi olduğu' tezinden hareket edilmiştir.

Son yıllarda din psikolojisi alanında yapılan araştırmaların sonuçları; bireyin ahlâkî ve sevecen değerlerle yüklü, umutlu, başkalarıyla ilişki kurabilme yeteneğine ve belirli bir özerklik duygusuna sahip kişisel bir benlik inşa etmesinin, ancak din ve dinsel değerle olanaklı olduğuna dair bir iman temelinde mümkün olacağı hakkında bilgi ve öneriler sunmaktadır. Bu araştırmalarda her türlü dinî ibadet ve yaşantının, insanın bireysel ve toplumsal hayatı üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Dinî pratikleri yüksek düzeyde yerine getirenlerin diğerlerine göre daha mutlu ve hayatlarından daha memnun oldukları; aynı zamanda bir cemaate devam etmelerinin de bu kişilere bir güven verdiği, önemli ölçüde iç huzuru sağladığı tespit edilmiştir, inanç ve ibadetlerle kişinin kendisini iyi, stresten uzak ve sağlıklı hissetmesi arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur (Hayta, 2002: 117).

Temel güven duygusunun kaynağını oluşturan din, insana bir dünya görüşü, olaylara bakış açısı, hayat ölüm ötesi hakkında ilmin ve teknolojinin sağlayamadığı bir teselli ve itminan verir. Bu sebeple inançlı insan Allah'a olan güveni sayesinde inançsız insanların sık sık içerisine düştükleri umutsuzluktan kurtulabilmektedir. Allah'a bütün kalbiyle inanan ve güvenen bir kişinin bu imanı sayesinde, kendisine

olan güveni, dayanma, direnme gücü artmakta, başkalarına bağımlılıktan kurtulmakta ve hayattaki problemlerle baş etme gücünü kendinde bulabilmektedir. Dolayısıyla dinî inancı sayesinde güçlü bir manevîyata sahip bulunan ve sağlam bir kişilik yapısı geliştiren insan, hayatın güçlükleri karşısında kolay kolay sarsılmaksızın ve umutsuzluğa düşmeksizin mücadele edebilmektedir (Kimter, 2002: 188).

İnsanların farklı dillerde, ırklarda, renklerde yaratılmasının sebebi, nasıl davranacaklarının, kimlerin iyi işler yapmada yarışacağıının test edilmek istenmesidir (Maide/48; Mülk/2). Bu deneme ve imtihanın bilincinde olan mümin kişi, diğer insanlarla da tanışmak, bilişmek ve dünyayı yaşanabilir kılmak için çalışacaktır. ‘İyi’ olanı yapmaya bütün gayret etmesine rağmen, ‘kötü’ bir şey ortaya çıkarsa, ‘amellerin niyetlere göre olduğunu’ hatırlar ve kötü olanın Allah tarafından hayırlı olana çevrilmesi için dua eder. Yaşadığı olumsuzlukları da bu imtihanın gereği olarak görür, sabretmesi karşısında dünyada ve ahirette mükâfatlandırılacağına inanır, dolayısıyla asla umutsuzluğa düşmediği gibi manen duyduğu huzuru bozmaz. Bu insan, yukarıda bahsettiğimiz sevecen, kendisiyle ve çevresindekilerle barışık yaşayan, belirli bir özerklik duygusuna sahip kişisel bir benlik inşa etmiş bireydir. İbadetlerini Allah Resulünü örnek olarak yapan bu kişinin karakteri sağlam olur. Çünkü bütün ibadetler insan şuurunu iyiye, doğruya yönlendirerek, onları olgunlaştırarak, güzel davranışlar sergilemesini sağlar. Bu nokta, taklidi imandan kurtulmayı özümsemiş, bir anlamda kişiselleşmiş imanı gösterir (Hayta, 2002: 117-123; Kimter, 2002: 188-189; Albayrak, 2002: 308).

Duanın temelinde bir güven ve yüce bir inanış olduğu için mümin, inandığı, güvendiği sonsuz merhamet ve şefkat

sahibi Allah'ın kendisine yardım edeceğini düşünmektedir. Zaten kişinin zihninde dua etme isteği uyandığı andan itibaren içinde bir umut ışığı belirmiş demektir. Kişi dua ettiği anda ve sonrasında tam bir güven kazanır. Bu sebeple günahkâr bir mü'minin dua etme çabası içerisinde de günahlarının bağışlanabileceği duygusu vardır. Çünkü bu kimse, inandığı Allah'ın rahmetinin genişliğine güvenerek tövbe ettiğinde şirk dışında bütün günahlarının affedileceğinin bilincindedir. Bu sebeple tövbe, günahlarının çokluğundan umutsuzluğa düşmüş bir kimse için umut ışığı olmaktadır. Gerek hayra ve fazilete dair bütün arzularının gerçekleşeceği, gerekse istemediği durumlardan, hoşlanmadığı şeylerden kurtulacağı, günahlardan arınacağı umudu ve beklentisi içerisinde inanan insanın, Allah'a yönelip dua etmesi hayat için büyük bir güç kaynağıdır (Kimter, 2002: 192).

Din, dua ve tövbe aracılığıyla insana sıkıntılardan kurtulma fırsatı vermektedir. Bu bağlamda din, insanın güvenme ve sığınma gibi en ilkel ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi, hayatı çekici kılan umut, iyimserlik gibi temel dinamikleri; fedakârlık, sorumluluk, üretkenlik gibi psiko-sosyal öğeleri de destekler. Bütün bunların yanında din, ölüm ve ölüm sonrası hayat gibi ruh sağlığını tehdit eden yaşamın korkutucu ve endişe verici olaylar karşısında direnme gücü verir (Akto, 2011: 196).

İnsan günlük hayatın akışı içerisinde türlü tehlikeler, sıkıntılar, başarısızlıklar, çaresizlikler ve tehditlerle karşı karşıyadır. Bunlar insanın cesaretini kırar, ümidini zayıflatır, sınırlarını bozar, manevîyatını sarsar, huzurunu kaçıır. Hâlbuki ibadet ve dua ederek sık sık sonsuz kudret sahibi olan Rabbi'nin huzuruna çıkan kişi, kendini ilahi kudretin koruması altında hisseder, cesaret ve enerjisi artar; hayat mücadelesine enerji ve azim kazanmış olarak devam eder.

Zira Allah'ın yardım ve koruması altında bulunma ve O'na sığınma duygusu, dinî yaşayışın temelini oluşturur (Certel, 1998: 151). Dinî inanç, ibadet ve dua pratiğini yerine getirme durumları, geleceğe dair iyimser bir bakış açısına sahip olmaları, yani ümitvar olmaları üzerinde son derece etkili olmaktadır (Kimter, 2002: 207).

Peker'e göre (1986) de bir inançla dolu olan insan, sarsıntılar karşısında manevî sığınaklardan yararlanır. En büyük koruyucu olan Allah'a sığınır. O'na sığınma, O'na yalvarma, insanda, hiç bir dış zenginliğin veremeyeceği bir ferahlık ve huzur yaratır. Allah'a güven kalplere rahatlık getirir. Zira insan kendisini kudretsiz, iradesini zayıf hissettiği anda teselli ve himaye arayacaktır. Bu durumda Allah inancı teselli veren bir hayati unsur, bir yardımcıdır.

2. Kimlik Duygusu Kazanımı ve Dindarlık

Çalışmamızın odağında yer alan bir başka temel konumuz kimlik duygusu kazanımıdır. Bilindiği gibi hızla değişen ya da yüksek derecede coğrafi hareketliliğe sahip olan bir toplumda bir yerlere bağlı olma veyahut ait olma duygusu çok önemli bir psikolojik ihtiyaçtır. Bireylerin özel hayatlarındaki dönüm noktalarıyla ilgili dinî törenlerle kazanılan yeni kimliklerde de din, güçlendirici bir işleve sahiptir. Doğum, evlilik, meslekî hayata kabul ve ölüm gibi önemli hayat evreleri, geleneksel toplumlarda hep dinî kutsamaların eşliğinde gerçekleşmiştir. Bireysel kimlik, toplumsal bir kimlik olan aile kimliği olmadan teşhis edilememesinden dolayı tıpkı şahsî kimlik, grup kimliği, sosyal kimlik, millî kimlik ve kültürel kimlik gibi toplum ve söz konusu toplumun sahip olduğu kültüre göre tanımlanmaktadır. Hem toplumun hem de kültürün temel yapı taşlarından biri de din olduğu için kimlik tanımlamalarında dinin önemli bir yeri bulunmaktadır (Coşkun, 2003: 5-16).

Kimlik, insanın sosyal belirticilerinden oluşur ve her bir kimliğe göre farklı davranışlar sergilenir. Kimlik, ne olduğum ve nasıl tanındığımla ilişkili olup, toplumsal olarak kabul edilmiş bir dizi farklılıkla olan münasebeti dikkate alarak oluşturulur. Burada neye inanıp değer verdiği, beklentilerin neler olduğuna dair bir toplu bilinçlilik söz konudur. Bu haliyle kimlik, kişiliğin gelişmesine katkıda bulunur. Doğuştan getirilen genetik unsurlar, çevre şartları, ailesi, sosyal çevresi bunların şekillenmesinde rol oynar. Daha doğrusu, kişi, buralarda sosyalleşir, içinde bulunduğu toplumsal grubun (aile, okul, devlet) inançlarını, değerlerini, davranış modellerini ve ideallerini öğrenir; aynileşme yoluyla onları kişiliğinin bir parçası haline getirir (Uyanık, 2008: 85).

Kişiliği oluşturan iki temel unsurdan biri, doğuştan kalıtımla devralınan biyolojik özelliklerdir, diğeri din, ahlâk kuralları, kültür ve medeniyet gibi, toplum değerlerinin birey psikolojisini etkileyen güçleridir. Buna göre insan şahsiyetini oluşturan temel özelliklerden birisi dindarlıktır. Hatta dindarlık, ferдин tüm davranışlarında etkili olan ana özellik haline gelebilir ve böylece dinî inanç, kanaat, tavır ve davranışlar onun bütün hayatını etkisi altına alabilir. Kişinin sahip olduğu dinî inançlarla, kanaat, tavır ve davranışları bir bütünlük arz eder. Bunun devamlılık kazanması kişiliği oluşturur. İnsanlar günlük hayatta olayları, kendi inanç tutum ve kanaatlerine göre algılar, mânâlandırır ve değerlendirirler. Böylece dinî inançlarımız, kanaat, tutum ve tepkilerimize yön verir ve kişiliğimizin şekillenip gelişmesinde rol oynarlar (Certel, 1998: 152). Dinler insanda, yüksek ahlâk değerlerini gerçekleştirme doğrultusunda özünde saklı bulunan insan olma potansiyelini uyandırmaya çalışır. İnsanı insana tanıtır. Kendini gerçekleştirme, insanın insanlığının dışavurumudur

(Özdoğan, .1998: 360). İnsanın Yaratıcısıyla olan bağı onun aşkın yönünün yansımasıdır. Aşkın, manevî yönüyle bağı koparan insan kendi doğasına da yabancılaşır. İnsanı insan yapan öz, Allah'ın içimize üflediği nefhadr. Bu yüzden Allah'a yakınlıkla gerçek benliğimize yakınlık arasında doğru bir orantı vardır. İnsanı sevmenin, insanı gaye varlık bilmenin esası da, Allah'ı tanımaktan geçer (Özdoğan, 2008: 94; 2007).

Erikson'a göre çocuğa bakımla verilen güven, onda daha sonra gelişecek olan dindarlığın temel taşı konumundadır. Bütün dinlerde tanrıya yönelik belli aralıklarla çocuksu bir boyun eğme, diz çökme ve secde etme gibi insanın acizliklerini sembolize eden davranışlar bulunmaktadır. Ayrıca dinlerde dua ve ibadetlerde kötü düşünce ve davranışların itiraf edilmesi ve tanrıyla içsel birleşim için ateşli bir arzu hissedilmesi ve bireysel güvenin temel bir inanca, bireysel güvensizliğin ise genellikle "kötü" kavramıyla ifade edilen durumlara dönüşmesini beraberinde getiren bir sezgi bulunmaktadır. Erikson'a göre hayatın ilk yıllarında çocuğun ilk din tecrübesi anne babasının sevgisi ile ilgilidir. Bu dönemde çocuklarda iletişim, güven ve ümit temeline dayanmalıdır. Bu evrede çok önemli olan güven unsuru, ümidin gelişmesinde kuvvetli bir dürtüdür. Güven ve ümit inancın kapasitesi ile ilgilidir. Ümit inancın oluşmasında hayati öneme haizdir. Bireyin hayatında ümit olarak başlayan şey, olgun inancın oluşmasına imkân sağlar. Çocuğun dindarlığı anne babasına duyduğu güvene kadar uzanır. Çocuk anne babasına güven duymayı öğrenmek suretiyle Allah'a güven duymayı öğrenmektedir (Gürses ve Kılavuz, 2011: 161).

Dinî inanç ve tutumlar erken yaşlarda aile içinde teşekkül etmeye başlar. Genellikle bunlar, aile grubu içerisinde

edinilen ilk tecrübelerle sıkı sıkıya bağlıdır. Bununla birlikte fert, kendi kültüründeki çeşitli etkilere karşı seçici bir tarzda tepkide bulunmaktadır. Çocuk ana-babasından inanç ve tutumlarını hazır bir şekilde almaz; onun ana-babasıyla aynı inanca sahip olup olmaması, o inancın bizzat çocuk için ifade ettiği mânâ ve ehemmiyete bağlıdır. Aynı zamanda aile, çocukların inanç ve tutumları üzerinde diğer kültürel etkilerin de aynı doğrultuda işleme derecesiyle uygun olarak bir etkide bulunur. (Hökeleli, 1986: 2). Dinin planlı eğitim-öğretiminin kişiliği bütünleştirici, dinin çerçevesinde kişiyi yüksek ideallere yönlendirici, kuvvetli bir vicdan gelişimi sağlamak suretiyle manevî sorumluluğu arttırıcı etki ve fonksiyonu da bir gerçektir (Hökeleli, 1986: 17).

Genç bireyler, sosyalleşme sürecinde çevresinde ve toplumda beğendiği kişiler ve özdeşim örnekleriyle özdeşim kurarak kimliğini şekillendirirler. Bu özdeşim örneği içerisinde din ve ideoloji de yer alır. Din bireye kimliğini kazanma sürecinde karşılaştığı problemleri çözmesinde yardımcı olur. Güven duygusu ve hayat felsefesi kazandırarak, “ben kimim” şeklinde başlayan varoluşsal sorularına cevaplar sunarak kişinin kimliğini kazanması sürecine katkıda bulunur. Bireyler dini yaşamasa bile o dinî değerlere kendini ait hisseder. Kendilerini o dinî değerlerle tanımlarlar (Ayten, 2012: 107).

Kimlik arayışı, insan hayatında bireysel kimliğini oluşturma çabasında olan ergen açısından önemli bir yere sahiptir. Birey bu aşamada kimliğini başkalarıyla ve nihâî bir varlık olan tanrı ile ilişkileri sonucunda oluşturur. Güven ve ümit unsurları bu aşamada, kişilik oluşumu ile ilgili olarak yeniden su yüzüne çıkar. İnsan hayatının dinî ölçüsünü kavramada etkili olan ideolojinin benimsenmesi, kişilik oluşmasında etkilidir (Gürses ve Kılavuz, 2011: 162).

Dinin kazandırdığı dinî kimlik, kişinin manevî ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra, bir gruba üye olma, güvenlik hissi, sosyal izolasyondan korunma, ekonomik imkânlar, eğitim ihtiyacının karşılanması gibi psikolojik ve sosyal faydalar da kazandırır (Ayten, 2012: 107). Ayrıca dinin kimlik oluşumunda, kimlik krizlerin aşılmasında, olumlu katkısının olduğu ifade edilebilir (Ayten, 2012: 114). Bu pozitif faydaların artması aynı zamanda dinî bağlılığı da güçlendirir.

Fert kültür değerleriyle 'öğrenme' ve 'aynileşme' yoluyla temas kurar ve çeşitli seviyelerdeki bu ilişki sonucunda kalıtım yoluyla kazanılmış özellikler belli bir istikâmette gelişerek, kişilik denilen bir yapı ortaya çıkar. Kültürde mevcut genel eğitim usullerinden başka, ferdin bir zaman süresi içerisinde öğrenmesi gereken değişik rolleri ve bu rollerle ilgili bir davranış, duygu ve değerler sistemi vardır. Diğerleri gibi dinî değerler de eğitim-öğretim yoluyla genç nesillere aktarılır. Fertler kişilik geliştirirken, toplumun dinî değer ve ideallerini ya kabul veya reddederler; ya da onlara karşı ilgisiz ve tarafsız bir tutum takınabilir. Toplumun dinî değerler ve normlar sistemi, kişisel tepkileri dinî gayelere doğru kanalize etmeye çalışır. Fert sosyalleşme sayesinde grubun inançları, normları, değerleri, davranış modelleri ve ideallerini öğrenir ve aynileşme yoluyla onları kişiliğinin bir parçası haline getirir (Hökelekli, 1986: 2).

Genç bireyler, sosyalleşme sürecinde çevresinde ve toplumda beğendiği kişiler ve özdeşim örnekleriyle özdeşim kurarak kimliğini şekillendirir. Bu özdeşim örneği içerisinde din ve ideoloji de yer alır. Din bireye kimliğini kazanma sürecinde karşılaştığı problemleri çözmesinde yardımcı olur. Bireyler dinî yaşamasına bile o dinî değerlere kendini ait hisseder.

Kendilerini o dinî değerlerle tanımlarlar. Bir etnik grup için paylaşılan bir anlam sağlayan bir dine bağlanma duygusu o grubun kimliğini güçlendirdiği gibi onların diğerlerine karşı kendilerini tanımlamalarına da imkân sağlar (Ayten, 2012: 106).

Buradan hareketle dinlerin en önemli özelliklerinden birisinin de mensuplarına belli bir kimlik vermek olduğu söylenebilir (Pargament, 2003: 219). Kimlik duygusunun bireylere emniyet ve güvenlik içerisinde oldukları hissini sağladığı da dikkate alınacak olursa dinî kimliklerin zihinsel, ruhsal ve sosyal açıdan bireye neler kazandırdığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Herkes zaten belli bir sosyo-kültürel yapı içerisinde, belli bir dine, mezhebe inanan ya da inanmayan bir sosyal çevrede doğup büyümekte, sosyalleşme sürecinde de kendisini ait hissettiği ve ait hissetmediği dinî grupları öğrenmektedir (Beit-Hallahmi, 1989: 97-99). Esasen, sosyal-kimlik kuramcılarının ısrarla vurguladığı ‘biz’ ve ‘onlar’ şeklindeki bilişsel kategorizasyonların sosyal hayattaki karşılıklarını bulabilmek her zaman mümkündür. İnsanlar çocukluk, öğrencilik, gençlik, hatta bazen yaşlılık döneminde bile gerek kendilerini ait hissettikleri gerekse hissetmedikleri grupları sosyal öğrenme sürecinde çok çeşitli vasıtalarla edinmektedirler. Bunu sosyo-kültürel çevrede var olan kimliğin kabul edilme süreci olarak da ifade edebiliriz (Yapıcı ve Yıldırım, 2003: 126).

Din, varoluş konusunda çeşitli bilgiler de vererek hayatın bir bütün olarak kavranmasını sağlar. Böylece bilimin cevaplayamadığı pek çok soruya birey, dinde cevap bulabilir. Dini ile kurmuş olduğu güçlü ve içten ilişkisinden ötürü dindar insan, din dışı bir hayat sürmeyi yeğleyenler karşısında önemli

bir avantaj olarak acı, ölüm vb. gibi en zor durumları bile sükûnetle karşılar, bunlardan doğan engellenmeleri aşmaya çalışır ya da bu tür olayları kabul edilebilir bir muhteva içerisinde yorumlar (Bahadır, 2002b: 114).

Bütün dinlerin psikolojik fonksiyonları vardır ki, kriz dönemlerinde, aşılması zor problemlerin çözüme kavuşturulmasına yardımcı olurlar. İnsanlarda doğru ve yanlış bilincini oluşturarak, insanların doğruyu ve yanlış ayırt etmelerini sağlarlar. İnsan ile yüce varlıklar arasında bir bağ oluşturan din, yerel geleneklerin öğrenilmesinde bir eğitim aracı olarak kullanılır ve en önemlisi din, sosyal dayanışmanın sağlanmasında apayrı bir rol üstlenir (Qasimova, 2008: 106).

O halde, 'Ben Kimim, Biz Kimiz?' sorusunun temellendirmesinde, dinimizin, özellikle Peygamberimizin yeri ve önemi çok büyüktür. Yaşanan bireysel ve toplumsal sorunlar bağlamında söyleyecek olursak, dinimizde, asla ümitsizliğe yer yoktur (Yusuf Suresi/17); dindar insanlar, Allah'ın yardımıyla bütün aksiliklere rağmen "iyimserliklerini korurlar, kendi durumlarını kontrol etmeyi başarırlar. Gerçeklikle iyimser bir şekilde yüzleşmek, gerçekliğin oluşmasına yardım eder, çünkü pratik olarak ifade edilecekse, inanç, inkâr edilemez bir şekilde iyi etkiler sağlamaktadır. Müminler, mesuliyet duygusu ve şahsiyet bütünlüğünü dinî verilere dikkat etmekle sağlarlar, çektikleri sıkıntılarının daha büyüklerini bir zamanlar Peygamberimizin de çektiğini ama bu sıkıntıları kısa sürede aştığını, mesajının bütün dünyaya yayıldığını hatırlarlar ve kendilerine olan güvenleri artar. Peygamberimizi bir «sosyal model» olarak görme, onunla özdeşleşme fikri, yaşanan kişilik ve kimlik sorunu aşmada yardımcı olur. Çünkü dinî inanç ve değerler, insanların

hayatına anlam kazandırmakta, geleceğe umutla bakmasını sağlamakta, olumsuzluklar karşısında bir güven ve iç huzuru temin etmektedir. Bireyin hayatına güçlü bir güven getirme, zorluklar karşısında her zaman ona yardım edebilme ve hayatı zorlaştıran şartlar ne olursa olsun daha sonraki aşamayı kolay kılma, dine özgü erdemler olarak gözükmektedir (Hökelekli, 2002: 21; Kimter, 2002: 182-189; Kılavuz; 2002: 209).

Genel anlamda din-kişilik ilişkisine yaklaşırsak, ruhsal organizasyon sürecinde dinin kişilik üzerinde belirleyici fonksiyonlara sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Dinî inanç, kişiliği oluşturan temel yapı taşlarına nüfuz ederek duygu, düşünce, tutum ve davranışların şekillenmesi üzerinde önemli bir rol oynar. Ayrıca din, kişiliği oluşturan öğeleri sistematik bir bütün etrafında toplar. Zamanla bireyin tüm ilişkileri bu merkezden düzenlenir. Böylece dinî etkiler altında organize edilen kişilik, öncesine göre farklı bir forma bürünür ve “dinî kişilik” kavramıyla ifade edilen yeni bir yapı kazanır. Bu yeni yapıyı, öteden beri var olan kişilik öğelerinin dinî bir muhteva kazanmış yeni şekilleri oluşturur. Dinî inançlar, dinî duygular, dinî düşünce ve ilgiler, dinî tutum ve davranışlar vb. bu bağlamda zikredilebilir. Din, insanın güven, sığınma, koruma, dayanma, kabul görme, sevilme gibi en ilkel ihtiyaçlarına cevap verdiği kadar, hayatı çekilir kılan umut, iyimserlik gibi temel dinamikleri; fedakârlık, sorumluluk, üretkenlik gibi insanı insan yapan psiko-sosyal unsurları da destekler. Bütün bunların yanında din, hayatın korkutucu, endişe verici yanlarını dile getiren dramatik olaylara, ölüm ve ölüm sonrası hayat gibi anlaşılması zor bir takım tecrübelerle karşılık gelebilecek eşsiz telafi mekanizmaları sunarak hayatı yaşamaya değer kılmada yardımcı olur (Bahadır, 2002b: 117). Kişiliğin oluşumu ve yapılanmasında organizatör etkisi yanında

dinî inanç, aynı zamanda kişiliğin dağılmasına yol açacak bozucu etkileri engelleyen koruyucu bir fonksiyona da sahiptir. Ancak, kişiliğin merkezindeki belirleyici konumunu kaybettiği andan itibaren, dinin bu koruyucu fonksiyonu da zayıflar ve zamanla ortadan kalkar. Bu durumda, ruh sağlığı açısından dinî inancın derûni boyutunu bünyesinde barındıracak güçlü ve organize bir kişiliğin zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, dinî inanç ile kişilik arasındaki ilişkinin gücünü; her iki tarafın istikrarlılığına, tutarlılığına ve organizeliliğine bağlamak uygun görünmektedir (Bahadır, 2002b: 118).

Bilindiği gibi İslami eğitimin amaçlarından biri 'kişinin ruh, zekâ ve duygularının terbiye edilmesiyle birlikte bütün bir kişiliğinin dengeli olarak büyüüp gelişmesidir. Dolayısıyla, İslâm eğitiminin temel-gayesi iyi ve evrensel insan yetiştirmek, insan-ı kâmile ulaştırmaktır. İslami eğitimin amacı Allah'ın kendisine yeryüzünde bildirdiği görevi yerine getirmek için insanın fiziki, zihni ve manevî temel ihtiyaçlarını gidermek ve kendini gerçekleştirmeye yönelik ahenkli bir gelişimdir (Ekşi, 2002b: 153).

Dinin önemli unsurlarından birisi olan ibadetlerin fert ruhunda gerçekleşen bir işlevi de Müslümanlara müspet şahsiyet özellikleri kazandırmasıdır. Zira her din, insanı kendi istediği istikamette değiştirip kendi ideal insan modelini gerçekleştirmek ister. Bu sebeple aynı dine mensup insanlarda ortak kişilik özellikleri görmek mümkündür. Bu özellikler bilhassa ortak kanaatler, tavır alışlar ve davranışlarda kendini gösterir. Bilindiği gibi tavır, kanaat ve davranışlar şahsiyeti belirleyen esas unsurlardandır. Kanaat, tavır ve davranışları tutarlık ve istikrar kazanıp, birbiriyle uygunluk arz eden kişi şahsiyet yönünden olgunlaşmış demektir (Certel, 1998: 152).

Hökekleli'nin de (2003) vurguladığı gibi bütünleşmiş bir kişilik oluşumu, uzun vadeli hedefleri göze alma ve başkalarının ihtiyaçlarına ilgi duyma eğilimi ile çok yakından ilgilidir. Kişilik bütünleşmesi temelde, daha basit ve daha temel ihtiyaçların daha yüksek seviyede ve uzun vadeli planlarca kontrolü olarak görülebilir. Bu uzun vadeli planlar da kendini belli bir hayat tarzına ve bazı hedef ve değerlere adanmış olan bir kimliği geliştirme sayesinde temin edilebilir. Toplum birçok hazır kimlik temin eder ve din bu noktada tutarlı bir kimliğin modellerini ve yaşama şeklini teklif etme suretiyle katkıda bulunur (s. 100). Hatta dinin en önemli fonksiyonunun, tamamen kaynaşmış ve bütünleşmiş kararlı ve sağlam bir insan kişiliğini oluşturmaktan ibaret olduğu da söylenebilir. Din, fertler ve gruplar için kimliğin bir anlamını, yani çevre kadar benliğin bir tanımını temin eder.

3. Ergenlikte Kimlik Duygusu Kazanımı ve Dindarlık

Çocukluktan ergenliğe adımını atan birey ergenlik döneminde yeni bir kimlik kazanır. Çünkü çocukluk döneminin biyo-psiko sosyal veçhesi, ergenlik döneminde yeni bir hüviyete bürünerek ergenlik döneminin kendine özgü yapılanma süreci başlar. Bu itibarla genç, ergenlik döneminde kimlik arayışına girer (Kula, 2001: 57). Ergen, yaşadığı gelişim döneminin tabiatı gereği, zihinsel alanda ortaya çıkan soyut yapılanmaya uygun olarak varlığın ve varoluşun ne anlama geldiğini kavrama sorunu ile yüz yüze gelir. Bunun doğal bir sonucu olarak yaşanan gerçekliği anlamlandırma çabasında o, her türlü açıklama modellerine ilgiyle yaklaşır. Din bu yönünde ergene, ortaya koyduğu ilkeler ve sembolik sistem çerçevesinde, varoluşun anlamını ve amacını içeren büyük ölçüde tatmin edici bir açıklama modeli sunar. Özellikle

görüşlerini tutarlı ve sistematik temeller üzerine oturtan ve gelişmeye kapalı olmayan dinler, bireyin zihinsel, ruhsal ve toplumsal yapısını belirleyecek düzenlemelerin yanında, bu alanlarda ortaya çıkacak problemleri çözebilecek prensipler ve mesajlar da içerir. Buna göre din, pek çok konuda doyurucu cevaplar veren değer sistemiyle kendisini ergenin hemen tüm arayışlarına açık tutar (Bahadır, 2002b: 114).

Diğer taraftan din, zihnin kendi sınırlı kapasitesi içerisinde ürettiği ve çözmekte zorluk çektiği metafizik alanla ilgili sorulara hazır cevaplar sunarak, ergeni gereksiz detaylardan ve kısır döngüden korur; getirdiği ölçülerle zihinsel çelişkilerin ya da çıkmazların olumlu bir şekilde çözümlenmesinde ona yardımcı olur. Her ne kadar zihinsel süreçler insan-üstü bir tabiat ile ilişki kurabilecek bir yapılanmaya sahip ise de gerçekte bu imkânı ve içeriği sunan, dinin ve kutsalın kendisidir. Dinin olmadığı yerde zihin, aşkınlıkla ilgili arayışını elbette sürdürür. Fakat ulaşabileceği netice, dine oranla yanıltıcı bir karakterden tam anlamıyla uzak olamaz (Bahadır, 2002b: 115). Kimlik karmaşası içinde bocalayan gençler, dinde kimlik kazandırıcı bir işlev bulmaktadırlar. Böylece değişme ile denge veya bütünleşme ihtiyacı arasındaki gerilimlerden, aykırı kimlikler arasındaki çatışmalardan uzaklaşarak, tutarlı ve dengeli bir benliğe kavuşabilmektedirler. Bu durum hayata ve insanlara olumlu bakmayı beraberinde getirir (Hökelekli, 2002: 21).

Dinî tecrübe, ergenlik dönemi temel gelişim ödevlerinden birisi olarak benliğin genişlemesi, kendini aşması ve yüce varlığa bağlanması anlamına gelirken diğer yönüyle de, benliğin dinî bir gerçeklikle yeniden yapılanması anlamına gelir. Din, insana yönelik mesajlarıyla benlik bilincini ve değerini yücelten ve koruyan güçlü bir içeriğe sahiptir. Kimlik

kazanma ihtiyacı, ergeni güdüleyen en önemli eğilimlerden biridir. Özellikle öne sürdüğü modellerle dinin, birey için hazır kimlik kalıpları sağlamada, topluma büyük bir katkısı söz konusudur (Bahadır, 2002b: 119).

Ayrıca Peygamberimizi özdeşleşerek bir sosyal model olarak görmek; gencin ailesinde, çevresinde ideal ve örnek olarak sunulan kişilerle yaşadığı sıkıntıları aşmaya yardımcı olacaktır. Zira “çocukluktan yetişkinliğe geçen genç, toplumsallaşmasına paralel olarak özdeşleşeceği örnekler arar; eğer bu örnekler sık sık değişir veya bunun ideal olarak sunulmasıyla uygulamada çelişkiler görürse yahut özdeşleşeceği bir örnek sunulamıyorsa bu durum, kimlik krizine yol açabilir” (Kula, 2001: 63). Buna karşın, eğer kişi, çatışma durumunda inanç pratiğinin gerçek bir çözüm getirdiğini bilirse, bunun idrakinde olursa, kaos ve stresin olduğu yerde düzen ve huzura keşfettiğine de ikna olacaktır. Bu ikna oluş, bireyi sıra dışı bir gerçekliğin var olduğu sonucuna götürecektir. Bu anlamdaki bir çözüm bulma tecrübesi, bir çeşit mistik algılamadır. Birey, bir eli tuttuğunu ve bu elin cevap olarak kendisini kavradığını hissetmektedir. Bu tür bir direkt tecrübe tanrıdan insana gönderilen bilişsel vahyin, fonksiyonelleşmesi açısından önemlidir (Uyanık, 2008: 82).

Peygamberimizi örnek olarak sosyal bir model oluşturmak; onun kendi dönemindeki olay ve olgular karşısındaki takındığı tavırları kavrayıp, onun temelinde yatan ahlâkî ilkeyi anlayıp, günümüzde yaşadığımız sorunlar karşısında yeniden yorumlamada temel olarak görmek demektir. Çünkü o, sıradan bir insan değildir; âlemlere rahmet ve güzel ahlâkî tamamlamak için gönderilmiş son peygamberdir. Nitekim kendisine nübüvvet görevi verildiğinin ilk günlerinde yaşadığı

kaygıları gidermek için eşi Hz. Hatice'nin söylediği şu sözler, Peygamberimizin örnek kişiliğinin evrensel özelliklerini göstermesi açısından önemlidir: “... *Sen akrabalarına yakın ilgi ve alâka gösterirsin, emanete riayet edersin, sözün doğrusunu söylersin, kendi işini görmekten aciz olanların bakımını üstlenirsin, fakir ve muhtaçlara elinden geleni yapar, hiç kimsenin kazandıramayacağını kazandırırın. Misafirlere ikram eder, onları ağırlarsın, uğradıkları musibet ve felâketlerde halka yardım edersin*” (El-Buti, 1992:87).

Bu çerçevede, Hz. Muhammed son peygamber olarak gönderilmiştir, dolayısıyla onun ilkelerini, yaşama tarzını, olayları değerlendirişini anlayıp güncel sorunlar karşısında yeniden yorumlayıp, kendimize özgü çözüm öneri geliştirmemiz gerekir. Onu örnek almak ve sosyal bir model olarak görmekten kasıt budur; yani onun gibi dürüst, merhametli, ahlâklı, bir insan, bir tacir, bir eş, bir baba, bir arkadaş, bir komşu, bir yurttaş, bir lider; yani hayatın içinden birisi olmaya çalışmaktır (Uyanık, 2008: 83).

Başarısız dinî sosyalleşmede, dini anlatan temsillerin de; yani bizlerin yanlış tutum ve davranışlarının da katkısı büyüktür. Kurumsal dinin başarısızlığı ve hayatla yüzleşmedeki tutarsızlıklar da özellikle gençler arasında şüpheyi kışkırttığı bilinmektedir. Günümüzün sorunlarıyla dinî veriler ve dinî duygular arasında irtibat kurulmadan, itaat, ceza veya ödül merkezli olarak yapılan anlatımlar insanlarımızı olumsuz yönde etkilemiş olabilir. Gençlerin kişilik ve kimliklerini oluştururken, içinde yetiştiği ortamdan aldığı geleneksel din anlayışı, mevcut yönetimlerin din telâkkileri ve bireysel eğilimler, manevî özlem ve ihtiyaçları arasındaki ilişkiyi yeterince sıhhatli kuramadığımız zaman sorun daha da giriftleşmektedir (Albayrak, 2002: 308).

Özellikle zihinsel alanda meydana gelen hızlı değişimler, ergeni din fenomeni ile karşı karşıya getirir. Çocukluk yıllarında başlayıp gittikçe artış gösteren dinî ilgi ve düşünceler, 12. yaşlarda farklı bir boyut kazanır. Ergen, zihninde yeni bir dönüşüm yaşamaktadır. Somut düşünce yeteneğinin yerini hızla soyut düşünceye bırakmasıyla, dinî anlayışta önemli bir gelişme baş gösterir. Dinî duygu, ilgi ve düşüncelerle yoğrularak olgunlaşan dinî yapı, irade ve şuur seviyesine yükselerek ergenin tüm kişiliğini etkileyecek yeni bir değişimi gündeme getirir. Bu aşamada ergen için din, kişiliğini şekillendirebilecek en güçlü güdüler arasındaki yerini almış olur. Çağının gereği olarak bu yıllarda ergen bir yandan fiziksel anlamda yeniden doğuşu yaşarken, diğer yandan da dinî anlamda yeni bir oluşum içine girmektedir. ‘Dinî şuur’ kavramıyla ifade edilebilen bu yeni süreç, ergenlik çağı dinî gelişiminin ilk basamağını teşkil eder. Dinî şuurla ergen, Allah’a ve dinî değerlere sarılmanın doyumsuz zevkini tadar (Bahadır, 2002c: 256).

Erikson’un psiko-sosyal gelişim modelinin beşinci basamağı olan ergenlik döneminde temel problem kimliktir. Erikson’a göre, insanın yapıcı ya da yıkıcı bir kimliğe ihtiyacı vardır. Oral ve anal dönemlerde yoğun korku motifile karşılaşılan çocuk, üçüncü basamakta suçluluk duygusunun temel olacağı olumsuz bir kimlik geliştirecektir. Ergenlik döneminde bu tür problemlerle karşılaşılan kişi ise gelişimin son basamağı olan olgunluk döneminde olumlu benlik gelişimini sağlayamayacak ve ‘umutsuzluk’ içinde kalacaktır. Freud’un determinist ve fatalist anlayışına karşın Erikson dinamik bir anlayış sergileyerek gelişimin ömür boyu sürdüğünü ve kişinin, her dönemde, uygun şartlar oluştuğunda kendisini telâfi edebileceğini belirtmektedir. Ancak çocuğun ve gencin

riske girmeden ve geç kalmadan yaşam sevgisine ulaşabilmesi için onu motive edecek ve kendisine olan güvenini artıracak seviği motifine ihtiyacı vardır (Albayrak, 2002: 309).

Dinî kişiliğın gelişimi açısından ergeni çocuktan ayıran en belirgin özellik, çocukta henüz tam anlamıyla teşekkül etmemiş olan 'dinî şuur'un uyanmasıdır. Bu, ergenin sahip olduğu gelişim özelliklerine bağılı bir sonuçtur. 11-12 yaşlarından itibaren gelişmeye başlayan "soyut düşünme kabiliyeti", duylular üstü bir alanda, gerçeklikten ayrılmış işaretler üzerinde işlem yapabilme imkânını hazırlar. Ergenlikte düşüncenin kazandığı bu yeni boyut sayesinde asıl hissedilen ve anlaşılan dinî yaşantı da başlamış olur. Onun için 12-14 yaşları 'dinî uyanış, dinî gelişim' dönemi olarak bilinir. Ayrıca çocukluk inançlarını kısmen veya bütünüyle inkâra kadar varan bir tenkitçi anlayışın gelişmesi, şuurlu olarak bütün inançları değerlendirmeye tabi tutma, nihayet kesin dinî tercihlerin ve tutumların ortaya çıkışı, hep ergenlik dönemine rastlar (Hökelekli, 1985: 26).

Değerler de bu dönemde özellikle bir 'kimlik arayışı'na bağılı olarak önemlidir. Zihinsel kapasitenin en üst noktaya ulaştığı gençlik döneminde, dinî ve felsefi sistemleri anlayıp sorgulama ve bir dünya görüşü edinmenin yanı sıra bir değerler sistemi ihtiyacı da belirlemeye başlar. Bu dönemin psikolojik açıdan önemli aşamalarından birisi olan duygusal gelişim, dinî ve ahlaki gelişimin de ayrılmaz bir parçasıdır (Mehmedoğlu, 2006: 142).

Çocukluk döneminde temel güven duygusu sağlıklı gelişmemişse ve kimlik arayışı esnasındaki sıkıntıları yoğunlaşmışsa, kendine güven duyabileceği insanlar ve sığınabileceği din veya ideoloji veyahut da bir felsefe arar.

Bu çaba onun kimliğini oluşturacak bir referansı kabul etmesini ve ona göre kimliğini şekillendirmesini de sağlar. Genç tarafından referans olarak kabul edilen din, gencin kendine ve başkalarına güven duygusunu kazanmasında, öncelikle birtakım değerlere bağlanmasında ve üstün olan, aşkın olan bir varlığa inanma duygusu etrafında bütünleşmiş fertlerle kaynaşmasında imkân sağlar. Böylece fert birtakım değerlere bağlanma ve bir tanrı inancı etrafında bütünleşmiş fertlerin bulunduğu topluluklarla birlikte olmakla kendine ve başkalarına güven duymaya başlar. Güven duygusunun oluşmasında birtakım değerlere bağlanma ve tanrıya inanmanın sağladığı ciddiyet fikriyle aynı inancı paylaşan insanların arasında bulunmanın getirdiği huzurun etkisinin olabileceği ileri sürülebilir (Kula, 2001: 78).

Ergenlikte dinî gelişim, kendi içindeki süreci açısından 3 safhada ele alınabilir. Birinci safha, dinî şuurun uyanışı, ikinci safha, dinî bunalım ve şüpheler ve son safhada da dinî tutumların belirginleşmesi olarak incelenecektir.

a) Dinî Şuurun Uyanışı (12-13 yaş)

Çocukta dinî hayat, duygusal bir düşünce özelliği içerisinde kendisini gösterir: o. inandığı şeylerin derinine nüfuz etmeden, onları tam anlamıyla kavramadan dinî bir inanç besler. Bu çocuktaki somut ve gerçek olaylar dünyası dışında kalan gerçeklikleri algılamaya güç yetiremeyen bir zihin yapısının tabii bir sonucu olmaktadır. Ergenliğe yakın yıllarda zihin ve düşünce hayatı gerek derinlik gerekse genişlik yönünden büyük bir kapasite kazanır. Ergen bir taraftan içinde yaşadığı çevrenin ve dünyanın sorunlarını diğer taraftan çağlar boyu bütün insanlığı uğraştıran tabiatüstü dinî ve metafizik konuları düşünmeye başlar. Böylece, Çocuklukta idrak edilen

fakat ifade edilemeyen, âlemin rahatlığı tecrübesi içerisinde yaşanan dinî iman, ergenlikte şuurlu bir gelişime doğru yönelir(Hökelekli, 2003:267; Peker, 2011: 169).

Ergenlik dönemindeki fizikî ve ruhî değişme ve gelişmelere paralel olarak dinî gelişimde de bir canlanma söz konusudur. Çünkü ergenlik döneminin ilk yıllarında özellikle 12-14 yaşları arasında soyut düşünme kabiliyetinin gelişmeye başlaması, okulun, çevrenin tecrübelerinin yardımıyla, ergende çevresindeki olayları tetkik etme, her şeyin hakikatini anlama problem tahlilleri ve üst seviyede genellemeler yapma becerisi meydana gelir. Ergendeki bu zihnî inkişaf, onun aynı zamanda tabiatüstü dini, metafizik konuları düşünmesini sağlar. Böylece çocukluk döneminde, derinine nüfuz edilmeden, tam anlamıyla kavranılmadan oluşmuş olan dinî inancın yerini ergenlikte, şuurlu bir dinî inanç gelişimi almaya başlar. Ergende dinî şuurun uyanması, zihnî gelişime bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda ruhî yapıda yaşanan duygusal karışıklıkların etkisiyle de ilgilidir. Ergendeki ruhî değişiklikler, onun kendini yeni bir oluşumun içinde olduğunu fark etmesini sağlar. Bu oluşum, ergende bir şaşkınlık da meydana getirir. Duygusal ortamın karışıklığı ergenin şaşkın, ne yapacağını tam bilemeyen bir kararsızlık içinde olmasına neden olur. Bu kararsızlık ve şaşkınlık ortamı içinde olan genç için dinî inanç ve değerler önem kazanır. Böylece gencin duygusal yönde yaşadığı iniş ve çıkışlar, çocukluk döneminde yaşanan fakat dışa vurulmayan dinî duyguları açık şuur seviyesine çıkartır. Ergen anlam taşıyan bir bütünlük içine yayıldığının şuuruna varır varmaz, dinî bir arayış ve özlemle dünyaya yönelir. Ruhun duygusal derinliğinden hız alan bu dinî arzu ve arayış zihin gelişiminin yardımıyla şuurlu bir dinî uyanışı hazırlar (Peker, 2011: 172; Kula, 2001: 51).

b) Dinî Bunalım ve Şüpheler (14-18 yaş)

Ergenlik dönemi, fizikî ve ruhî açıdan yeni bir oluşumun meydana geldiği ve bu oluşum esnasında bazı sıkıntılarla da karşılaşıldığı bir dönem olduğu için dinî gelişim açısından da ergenin birtakım dinî bunalım ve şüphelerle karşılaşması söz konusudur. Din psikolojisi açısından ergenlik dönemi hem dinî uyanış ve dine dönüş hem de 'dinî şüphe ve kararsızlık' dönemi olarak bilinir. Ergendeki dinî gelişim sürecinin ikinci safhasını oluşturan dinî bunalımlar, onun fizikî ve ruhi yapısındaki gelişmelerle birlikte, içinde bulunduğu dinî kültür ve geleneğin de etkisiyle ergenin dinî gelişiminde önemli bir yer tutar.

Bu itibarla, ergenliğin başlangıcında benliğin ve şuurun uyanması, ayrıca zekânın gelişmesi, bunalımı hazırlayan şartların başlangıcını teşkil eder. Zihin gelişimi sonucu, güç ve kapasite yönünden artan düşünme faaliyeti, ergende 'bağımsızlık ve güçlülük' duygusunun uyanmasına yol açar. O, artık kendisini yetişkinlerin seviyesinde hissetmeye başlar. Ergendeki bağımsızlık duygusunun uyanması, anne-babanın düşüncelerinin, önceden öğrenilen ve itirazsız kabul edilen pek çok şeyin tetkik edilmesine ve tenkitçi bir tutum geliştirmesine sebep olur. Bu sebeple, ergen anne-babası ile olan ilişkilerinde çatışmalı bir durumla karşılaşır. Onları tenkit etme ve onlardan bağımsız olma arzusu, ergenin anne babasına saygı ve itaatın gerekliliğini vurgulayan dinî inanç ve gelenek karşısında nasıl bir tavır takınacağı konusunda kararsız ve çelişkili bir durum yaşamasına neden olur. Bunun sonucu olarak da her türlü otoriteye isyan etme arzusu belirir. Ayrıca ergenin olayları anlama ve tenkit etme arzusu, dinî inançların anlamını ve dinî gerçeklerin mahiyetini zihinsel olarak

anlamaya ve bunları yaşanan hayatla bağdaştırmaya yöneltilir. Eğer dinî inançları akılla ispatlayamaz veya toplum hayatının mevcut şartlarında günlük olaylarla, okulda öğrendiği bazı bilgilerle bağdaştırmakta güçlük çekerse ergende dinî şüphe ve kararsızlık eğilimleri ortaya çıkabilmektedir (Peker, 2011: 172; 172; Kula, 2001: 53).

Ergende dinî şüphe ve bunalımların doğmasında rol oynayan faktörleri Hökeleki, (2003:272) ve Kula'ya (2001: 53) dayanarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla, her türlü otoriteyi reddeden isyankâr eğilim, yetişkinlere olan güvenin sarsılması, 2) Hayatın anlamsızlığı, mantıksızlığı duygusunun güçlü etkisi, 3) Din eğitimi yetersizliği sebebiyle, uygunsuz ve başarısız bir dinî sosyalleşme durumunun ortaya çıkışı, 4) Günlük hayat olayları ve ilmi teorilerle, dinî bilgi ve değerler arasında bir anlaşmazlık ve çelişki görülmesi, 5) Dindarların ve din görevlilerinin bazı yanlış tutum ve davranışları, 6) Din konusunda yeterli rehberliğin olmaması.

Bu faktörlerin bir veya birkaçının ergende yol açtığı dinî şüphe ve kararsızlık, genelde şu konular etrafında yoğunlaşmaktadır: İnanç esasları, dinî otorite, Allah'ın yaratıcılığı ve insanın türeyişi, kaza-kader, günah sevap, kadın-erkek eşitliği, ahiret inancı, cennet ve cehennem, dinî ilimlerle tabii ilimler arasındaki çelişkiler, özellikle Hristiyan gençlerde Hz. İsa'nın ulûhiyeti, Allah'ın iyilik, adalet, kudret sıfatları hatta bazen O'nun varlığı, ölümsüzlük meselesi ve dinî pratiklerin sembolik anlamları. Ergende dinî şüphe ve kararsızlık olarak beliren bu konular, onun zihni yapılanmasının ortaya koyduğu araştırmacı ve anlayıcı bir yaklaşımın ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Dinî bunalım

safhasında gençlerin karşılaştıkları bir başka durum da özellikle cinsel uyanış sonucu karşılaştıkları suçluluk ve günahkârlık duygusudur. Ergende cinsel uyanışla birlikte toplumdaki sosyal ve ekonomik zaruretlerin cinsel arzulan tahrik edici sosyal ve ticari faaliyetlerin alabildiğince yaygınlık kazanmış olması, ergenin bazı sıkıntılarla karşılaşmasına neden olur. Bu sıkıntılara cinsel faaliyetlerde toplum tarafından ortaya konan bazı sınırlamaların da eklenmesi ve bu kuralların çoğunun dinî tasviyle desteklenmesi, gencin zihninde din ile cinsiyetin karşı karşıya gelmesi sıkıntısına sebep olur. Böylece, gençlerin büyük çoğunluğu dinî ve cinsî eğilimleri arasındaki çatışmadan doğan suçluluk ve günahkârlık duygusundan rahatsız olmaktadır (Kula, 2001: 54).

Cinsel gelişim ile ilgili yaşanan bir başka sıkıntı da gencin cinsel eğilimler ile idealist eğilimleri arasında çatışma halini yaşamasıdır. Zira genç, bir yandan cinsel arzu ve istekleri bir yandan da idealistçe davranma isteği arasında bocalayabilir. Bu çatışma halinin şiddetlenmesi, gencin her türlü kurala, otoriteye, din ve Allah'a karşı koymasına sebep olur ve bu da onda suçluluk, günahkârlık duygusu nu artırır. Bağımsızlık ihtiyacıyla birlikte tenkitçi düşünce de gelişir. Okulun ve arkadaşların etkisi, ana-baba etkisinin önüne geçer. Öğrenim hayatı içerisinde biri diğerinden çok farklı olan inanma, düşünme ve yorumlama biçimleri, ergenin tenkitçi düşüncesinin gelişmesine büyük katkıda bulunur. Farklı inanç ve düşüncelere sahip kişilerin varlığı, ergeni kendi inanç ve değerlerini yakından incelemeye zorlar. Buluş öncesine kadar hiçbir tenkide tabi tutmaksızın benimsemiş olduğu dinî inanç ve uygulamalar bundan böyle ergen tarafından sıkı bir şekilde gözden geçirilir. Zihnî bakımdan bütünleşmiş benliğinin farkına varan genç adam, hayatın sentezini tenkitçi bir şekilde

yapabilecek güçte ve yapmak zorunda olduğunu hissettiği için, artık gerçeği tecrübe etmeksizin kabul etmez; her şeyi tenkit deneyinden geçirmek ister. Bu arada dinî inançlarının anlamını ve dinî gerçeklerin mahiyetini de zihinsel olarak anlamak ve bunları yaşanan hayatla bağdaştırmak ister. Akılla ispatlanabilir olmayan her şeyin karşısında bir tenkit ve güvensizlik tutumu gösterir. Dinî inançlar kendisine ne kadar anlamlı ve değerli görünürse, onlar hakkında soru sormak, başkalarıyla bunları tartışmak ergene o kadar cesaret verir. Bununla birlikte ergenlerin birçoğu toplum hayatının mevcut şartları ve günlük olaylarla, okulda öğrendiği bazı bilimsel teorileri, dinî inanç ve anlayışla bağdaştırmakta büyük güçlük çeker. Bu durum onlarda dinî şüphe ve kararsızlık eğilimlerini ortaya çıkarır. Ergenlerin dinî gelişimleri içerisinde 'dinî şüpheler' belirgin bir özellik olarak kendilerini ortaya koyarlar (Hökelekli, 2003:271; Peker, 2011: 172).

Ergenlerin psikolojileriyle ilgilenen ilim adamlarının en fazla dikkatini çeken hususlardan biri, bu dönemdeki 'dine dönüş' olaylardır. Bu konuda yapılan ilk araştırmalar benzer sonuçlar vermiştir. ABD'de bu alandaki araştırmaların öncüsü olan Hall'ın (1904) klasik gelişim teorisine göre ergenlik bir dinî değişim çağıdır ve dine dönüş olayları daha çok 16-17 yaşlarında olmaktadır. On iki yaşından önce din saf bir şekilcilik iken, bu yaştan itibaren din duygusu, sevgi duygusuna paralel olarak bir gelişme göstermektedir. Starbuck'un tespitlerine göre ise dine dönüş olaylarının doruk noktasına ulaştığı yaşlar 12, 16 ve 19'dur. 12 yaşında buluşun başlamasıyla birlikte çevrenin telkinlerine karşı büyük bir duyarlılık belirir; 16 yaşında fizik ve zihin coşkunu son noktasına varır; nihayet 19. yaş aklî bir kararlılık içinde olgunluk çağını getirir (Ream ve Savin-Williams, 2003; Hökelekli, 2003: 277).

c) Dinî Tutumların Belirginleşmesi (18-21 yaş)

Dinî bunalım ve kararsızlık, ergenlik döneminin sonuna doğru durulmaya ve şiddeti azalmaya başlar. Ergen, çocukluktan beri kendisi için huzur kaynağı olmuş olan dinî inançlarına yeniden sarılır. Dine dönüş, farklı eğilimler arasında kararsız kalmış olan ergene kendi birliğini ve Allah da var olmanın delilini verirken, aynı zamanda şiddetli sevgi, mükemmellik ve yorum ihtiyacını tatmin etmeye imkân ve yardımcı olur. Artık ergenlik döneminin bunalımlı dönemi geride kalmış ve din ile ilgili kesin tercih ve kararlar kendini açıkça göstermeye başlamıştır. Ergenlerin bir bölümü, dinî bunalıma yol açan çatışma süreci içerisinde, çocukluk inançlarından çok farklı bir şekilde, değerler dünyasını yeni baştan kurarlar. Bir bölümü aileden gelen birçok geleneksel inançları olduğu gibi ya da pek az değişiklikle sürdürürler (Peker, 2011: 174; Kula, 2001: 56).

Ergenliğin son döneminde genel olarak dinî arayışlar, şüphe ve kararsızlıklar yatıştır ve bir sonuca ulaşır. Çünkü genç artık din konusunda kendi tutumunu tam olarak belirleyebilecek zihni ve duygusal olgunluğa ulaşmış olur. Bu devrede, din ile ilgili kesin tercihler ve kararlar kendilerini açıkça gösterirler. Gençlerin bir bölümü, dinî bunalıma yol açan çatışma süreci içerisinde, çocukluk inançlarından çok farklı olarak, dinî değerler dünyasını yeni baştan kurarlar. Bu noktada, gençlerin birçoğu toplumdaki dinî cemaat ya da grupların destek ve tasvibine ihtiyaç duymaları sebebiyle, bağlandıkları ve katıldıkları gruba olan üyeliklerini de iyice pekiştirirler. Bir bölümü, aileden aldıkları dinî inanç ve değerleri geleneksel kalıpları içerisinde olduğu gibi ya da çok az değişiklikle sürdürürler. Bunlar için de aile bağları büyük

önem taşır; dinî ilgi ve bağlılık böylece aile modelini esas alan bir çizgi üzerinde varlığını sürdürmeye devam eder (Hökelekli, 2003: 280).

Sonuç olarak öz yeterlilik algısının gelişiminde ve kimlik duygusunun oluşumunda çocukluktan beri beslenen dinî değerlerin etkisi ve yönlendirici gücü yadsınamaz. Bu şekilde bir teorik temelden hareket eden çalışmanın ikinci bölümünde de teorik olarak tartışılan konuların saha uygulamasındaki yansımaları ele alınıp değerlendirilecektir.

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın yöntem ve uygulamasına, yorumlarına, bulgularına ve bulguların tartışılmasına yer verilmiştir.

A. YÖNTEM VE UYGULAMA

Yöntem, bir araştırmanın yöneldiği amaca en uygun şekilde ulaştıran yollardır. Bilimsel yöntem ise araştırmacının, araştıracağı konu için en uygun zihinsel yolculuğu yapması, uygulama için en uygun teknikleri belirlemesidir. 'Yöntem', hem tek başına ifade ettiği 'empirik veri toplama tekniklerini' hem de araştırmacıların 'felsefi ve teorik bakış açılarını' kuşatan 'yöntembilimi'ni de içerir. Yöntem konusu bütün araştırma boyunca hem zihinsel hem de eylemsel çerçevede birbiriyle bağlantılı olarak yer alır. Bilimsel yöntemin zihinsel ve operasyonel boyutlarda iki yönlü işleyen bir süreç olması, onunla ilgili bir değerlendirmenin pratik boyutta yöntem ve tekniklere, zihinsel boyutta da yöntembilime değinilmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Dikeçligil, 2002: 104-105).

Dikeçligil (2005) bilimsel paradigmanın sacayağını içiçe geçen ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıltıların oluşturduğunu belirtmekte, ontoloji, bilgisini edinmek istediğimiz gerçekliğin nasıl bir şey olduğu, epistemoloji, ulaşmak istediğimiz gerçekliğin bilgisinin hangi tür bilgi olduğu ve metodoloji, gerçekliğin bilgisine nasıl ulaşabileceğimizi göstermektedir (s. 31). Bu bağlamda araştırmaya yön vermesi amacıyla bir yol haritası oluşturulmuştur. Buna göre araştırmanın amaçları keşif, açıklama ve yorumlama; araştırmanın metodu anket formu, katılımlı gözlem ve

görüşme; araştırmanın biçimi survey ve araştırma stratejisi kesitsel olarak planlanmıştır.

Bu çalışmada temelde, dindarlık tutumlarının öz yeterlilik ve kimlik duygusunun gelişimi ile ilişkisi olduğu ve dindarlık tutumlarının öz yeterlilik ve kimlik duygusunun gelişim süreçlerini olumlu veya olumsuz bir şekilde yönlendirdiği düşüncesinden hareket edilmektedir. Bu bağlamda bilimsel çalışmalar sürdürülürken birbirleriyle karşılıklı ilişki halinde olan iki ana yol takip edilir. İlki, elde edilen verinin analizi için teorik yaklaşımlar oluşturulması; ikincisi, analiz için ampirik araştırma araçları yardımıyla uygun verinin toplanmasıdır. Beklenen, teorik yaklaşım ve uygun verinin anlamlı bir ilişki içinde bulunarak, bu iki çalışma biçiminin birlikte yürümesi gerekir (Nottingham, 2004:154). Bu çalışmada da teorik olarak çeşitli kimlik kuramlarından ve sosyal-bilişsel kuramın temel yaklaşımlarından istifade edilmektedir. İlişkisel tarama modelindeki çalışmanın araştırma grubunu Gümüşhane’de ortaöğrenim gören toplam 428 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma grubuna demografik bilgi formu dağıtılmış, dindarlık eğilimini anlamaya yönelik bazı sorular yöneltilmiş, öz yeterlilik düzeyini belirlemek için öz yeterlilik ölçeği ve kimlik duygusu kazanım düzeyini belirlemek için de kimlik duygusu ölçeği (KDÖ-KF) uygulanmıştır.

1. Problem ve Araştırmada Cevap Aranan Sorular

Bu çalışmada temel probleme bağlı olarak oluşturulan alt problemler; değişkenler, öz yeterlilik ve kimlik duygusu gelişim düzeyleri ile bu düzeylerin dindarlık eğilimiyle ilişkisi araştırılmıştır.

a) Problemler

Aşağıdaki sorular araştırmamanın temel problemlerini oluşturmaktadır.

A. Örneklemde öz yeterlilik düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?

B. Kimlik duygusu gelişim düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?

C. Dindarlık eğilimi olarak ifade edilebilecek tutumlar nelerdir?

D. Dindarlık eğilimine göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E. Dindarlık eğilimine göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

b) Alt Problemler

A. Örneklemde Öz Yeterlilik Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşmakta mıdır?

A₁. Örneklem grubunda cinsiyete göre öz yeterlilik düzeyi açısından önemli bir fark var mıdır?

A₂. Örneklemde öğrenim görülen sınıf düzeyine göre öz yeterlilik puanları açısından önemli bir fark var mıdır?

A₃. Örneklemde anne-baba birliktelik durumu ile öz yeterlilik düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

A₄. Örneklemde aldıkları kararlarda baskı durumu ile öz yeterlilik düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

A₅. Örneklemde fiziksel görünüşten memnuniyet durumu ile öz yeterlilik düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

A₆. Örneklemin toplumsal problemlere ilgi durumu ile öz yeterlilik düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

B. Örneklemin Kimlik Duygusu Gelişim Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklaşmakta mıdır?

B₁. Örnekleimde cinsiyet ile kimlik duygusu kazanım düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

B₂. Örnekleimde öğrenim görülen sınıf düzeyine göre kimlik duygusu puanları açısından önemli bir fark var mıdır?

B₃. Örnekleimde ailede karar alma biçimwwwi ile kimlik duygusu kazanım düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

B₄. Örneklemin aldıkları kararlarda baskı durumu ile kimlik duygusu kazanım düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

B₅. Örnekleimde fiziksel görünüşten memnuniyet durumu ile kimlik duygusu kazanım düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

B₆. Örneklemin toplumsal problemlere ilgi durumu ile kimlik duygusu kazanım düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?

C. Örneklemin Dindarlık Eğilimi Olarak İfade Edilebilecek Tutumları Hangileridir?

C₁. Örneklemin öznel dindarlık algısıyla toplumsal değerlere yönelik tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₂. Örneklemin öznel dindarlık algısıyla vatanseverlik (3) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₃. Örneklemin aile dindarlık durumuyla vatanseverlik (2) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₄. Örneklemin aile dindarlık durumuyla mutluluk-din ilişkisine yönelik tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₅. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile toplumun dine önem atfetme tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₆. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile vatanseverlik (1) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₇. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile dış politika-din ilişkisine yönelik tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₈. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile flörte bakış açısı arasında bir ilişki var mıdır?

C₉. Örneklemin dinin hayatı anlamlandırma tercihi ile dinin birleştiriciliğine yönelik tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₁₀. Örneklemin dinin hayatı anlamlandırma tercihi ile vatanseverlikle (4) tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₁₁. Örneklemin inanç-mutluluk ilişki tercihi ile dinî yasaklara yönelik tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

C₁₂. Örneklemin inanç-mutluluk ilişki tercihi ile laiklikle ilgili tutumu arasında bir ilişki var mıdır?

D. Örneklemin Dindarlık Tutumlarına Göre Öz Yeterlilik Düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

D₁. Örneklemin öznel dindarlık algısına göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₂. Örneklemin aile dindarlık durumuna göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₃. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumuna göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₄. Örneklemin dinin hayatı anlamlandırma işlevine göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₅. Örneklemin flörte bakış açılarına göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₆. Örneklemin dinî yasaklarla ilgili tutuma göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₇. Örneklemin mutluluk-din ilişkisi tutumuna göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₈. Örneklemin dinin toplumsal birleştiricilik rolü tutumuna göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₉. Örneklemin toplumun dine önem atfetme tutumuna göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₁₀. Örneklemin zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanması tercihine göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₁₁. Örneklemin din-dış politika ilişkisine yönelik tutumuna göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₁₂. Örneklemin toplumsal meselelere yönelik tutumuna göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

D₁₃. Örneklemin vatanseverlik kavramına yönelik tutumuna göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E. Örneklemin Dindarlık Tutumlarına Göre Kimlik Duygusu Kazanım düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

E₁. Örneklemin öznel dindarlık algısına göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₂. Örneklemin aile dindarlık durumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₃. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₄. Örnekleimde dinin hayatı anlamlandırma işlevine göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₅. Örneklemin flörte bakış açısına göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₆. Örneklemin dinî yasaklarla ilgili tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₇. Örnekleimde mutluluk-din ilişkisi tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₈. Örnekleimde dinin toplumsal birleştiricilik rolü tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₉. Örnekleimde toplumun dine önem atfetme tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₁₀. Örneklemin zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasıyla ilgili tercihine göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₁₁. Örneklemin din-dış politika ilişkisine yönelik tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₁₂. Örneklemin şehitlik-gazilik kavramına yönelik tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₁₃. Örneklemin toplumsal değerlere yönelik tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₁₄. Örneklemin vatanseverlik-1 tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₁₅. Örneklemin vatanseverlik-3 kavramına yönelik tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

E₁₆. Örneklemin vatanseverlik-4 kavramına yönelik tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?

2. Anket Formunda Kullanılan Değişkenler ve Sorular

Bu çalışmada bir yandan aşağıdaki alt problemler çerçevesinde sorular tartışılmaya yoğunlaşılırken diğer yandan dindarlık tutumları farklı boyutları ve bireylerin tutumları dikkate alınarak, çok boyutlu bir şekilde kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1a. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Sosyo-demografik Değişken Sorularının Dağılımı		
	Alt Problemler	Anket Soruları
DEĞİŞKENLER	1) Sınıf 2) Cinsiyet 3) Aile birliktelik 4) Ailede karar alma 5) Fiziksel Memnuniyet Algısı 6) Toplumsal problemlere ilgi	1) Sınıfınız 2) Cinsiyetiniz 3) Annenizin ve babanızın birliktelik durumu nedir? 4) Ailenizde herkesi ilgilendiren kararlar nasıl alınır? 5) Fiziksel görünüşünüzden memnun musunuz? 6) Toplumsal problemlerle ilgilenirim.

Anket formu, değişkenler ve kanaat soruları olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sosyo-demografik değişkenler;

sınıf, cinsiyet, aile birliktelik durumu, ailede kararların alınma şekli, fiziksel memnuniyet algısı, toplumsal problemlere ilgi değişkenleri ile incelenmektedir.

Tablo 1b. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Kanaat Sorularının Dağılımı				
	Alt Problemler		Anket Soruları	
DINDARLIK TUTUMLARI	2) Örneklem grubunda dindarlık tutumları birbirleriyle ilişkili midir?	Temel Unsurlar	16) Öznel dindarlık algısı 13) Aile dindarlık algısı 17) Namaz ibadetini yerine getirme 18) İnanç-mutluluk ilişkisi tercihi 20) Dinin hayatı anlamlandırma tercihi	16) Kendimi dinî inanış ve uygulamalar bakımından dindar görüyorum. 13) Ailenizin dindarlık düzeyi nedir? 17) Namazımı sürekli kılarım. 18) Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir. 20) Din insanın hayatına bir amaç ve anlam kazandırır
		İkincil Unsurlar	21) Flörtü onaylayıp onaylamama 23) Dinî yasaklarla ilgili tutum 26) Mutluluk-din ilişkisi tutumu 31) Dinin toplumsal birleştiricilik rolü tutumu 36) Toplumun dine önem atfetme tutumu 38) laiklikle ilgili tutum 40) Din-dış politika ilişkisine yönelik tutum 43) Toplumsal değerlerle ilgili tutum	21) Lise çağındaki flörtü normal karşılarım. 23) Dinin bazı yasakları insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyar. 26) Toplumumuzda var olan birçok sıkıntılara rağmen insanların hala mutlu olmalarının temelinde dinî duygular yatar. 31) Dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü vardır. 36) Toplumun dine yeteri kadar önem verdiği inaniyorum. 38) Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı buluyorum. 40) Dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde din çok önemli bir faktördür. 43) Doğruluk, Yardımseverlik, Fedakârlık gibi toplumsal ve kültürel değerleri çok önemsiyorum.

Kanaat sorularında öznel dindarlık algısı, aile dindarlık algısı, namaz ibadetini yerine getirme, inanç-mutluluk ilişkisi tercihi, dinin hayatı anlamlandırma tercihi, flörtü onaylayıp onaylamama, dinî yasaklarla ilgili tutum, mutluluk-din ilişkisi tutumu, dinin toplumsal birleştiricilik rolü tutumu, toplumun dine önem atfetme tutumu, laiklikle ilgili tutum,

din-dış politika ilişkisine yönelik tutum, toplumsal değerlerle ilgili tutum, vatanseverlikle (1-2-3-4) ilgili tutumlar, şehitlik-gazilik kavramına yönelik tutum ve son olarak da zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasıyla ilgili tutum boyutlarıyla ele alınmıştır.

Alt Problemler		Anket Soruları
VATANSEVERLİK TUTUMU	44) Vatanseverlik (1) tutumu 46) Vatanseverlikle (2) ilgili tutumu 47) Vatanseverlikle (3) ilgili tutum 48) Vatanseverlikle (4) ilgili tutum	44) Hayatta değer taşıyan en önemli şey, insanın memleketi için önemli bir hizmet yapmak istemesidir. 46) Genel olarak memleket meselelerine üzülmeğe, herkes kendi mutluluğu ile uğraşmalıdır. 47) Vatanseverlik adına yapılan birçok şey, faydadan daha çok zarar getirmiştir. 48) Memleketimin ihtiyaç duyduğu bir anda hayatımı vermekten bir an tereddüt etmem.
MANEVİ DEĞERLER VE LAİKLİK	42) Şehitlik-gazilik kavramına yönelik tutum 39) Zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanması tercihi	42) Şehitlik ve gazilik çok önemli kavramlardır. 39) Devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isterim.

Kanaat soruları bölümünde maddelerin ifade biçimi ve muhtevası, kişinin kendisi hakkındaki düşüncesini, bu bağlamda öznel olarak kendisini nasıl algılayıp değerlendirdiğini tespitiye yöneliktir. Bu bölüm toplam 19 maddeden oluşmaktadır. Ankette 13'ten 48'e kadar olan sorular (35 soru) dindarlık tutumunu belirlemeye yöneliktir. Ancak temel dindarlık bileşenleriyle istatistiksel

ilişkisi anlamlılık düzeyine ulaşmayan sorular analize tabi tutulmadığından tabloda da gösterilmemiştir.

Tablo 1d. Araştırmanın Alt Problemlerine Göre Ölçek Sorularının Dağılımı				
	Alt Problemler	Soruları		
ÖZ YETERLİLİK VE KİMLİK DUYGUSU KAZANIM DÜZEYİ	3) Örnekleme grubunun öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır?	Öz Yeterlilik	1'den 17'ye kadar olan sorular	Öz yeterlilik Ölçeği
		Kimlik Duygusu	1'den 40'a kadar olan sorular	Kimlik Duygusu Ölçeği

Anketteki 44-48. sorular Hökeleklî'nin (1986) çalışmasından ve 16-41. sorular Cerrah'in (2010) çalışmasından alınmış ve küçük değişikliklerle anketimizde kullanılmıştır. Öz yeterlilik düzeyi "Hiç tanımlamıyor", "Biraz tanımlıyor", "Tanımlıyor", "İyi tanımlıyor" ve "Çok iyi tanımlıyor" şeklinde derecelendirilen öz yeterlilik ölçeğiyle, kimlik duygusu kazanım düzeyi ise "Bana hiç uymuyor", "Bana pek uyuyor", "Bana biraz uyuyor", "Bana oldukça uyuyor" ve "Bana tümüyle uyuyor" şeklinde derecelendirilen kimlik duygusu ölçeğiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

3. Kavramlar

Bir modelin analiz araçları olan kavramlar, soyut veya somut olguların zihnimizdeki karşılığıdır. Bu karşılıklar olguyu yansıttığı ölçüde zihnimiz gerçeklik ile temas kurabilir. Netleşmiş, zengin ve birbiri ile çelişkili olmayan kavram dünyası için analiz araçları olarak kavramların netleştirilmesi gerekir (Dikeçilgil, 1997:660). Bir kavram, ilgili bağlam içinde

bir diğeri ile ilişkilendirilmediğinde, analitik anlamda kavram işe yaramaz hale getirilmiş olur. Her olgunun kendi bağlamı içindeki bütün kavramlar birbirinin içine karışır ve birbirleriyle kaynaşır (Dikeçligil, 2002:103). Niceliksel araştırmalarda, çalışmanın sınırları bağlamında ilgili kavramlar, terim olarak çalışmanın başında tanımlanır (Creswell, 2003:144). Bu çalışmada da temel kavramlarımız aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

Öz yeterlilik: Katılımcıların bu çalışmada kullanılan öz yeterlilik ölçeğinden aldıkları puana göre ortaya çıkan durumunu ifade etmektedir.

Kimlik duygusu: Ankete katılanların kimlik duygusu ölçeğinden aldıkları puana göre ortaya çıkan durumunu ifade etmektedir.

Dindarlık: Toplumsal ve kültürel bağlam içinde kişilerin dinin teorik, pratik ve toplumsal boyutlarına katılım durumlarını ifade eder. Aynı zamanda dindarlık, dinî tutum ve davranışa da işaret eder.

Öznel Dindarlık Algısı: Ankete katılanların kendilerinin dindarlıkları hakkındaki algıdır. Araştırmaya katılan deneklere, “Kendimi dinî inanış ve uygulamalar bakımından dindar görüyorum” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradaki amaç ankete katılanların kendileri hakkındaki dindarlık algılarının kendi bakış açılarından öğrenilmek istenmesidir.

Aile Dindarlık Algısı: Ankete katılanların ailelerinin dindarlıkları hakkındaki algıdır. Araştırmaya katılan deneklere, “Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?” diye sorulmuş

ve “Hiç dindar değil”, “Biraz dindar”, “Dindar” ve “Çok dindar” seçenekleri sunulmuştur. Buradaki amaç ankete katılanların aileleri hakkındaki dindarlık algılarının kendi bakış açılarından öğrenilmek istenmesidir.

Namaz İbadetini Yerine Getirme: Ankete katılanların ibadetlerini yerine getirip getirmedikleriyle ilgili bilgi almak amacıyla araştırmaya katılan deneklere, “Namazımı sürekli kılarım” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların ibadet etme durumları öğrenilmek istenmiştir.

İnanç-Mutluluk İlişki Tercihi: Ankete katılanların inanç ve mutluluk ilişkisiyle ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla, “Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların inanç-mutluluk ilişki tercihi öğrenilmek istenmiştir.

Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihi: Ankete katılanların din-anlam ilişkisiyle ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla “Din insanın hayatına bir amaç ve anlam kazandırır” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların din-anlam ilişkisi tercihi öğrenilmek istenmiştir.

Flörtü Onaylayıp Onaylamama Tutumu: Ankete katılanların flörtle ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla “Lise çağındaki flörtü normal karşılarım.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların flörtle ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Dinî Yasaklarla İlgili Tutum: Ankete katılanların dinî yasaklarla ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla “Dinin bazı yasakları insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyar” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların dinî yasaklarla ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Mutluluk-Din İlişkisi Tutumu: Ankete katılanların mutluluk din ilişkisiyle ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla “Toplumumuzda var olan birçok sıkıntılara rağmen insanların hala mutlu olmalarının temelinde dinî duygular yatar.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların mutluluk din ilişkisiyle ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumu: Ankete katılanların dinin toplumsal birleştiricilik rolü tutumu öğrenmek amacıyla “Dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü vardır.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların dinin toplumsal birleştiricilik rolü ile ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumu: Ankete katılanların toplumun dine önem atfetme tutumu öğrenmek amacıyla “Toplumun dine yeteri kadar önem verdiği inıyorum” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların toplumun dine önem atfetme tutumu ile ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Laiklik Tutumu: Ankete katılanların laiklikle ilgili

tutumumu öğrenmek amacıyla “Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı buluyorum.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların laiklikle ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Din-Dış Politika İlişkisine Yönelik Tutum: Ankete katılanların din-dış politika ilişkisine yönelik tutumumu öğrenmek amacıyla “Dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde din çok önemli bir faktördür” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların din-dış politika ilişkisine yönelik düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Toplumsal Değerlerle İlgili Tutum: Ankete katılanların toplumsal değerlerle ilgili tutumumu öğrenmek amacıyla “Doğruluk, yardımseverlik, fedakârlık gibi toplumsal ve kültürel değerleri çok önemsiyorum.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların toplumsal değerlerle ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Vatanseverlik-1: Tutumu: Ankete katılanların vatanseverlikle ilgili tutumumu öğrenmek amacıyla “Hayatta değer taşıyan en önemli şey, insanın memleketi için önemli bir hizmet yapmak istemesidir” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların vatanseverlikle ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Vatanseverlik-2: Tutumu: Ankete katılanların vatanseverlikle ilgili tutumumu öğrenmek amacıyla “Vatanseverlik adına yapılan birçok şey, faydadan daha

çok zarar getirmiştir.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların vatanseverlikle ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Vatanseverlik-3: Tutumu: Ankete katılanların vatanseverlikle ilgili tutumunu öğrenmek amacıyla “Genel olarak memleket meselelerine üzülmeğe, herkes kendi mutluluğu ile uğraşmalıdır.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların vatanseverlikle ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Vatanseverlik-4: Tutumu: Ankete katılanların vatanseverlikle ilgili tutumunu öğrenmek amacıyla “Memleketimin ihtiyaç duyduğu bir anda hayatımı vermekten bir an tereddüt etmem.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların vatanseverlikle ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Şehitlik-Gazilik Kavramına Yönelik Tutum: Ankete katılanların şehitlik-gazilik kavramına yönelik ilgili tutumunu öğrenmek amacıyla “Şehitlik ve Gazilik çok önemli kavramlardır.” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların şehitlik-gazilik kavramıyla ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanmasıyla İlgili Tutum: Ankete katılanların zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasıyla ilgili düşüncesini öğrenmek amacıyla “Devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isterim” önermesi verilmiş ve “Katılıyorum”,

“Katılmıyorum”, “Kararsızım” seçenekleri sunulmuştur. Buradan hareketle ankete katılanların zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasıyla ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir.

4. Sayıtlar

Sayıtlar, bilimsel olarak sınanması mümkün olmayan alanlara ait olan ve doğru olarak kabul edilen zihinsel hareket noktaları olarak belirtilir (Dikeçligil, 2005:88). Bu düşünceden hareketle çalışmanın sayıtları şunlardır:

1. İnsanlar yaşadıkları ortamı kültürel birikimlerine göre algılar ve yeniden tanımlarlar. Bir tutum, davranış geniş bir toplumsal ve kültürel bağlam içinde oluşur.

2. İnsan davranışları anlamlandırma gündelik yaşam bağlamında sağlanabilir. İnsan davranışlarının her toplumda geçerli olan yönleri bulunduğu gibi belli bir kültürün özelliklerine bağlı olarak şekillenen özel toplumsal davranış biçimleri de vardır.

3. Gümüşhane örneğinde belirlenen örneklem evreni yansıtır.

4. Anket soruları, öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyinin dindarlık eğilimiyle ilişkisini ölçmeye uygundur.

5. Denenceler

Bir araştırmada denence, çalışmanın amaçları olarak da ifade edilebilecek araştırma sorusuna verilmiş cevap niteliğindedir ve araştırma sorusu, çalışmada neyi bulmaya çalıştığımızı ifade eder (Punch, 2005: 39). Bu düşünceyle öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyinin dindarlık eğilimiyle ilişkisinde araştırma sorusuna bağlı olarak

oluşturulan alt problemlere göre denencelerimiz beş başlıkta ele alınmıştır:

A. Örneklemin Öz Yeterlilik Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşmakta mıdır?

A₁. Kızların öz yeterlilik düzeyi erkeklerden daha yüksektir.

A₂. Sınıf düzeyine göre sınıf düzeyi yükseldikçe öz yeterlilik düzeyi yükselir.

A₃. Anne-baba birliktelik durumuna göre aile birlikteliği içinde yaşayanların, yaşayamayanlara göre öz yeterlilik düzeyi daha yüksektir.

A₄. Aldıkları kararlarda baskı altında kalanların öz yeterlilik düzeyi kalmayanlara göre daha düşüktür.

A₅. Fiziksel görünüşünden memnun olanların olmayanlara göre öz yeterlilik düzeyi daha yüksektir.

A₆. Toplumsal problemlere ilgi duyanların duymayanlara göre öz yeterlilik düzeyi daha yüksektir.

B. Örneklemin Kimlik Duygusu Gelişim Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşmakta mıdır?

B₁. Kızların kimlik duygusu kazanım düzeyi erkeklerden daha yüksektir.

B₂. Öğrenim görülen sınıf düzeyine göre sınıf düzeyi yükseldikçe kimlik duygusu kazanım düzeyi de yükselir.

B₃. Ailevî kararların alınışında aile üyelerinin katılımının sağlanması ile kimlik duygusu kazanımı arasında pozitif yönde ilişki bir ilişki vardır.

B₄. Aldıkları kararlarda baskı altında kalanların kimlik

duygusu kazanımı düzeyi kalmayanlara göre daha düşüktür.

B₅. Fiziksel görünüşünden memnun olanların kimlik duygusu kazanım düzeyi olmayanlara göre daha yüksektir.

B₆. Toplumsal problemlere ilgi duyanların kimlik duygusu kazanım düzeyi duymayanlara göre daha yüksektir.

C. Örneklemin Dindarlık Eğilimi Olarak İfade Edilebilecek Tutumlar Hangileridir?

C₁. Örneklemin öznel dindarlık algısıyla toplumsal değerlere yönelik tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₂. Örneklemin öznel dindarlık algısıyla vatanseverlik (3) tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₃. Örneklemin aile dindarlık durumuyla vatanseverlik (2) tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₄. Örneklemin aile dindarlık durumuyla mutluluk-din ilişkisine yönelik tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₅. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile toplumun dine önem atfetme tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₆. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile vatanseverlik (1) tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₇. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile dış politika-din ilişkisine yönelik tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₈. Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile flörte bakış açısı arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₉. Örneklemin dinin hayatı anlamlandırma tercihi ile dinin birleştiriciliğine yönelik tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₁₀. Örneklemin Dinin hayatı anlamlandırma tercihi ile vatanseverlikle (4) tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₁₁. Örneklemin inanç-mutluluk ilişkisi tercihi ile dinî yasaklara yönelik tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

C₁₂. Örneklemin inanç-mutluluk ilişki tercihiyle laiklikle ilgili tutumu arasında olumlu yönde ilişki vardır.

D. Dindarlık Tutumlarına Göre Öz Yeterlilik düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

D₁. Kendisini dindar olarak görenlerin öz yeterlilik düzeyi dindar görmeyenlere göre daha yüksektir.

D₂. Aile dindarlık düzeyi arttıkça öz yeterlilik düzeyi de artar.

D₃. Namaz ibadetini yerine getirenlerin öz yeterlilik düzeyi yerine getirmeyenlere göre daha yüksektir.

D₄. Dinin hayatı anlamlandırdığını düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

D₅. Flörtü onaylamayanların öz yeterlilik düzeyi onaylayanlara göre daha yüksektir.

D₆. Dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha düşüktür.

D₇. Toplumsal mutluluğun temelinde dinî duyguların olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye

katılmayanlara göre daha yüksektir.

D₈. Dinin toplumsal birleştiricilik fonksiyonu üstelendiğini düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

D₉. Toplumun dine yeterince önem verdiğini düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

D₁₀. Zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasını isteyenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

D₁₁. Dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha düşüktür.

D₁₂. Toplumsal meselelerle ilgilenmek gerektiğini düşünenlerin göre öz yeterlilik düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir.

D₁₃. Vatanseverlik kavramının önemli olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir.

E. Dindarlık Tutumlarına Göre Kimlik Duygusu Kazanım düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

E₁. Özne dindarlık düzeyi arttıkça kimlik duygusu kazanım düzeyi artar.

E₂. Aile dindarlık düzeyi arttıkça kimlik duygusu kazanım düzeyi artar.

E₃. Namaz ibadetini yerine getirenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi yerine getirmeyene göre daha yüksektir.

E₄. Dinin hayatı anlamlandırıldığını düşünenlerin bu düşünceye katılmayanlara göre kimlik duygusu kazanım düzeyi daha yüksektir.

E₅. Flörtü onaylamayanların kimlik duygusu kazanım düzeyi onaylayanlara göre daha yüksektir.

E₆. Dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha düşüktür.

E₇. Toplumsal mutluluğun temelinde dinî duyguların olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

E₈. Dinin toplumsal birleştiricilik fonksiyonu üstelendiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

E₉. Toplumun dine yeterince önem verdiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

E₁₀. Zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasını isteyenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

E₁₁. Dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir.

E₁₂. Şehitlik-gazilik kavramlarının önemli olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir.

E₁₃. Toplumsal değerlerin önemli olduğunu düşünenlerin

kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir.

E₁₄. Vatansaverliği iyi bir vatandaş olmanın gereği olarak görenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir.

E₁₅. Vatansaverlik adına yapılan birçok Şeyin faydadan çok zarar getirdiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha düşüktür.

E₁₆. lkesi için hayatını verebileceğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir.

6. Evren ve örneklem

Çalışmanın evreni Gümüşhane Şehir merkezindeki lise öğrencilerinden meydana gelmektedir. Örneklemi ise Gümüşhane Anadolu Lisesi ve Fatih İmam Hatip Lisesi öğrencilerinden tesadüfi yöntem ile seçilmiş 428 kişiden oluřmaktadır¹⁰. Araştırmaya katılanların 212 Kız (% 49,5), 216'sı (% 50,5) erkektir. Bunlardan 233' (% 54,4) Gümüşhane Anadolu Lisesinden iken 195'i (% 45,6) Fatih İmam Hatip Lisesi'ndendir.

7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmadan elde edilen bulgular dört temel sınırlılığa sahiptir:

1) Seçilen örneklemden kaynaklanan sınırlılıklar vardır. Bu araştırma da kendi örneklemiyle sınırlıdır. Çünkü elde edilen veriler belli bir grup üzerinde gerçekleştirilen bir

10 TC. Gümüşhane Valiliği, İl Millî Eğitim Müdürlüğünün, 2010-2014 Stratejik Planına göre, Gümüşhane'deki Merkez ğrenci Sayısı:3821'dir. Gümüşhane 2010.

ankete dayanmaktadır. Dolayısıyla başka gruplar üzerinde gerçekleştirilecek bir çalışmada daha farklı sonuçlara ulaşabilmek mümkündür.

2) Çalışma boylamsal değil, kesitseldir. Bu sebeple ulaşılan bulguları çalışmanın yapıldığı zamana ve duruma göre yorumlamak gerekir.

3) Araştırmanın bağımlı değişkeni olarak belirlenen “örneklemenin öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyi” bu çalışmada kullanılan ölçüm envanterlerinin geçerlik ve güvenilirliğiyle sınırlıdır. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmaların merkezinde insan ögesinin bulunmasından kaynaklanan sınırlılıklar ve bu alanda kullanılan istatistiksel yöntemlerin duyarlılıklarına ilişkin sınırlılıklar bu araştırma için de söz konusudur.

4) Araştırmada katılımcıların öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyini etkileyebileceği düşünülen bazı faktörler incelenmiştir. Araştırma sonuçları incelenen bu faktörlerle sınırlıdır.

8. Saha Çalışmasının Uygulanması ve İstatistiksel İşlemler

Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Anketi, Öz Yeterlilik Ölçeği ve Kimlik Duygusu Ölçeği kullanılmıştır (EK-1). Uygulama Ekim-2013'te gerçekleştirilmiştir. Bir anket formunun doldurulması ortalama olarak 20-25 dakika arasında gerçekleşmiştir. Anket formları Gümüşhane Anadolu Lisesi ve Fatih İmam Hatip Lisesi öğrencilerine yüz yüze görüşülerek, anketör yardımı alınmadan doldurulmuştur ve 500 adet anket örnekleme uygulanmıştır. Ancak özensiz ve eksik doldurma vb. nedenlerle

anketlerden 72'si çıkarılmış ve 428 anket istatistiksel analize dâhil edilmiştir.

a) Öz Yeterlilik Ölçeği

Genel öz yeterlilik ölçeğinin 23 maddelik özgün formu Sherer ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir (Yıldırım ve İlhan, 2010). Özgün ölçek genel öz yeterlilik (açıklanan varyans %26.5, Cronbach alfa=0.86) ve sosyal öz yeterlilik (açıklanan varyans %8.5, Cronbach alfa=0.71) olmak üzere iki faktörlü bir yapı ortaya koymuştur. Birinci faktöre yüklenen maddeler özgül bir davranış alanına işaret etmediği için bu faktöre “Genel öz yeterlilik” başlığının uygun görüldüğü belirtilmiştir. Sosyal öz yeterlilik faktörü ise sosyal durumlardaki yeterlilik beklentilerini yansıtmaktadır. Özgün haliyle 14 dereceli olan ölçeğin sonraki hali beş dereceli Likert tipi bir ölçeğe çevrilmiştir (Sherer ve Adams, 1983). Genel öz yeterlilik ölçeğinin Türkçeye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Yıldırım ve İlhan (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin özgün formunun güvenilirlik katsayısının (Cronbach alfa) 0.86 olduğu, diğer çalışmalarda ise güvenilirlik katsayısının (Cronbach alfa) 0.68 ile 0,91 arasında değiştiği bildirilmiştir. Yıldırım ve İlhan'ın (2010) çalışmasında ölçeğin Türkçe formunun güvenilirliği (Cronbach alfa=0,80), iki yarım güvenilirliği (0.77), test-tekrar-test güvenilirliği (Pearson $r=0.69$) sözü edilen çalışmalarla benzer düzeyde bulunmuştur. Ayrıca bu araştırmada elde edilen verilerden genel öz yeterlilik ölçeğinin Alpha güvenilirlik katsayısı 0.82 olarak tespit edilmiştir. Güvenirlik katsayılarının yüksek bulunması genel öz yeterlilik envanterinin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Yıldırım ve İlhan'ın (2010) çalışmasında ölçeğin “Sizi ne

kadar tanımlıyor?” sorusuna beş dereceli olarak “hiç” ve “çok iyi” yanıtları arasında değişen yanıtların verilebildiği Likert formatındaki hali kullanılmıştır. Her sorunun puanı 1-5 arasında değişmektedir. Ölçekteki 2, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 14, 16 ve 17. maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçek toplam puanı 17-85 arasında değişebilmektedir; puanın artması öz yeterlilik inancının arttığını göstermektedir. Bu araştırmada ise en düşük öz yeterlilik puanı 28, en yüksek öz yeterlilik puanı 85, örneklemin öz yeterlilik genel puan ortalaması 63, standart sapması 11.45 olarak bulunmuştur.

b) Kimlik Duygusu Ölçeği

Araştırmada kimlik duygusu kazanımını ölçmek amacıyla Kimlik Duygusu Ölçeği-Köker Formu (KDÖ-KF) (Köker, 1997) kullanılmıştır. Ölçek toplam cümlelerin anlamı açısından, 18’i olumsuz sonlanan ve 22’si olumlu sonlanan ifadelerden üretilen 40 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin puanlanması 5’li Likert tipi olup alınabilecek en yüksek puan 200, en düşük puan 40’tır. Yüksek puanlar kimlik duygusunun kazanılmış olduğuna işaret ederken, düşük puanlar kişisel, toplumsal ve cinsel alanda kendini yeterince iyi tanımlamama ya da bu alanda bağlanmaların olmamasına işaret etmektedir (Köker, 1997). Bu araştırmada ise en düşük kimlik duygusu puanı 91, en yüksek kimlik duygusu puanı 200, örneklemin kimlik duygusu genel puan ortalaması 151 ve standart sapması 24,48 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları Köker (1997) tarafından toplam 600 kişi üzerinde yürütülmüştür. Ölçeğin yüzeysel geçerlik çalışmasında 50 maddeden oluşan ölçek taslağı, alanda uzman 10 kişiye ulaştırılmıştır. Değerlendirmeden sonra 5 madde ölçek taslağından

çıkarılmış ve ölçek 45 maddeden oluşmuştur. Ölçeğin bütünüyle ölçmek istediği tutumu ölçme gücünün olup olmadığını belirlemek için korelasyona dayalı madde analizi yapılmıştır. İki aşamada yürütülen madde-madde toplam test korelasyonları çalışmasından sonra ölçekteki soru sayısı 40 maddeye düşmüştür. Ayırt edici geçerlik çalışmasında ölçeğin psikiyatrik belirtisi olan grupla psikiyatrik belirtisi olmayan grubu anlamlı ölçüde birbirinden ayırt ettiği saptanmıştır. Faktör analizi çalışmasıyla KDÖ-KF'nun faktör yapısı incelendiğinde, çok faktörlü yapısı olduğu görülmüştür. Ölçek kişisel kimlikle ilgili aynılık algısı, kişisel yeterlilik algısı, cinsel kimlik, başkalarının gözünde kim olduğuna ilişkin algılar, gelecekle ilgili algılar, sosyal ortamlarda tanınmış olma, kişisel tutarlılık, mesleki kimlik algılamaları ve mesleki kimlikte yeterlilik algılamalarına ilişkin madde gruplarından oluşmuştur. Kimlik kavramının pek çok psikolojik özellikle ilişkili olmasının çok faktörlü yapının kaynağı olduğu düşünülmüştür.

Ölçeğin güvenilirlik çalışması Köker (1997) tarafından gerçekleştirilmiştir. KDÖ-KF'nün güvenilirlik çalışmalarına bakıldığında, ölçeğin zaman içerisindeki ölçüm tutarlılığının belirlenmesi için yapılan test-tekrar test çalışmasında güvenilirliği $r=.73$ olarak bulunmuştur. İç tutarlılık çalışmasında Cronbach Alfa katsayısı $.74$ olarak saptanmıştır. Maddelerdeki puan dağılımının güvenilir düzeyde olduğu ve ölçeğin iç tutarlılığının istatistiksel olarak istenilir düzeyde olduğu bulunmuştur. Son olarak iki yarım güvenilirlik çalışmasında, ölçeğin olumlu ve olumsuz sonlanan ifadeleri arasındaki korelasyon yeterli düzeyde bulunmuştur. Tüm güvenilirlik katsayıları incelendiğinde ölçeğin değişik tekniklerle hesaplanan güvenilirlik katsayıları $.73$ ile $.79$ arasında

değişmektedir. Ayrıca bu araştırmada elde edilen verilerden kimlik duygusu ölçeğinin Alpha güvenirlik katsayısı 0.92'dir. Güvenirlik katsayılarının yüksek bulunması kimlik duygusu envanterinin güvenilir olduğunu göstermektedir.

c) Dindarlık Eğilimi

Ankette örneklemin dindarlık eğilimini belirlemeye yönelik 35 soru (13'ten 48'e kadar olan sorular) yöneltilmiştir. Öncelikle alanyazın (Glock, 1962; Yıldız, 2014: 83-103) da dikkate alınarak dindarlığın boyutu olarak beş temel bileşen belirlenmiştir. Bunlar; öznel dindarlık algısı, aile dindarlık algısı, namaz ibadetini yerine getirme, inanç-mutluluk ilişki tercihi, dinin hayatı anlamlandırma tercihi şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Daha sonra dindarlık eğilimini belirlemeye yönelik 35 soru içinden dindarlığın temel bileşeni olarak belirlenen boyutlarla ki-kare (Chi-Square) analizinde istatistiksel ilişkisi anlamlılık düzeyine ulaşan sorular dindarlığın ikincil unsurları olarak kabul edilmiştir.

Bunlar da dindarlığın ikincil unsurları, (Bileşenleri: flörtü onaylayıp onaylamama, dinî yasaklarla ilgili tutum, mutluluk-din ilişkisi tutumu, dinin toplumsal birleştiricilik rolü tutumu, toplumun dine önem atfetme tutumu, laiklikle ilgili tutum, din-dış politika ilişkisine yönelik tutum, toplumsal değerlerle ilgili tutum) vatanseverlik tutumu, (Bileşenleri: Vatanseverlik (1, 2, 3, 4) tutumları) ve manevî değerler ve laiklik (Bileşenleri: Şehitlik-gazilik kavramına yönelik tutum, zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanması tercihi) olmak üzere üç temel boyutta değerlendirilmiştir. Sonuç olarak dindarlık eğilimi ve dinî kimlik bu çalışmada temel ve yan unsurlar olmak üzere toplam 19 alt bileşenden oluşmuştur.

9. Verilerin Analizi

Anket verilerinin hem girilmesinde hem de verilerin istatistiksel tekniklerle analiz edilmesinde SPSS (16.0) programı kullanılmıştır. İstatistiksel analizde katılımcıların öz yeterlilik puan ortalamaları (Xöy) ve standart sapmaları (Söy), kimlik duygusu puan ortalamaları (Xkd) ve standart sapmaları (Skd) hesaplanmıştır.

Veriler çözümlenirken, yüzde (%), frekans dağılımı, ki-kare, Varyans Analizi (Tek Yönlü ANOVA) ve T-Testinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin olgusal özellikleri ve demografik durum verilerinde frekans ve yüzdeler oranlar kullanılmış, dindarlık tutumlarıyla ilgili sorularında anlamlı farklılıklar olup olmadığını tespit etmek için çapraz tablolar oluşturulmuş ve ki-kare istatistik tekniğine göre sonuçlar tabloda gösterilmiştir. Değişkenler öz yeterlilik, kimlik duygusu ilişkilerine ve yine öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyinin dinî eğilimlerle ilişkisine Varyans Analizi (Tek Yönlü ANOVA) ile bakılmıştır. Varyans analizi sonucu önemli bulunan ortalamalar arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunun belirlenmesinde Post-Hoc (Scheffe, Tukey ve LSD) testleri kullanılmıştır. Veriler test edilirken genellikle istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşanlar tablo olarak verilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde önemlilik düzeyi “.05” olarak alınmıştır.

B. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmada kullanılan bilgi toplama araçlarından elde edilen veriler bağımsız değişkenlere uygun olarak tablolarda verilmiş ve daha sonra bulgular yorumlanmıştır. Tablolarda belirtilen yüzdeler oranlar, belirtilen kategori içindeki

örneklem grubuna göre değerlendirilmektedir.

1. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Olgusal Özellikleri

Bu kısımda sosyo-demografik değişkenler ve kanaat sorularına göre örneklemin dağılımı ele alınmaktadır.

a) Sınıf Düzeyine Göre Dağılım

No	Sınıf düzeyi	N	%
1	1. Sınıf	179	41.8
2	2. Sınıf	184	43
3	3. Sınıf	65	15.2
	Toplam	428	100

Örneklemin sınıf düzeyine göre dağılımı Tablo 2’de görüldüğü gibi şekillenmiştir. Lise öğrencilerinin 14-19 yaşları arasında olacağı öngörülebilir bir sonuç olduğundan örneklem grubuna yaşla ilgili herhangi bir soru yöneltilmemiştir. Ancak sınıf düzeyi öz yeterlilik ve kimlik duygusunun gelişimi açısından önemli bir değişken olabileceği varsayılmıştır. Bu bağlamda örnekleme bakıldığında % 41.8’ini 1. sınıfların, % 43’ünü 2. sınıfların, % 15.2’ni ise 3. sınıfların oluşturduğu görülmektedir.

b) Öznel Gelir Algısına Göre Dağılım

No		N	%
1	Düşük	19	4.4
2	Orta	390	91.1
3	Üst	19	4.4
	Toplam	428	100

Tablo 3 öznel gelir algısına göre dağılımı yansıtmaktadır. Kişilerin sosyo- ekonomik düzeyi tespit edilirken, bunun için rakamsal göstergeler kullanmak yerine kişinin kendisini içinde gördüğü gelir kategorisine göre bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre araştırmaya katılanların % 4.4'ü 'üst', % 91.1'i 'orta', % 4.4'ü 'düşük' gelir kategorisinde yer almaktadır.

c) Yerleşim Yerine Göre Dağılım

Tablo 4: Yerleşim Yerine Göre Dağılım (Yaşamınızın büyük çoğunluğunu geçirdiğiniz yerleşim birimini belirtiniz.)			
No	Yerleşim Yeri	N	%
1	Büyükşehir	12	2.8
2	Şehir	220	51.4
3	İlçe	41	9.6
4	Kasaba	14	3.3
5	Köy	141	32.9
	Toplam	428	100

Tablo 4 örneklemin yerleşim yerine göre dağılımını göstermektedir. Bireyin yaşamının çoğunu geçirdiği yerleşim yerinin, onun kimlik duygusunun gelişimini ve öz yeterlilik algısını etkileyebileceği düşünülebilir. Böyle bir saikle katılımcılara yerleşim yeri sorulmuştur. Buna göre yaşamının büyük çoğunluğunu büyükşehirde geçirenlerin oranı % 2.8 (n: 12), şehirde geçirenlerin oranı % 51.4 (n: 220), ilçede geçirenlerin oranı % 9.6 (n: 41), kasabada geçirenlerin oranı % 3.3 (n:14), köyde geçirenlerin oranı % 32.9 (n: 141)'dur. Bu durumda örneklemin çoğunluğu (% 51.4) yaşamının büyük kısmını şehirde geçirirken önemli bir kısmı (% 32.9) ise köyde yaşamının çoğunu geçirdiği anlaşılmaktadır.

d) Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılım

No		N	%
1	Okur-yazar değil.	18	4.2
2	Okur-yazar.	11	2.6
3	İlkokul mezunu	265	61.9
4	Ortaokul mezunu	70	16.4
5	Lise	56	13.1
6	Üniversite	7	1.6
7	İşaretsiz	1	0.2
	Toplam	428	100

Tablo 5 araştırmaya katılanların anne eğitim durumuna göre dağılımını göstermektedir. Örneklem anne eğitimi açısından değerlendirildiğinde; annesi okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 4.2 (n: 18), annesi okur-yazar olanların oranı % 2.6 (n: 11), ilkokul mezunu olanların oranı % 61.9 (n: 265), annesi ortaokul mezunu olanların oranı %16.4 (n: 70), annesi lise mezunu olanların oranı %13.1 (n: 56) ve annesi üniversite mezunu olanların oranı % 1.6 (n: 7) olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun (% 61.9) ilkokul mezunu bir anne tarafından yetiştirildiği görülmektedir.

e) Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılım

No		N	%
1	Okur-yazar değil.	1	0.2
2	Okur-yazar	5	1.2
3	İlkokul mezunu	125	29.2
4	Ortaokul	95	22.2

5	Lise	138	32.2
6	Üniversite	56	13.1
7	Master/ Doktora	4	0.9
8	İşaretsiz	4	0.9
	Toplam	428	100

Tablo 6 araştırmaya katılanların baba eğitim durumuna göre dağılımını göstermektedir. Örneklem baba eğitim durumu açısından değerlendirildiğinde babası okuma–yazma bilmeyenlerin oranı % 0.2 (n: 1), babası okur-yazar olanların oranı % 1.2 (n: 5), ilkokul mezunu olanların oranı % 29.2 (n: 125), babası ortaokul mezunu olanların oranı % 22.2 (n: 95), babası lise mezunu olanların oranı % 32.2 (n: 138), babası üniversite mezunu olanların oranı % 13.1 (n: 56) ve babası lisansüstü eğitim mezunu olanların oranı % 0.9 (n: 4) olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Katılımcılar anne ve baba eğitim durumları açısından karşılaştırıldığında ise baba eğitim durumu yönüyle daha nitelikli oldukları görülmektedir.

f) Anne Meslek Durumuna Göre Dağılım

No		N	%
1	Ev Hanımı	397	92.8
2	Memur	14	3.3
3	İşçi	11	2.6
4	Esnaf	3	0.7
5	Emekli	2	0.5
6	İşaretsiz	1	0.2
	Toplam	428	100

Tablo 7 anne meslek durumuna göre dağılımı yansıtmaktadır. Buna göre annesi ev hanımı olanların oranı

% 92.8 (n: 397), memur olanların oranı % 3.3 (n: 14), işçi olanların oranı % 2.6 (n: 11) ve işçi, emekli, esnaf olanların oranları da çok küçük düzeydedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (% 92.8) annesi ev hanımıdır.

g) Baba Meslek Durumuna Göre Dağılım

No		N	%
1	Herhangi bir mesleği yok.	5	1.2
2	Memur	118	27.6
3	İşçi	113	26.4
4	Serbest Meslek Çalışanı	7	1.6
5	Esnaf	97	22.7
6	Tacir	4	0.9
7	Emekli	32	7.5
8	Çiftçi	37	8.6
9	İşaretsiz	15	3.5
	Toplam	428	100

Tablo 8 baba meslek durumuna göre dağılımı göstermektedir. Buna göre babasının herhangi bir mesleği olmayanların oranı % 1.2 (n: 5), memur olanların oranı % 27.6 (n: 118), işçi olanların oranı % 26.4 (n: 113), serbest meslek çalışanı % 1.6 (n:7), esnaf % 22.7 (n: 97), ve tacir, emekli, çiftçi olanların oranları çok küçük düzeydedir. Baba mesleğinde özellikle memur, işçi ve esnaf yoğunluğu ön plana çıkmaktadır.

h) Aile Birliktelik Durumuna Göre Dağılım

No		N	%
1	Birlikte yaşıyorlar.	400	93.5
2	Boşandılar	9	2.1
3	Annem hayatta değil.	3	.7
4	Babam hayatta değil.	16	3.7
	Toplam	428	100

Tablo 9 aile birliktelik durumuna göre dağılımı yansıtmaktadır. Buna göre örneklemin büyük çoğunluğunda (% 93.5) aile birlikteliğinin korunduğu, % 2.1’inde (n: 9) anne-babanın boşandığı ve annesi hayatta olmayanların oranı % 0.7 (n: 3) iken babası hayatta olmayanların oranının % 3.7 (n: 16) olduğu görülmektedir.

i) Anne Tutumuna Göre Dağılım

No		N	%
1	Otoriter (Sert ve kuralcıdır)	59	13.8
2	İlgisiz (Uzak ve ilgisizdir)	8	1.9
3	Demokratik (Kurallar vardır ama baskı yapılmaz)	361	84.3
	Toplam	428	100

Tablo 10 annenin gence karşı tutumunu göstermektedir. Buna göre annelerin % 13.8’i (n: 59) çocuklarına karşı otoriter ve % 1.9’u (n: 8) ilgisizken % 84.3’ü (n: 361) demokratik tutum sergilemektedirler.

i) Baba Tutumuna Göre Dağılım

Tablo 11: Baba Tutumuna Göre Dağılım (Babanızın genel olarak size karşı tutumu nasıldır?)			
No		N	%
1	Otoriter	65	15.2
2	İlgisiz	10	2.3
3	Demokratik	340	79.4
4	İşaretsiz	13	3.0
	Toplam	428	100

Tablo 11 babanın gence karşı tutumunu göstermektedir. Buna göre babaların % 15.2'si (n: 65) çocuklarına karşı otoriter ve % 2.3'ü (n: 10) ilgisizken % 79.4'ü (n: 340) demokratik tutum sergilemektedirler. Anne-babaların çocuklarına karşı tutumları karşılaştırıldığında otoriterlik ve ilgisizlik özellikleri açısından babaların, demokratiklik açısından annelerin biraz daha yüksek oranlarda temsil edildiği görülmektedir. Ancak otoriterlikte annelerin babalara bir hayli yaklaşmış olması dikkate değer bir durum olarak değerlendirilmektedir.

j) Ailevi Kararların Alınma Şekline Göre Dağılım

Tablo 12: Ailevi Kararların Alınma Şekline Göre Dağılım (Ailenizde herkesi ilgilendiren kararlar nasıl alınır?)			
No		N	%
1	Babam karar verir.	65	15.2
2	Annem karar verir.	10	2.3
3	Anne-babam ortak karar alırlar.	151	35.3
4	Ailede herkes söz sahibidir.	202	47.2
	Toplam	428	100

Tablo 12 ailede herkesi ilgilendiren kararların alınma şekline göre dağılımı göstermektedir. Bu göre 'Babam karar verir' diyenlerin oranı % 15.2 (n: 65), 'Annem karar verir'

diyenlerin oranı % 2.3 (n: 10), 'Anne-babam ortak karar alırlar' diyenlerin oranı % 35.3 (n: 151), 'Ailede herkes söz sahibidir' diyenlerin oranı % 47.2 (n: 202)'dir.

k) Karar-Baskı Tutumuna Göre Dağılım

Tablo 13: Karar-Baskı Tutumuna Göre Dağılım			
(Aldığınız kararlarda ailenizden bir baskı görüyor musunuz?)			
No		N	%
1	Evet	19	4.4
2	Hayır	218	50.9
3	Bazen	191	44.6
	Toplam	428	100

Tablo 13 karar-baskı tutumuna göre dağılımı göstermektedir. Katılımcılardan aldıkları kararlarda baskı gördüklerini ifade edenlerin oranı % 4.4 (n: 19), baskı görmediğini ifade edenlerin oranı % 50.9 (n: 218) ve bazen baskı gördüğünü belirtenlerin oranı ise % 44.6 (n: 191)'dir. Bu anlamda katılımcıların yarısına yakını zaman zaman da aldıkları kararlarda baskı gördüklerini düşünmektedirler.

l) Fiziksel Görünüş Algısına Göre Dağılım

Tablo 14: Fiziksel Görünüş Algısına Göre Dağılım (Fiziksel görünüşünüzden memnun musunuz?)			
No		N	%
1	Memnunum	372	86.9
2	Memnun değilim	56	13.1
3	Toplam	428	100

Tablo 14 fiziksel görünüşünden memnun olup olmama durumuna göre örneklemin dağılımını yansıtmaktadır. Fiziksel görünüşünden memnuniyet durumu katılımcının öz yeterlilik algısını ve kimlik duygusu gelişimini etkileyebilecek

bir faktör olduğu düşünülebilir. Bu anlamda katılımcıların % 86.9'unun (n: 372) fiziksel görünüşünden memnun olduğu, % 13.1'inin (n: 56) ise fiziksel görünüşünden memnun olmadığı görülmektedir.

2. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklem Öz Yeterlilik Düzeyi

Burada örneklem sınıf, cinsiyet, aile birliktelik durumu, ailede karar alma, fiziksel memnuniyet algısı, toplumsal problemlere ilgi değişkenlerine göre öz yeterlilik düzeyi ele alınmış ve sosyo-demografik değişkenler öz yeterlilik ilişkisinde istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaşan analizler aşağıda tablo olarak verilmiştir.

a) Cinsiyete Göre Öz yeterlilik Düzeyi

Tablo 15: Cinsiyete Göre Öz yeterlilik düzeyi (T-Testi)					
No		N	%	Xkd	Skd
1	Erkek	216	50.5	62.85	11.65
2	Kız	212	49.5	63.53	11.25
	Toplam	428	100		
df= 426 F=.381 T=-.619 P=.537 p>.05					

Tablo 15 cinsiyete göre öz yeterlilik düzeyini göstermektedir. Buna göre erkeklerin öz yeterlilik puan ortalaması 62.85 ve kızların ortalaması 63.53 olup T-Test analizi sonucunda istatistiksel anlamda bir farklılaşmaya ulaşılamamıştır ($p>.5$). Cinsiyete göre öz yeterlilik puan ortalamaları önemlilik düzeyine ulaşmamıştır ancak kızların öz yeterlilik puan ortalaması, erkeklere göre biraz daha yüksektir. Örneklem grubunu lise öğrencilerinin oluşturduğu düşünüldüğünde bu durumun gelişim psikolojisi alanyazınıyla uyumlu olduğu düşünülebilir. Ergenlik döneminde kızların,

erken olgunlaşmaya paralel kimlik gelişimleri de erkeklere oranlara daha hızlı olduğu bilinmektedir (Bahadır, 2002c: 276).

b) Sınıf Düzeyine Göre Öz Yeterlilik Puanları

Tablo 16: Sınıf Düzeyine Göre Öz Yeterlilik Puanları (Tek Yönlü ANOVA)					
No	Sınıf düzeyi	N	%	Xöy	Söy
1	1. Sınıf	179	41.8	64.65	11.83
2	2. Sınıf	184	43.0	62.53	11.00
3	3. Sınıf	65	15.2	61.00	11.29
	Toplam	428	100	63.19	11.45
df= 2/425 F= 2.987 P=.052 p>.05					

Tablo 16 sınıf düzeyine göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Sınıf düzeyinin öz yeterliliğin gelişimini etkilemesi beklenebilir. Çünkü hem kronolojik yaşı ilerleyen, hem olgunlaşan hem de kültürel bilgi birikimi artan gencin öz yeterlilik algısı da değişecektir. Buna göre sınıf düzeyine göre öz yeterlilik puan ortalamaları incelendiğinde 1. sınıfların 64.65, 2. sınıfların 62.53 ve 3. sınıfların 61 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Sınıf düzeyleri arasında öz yeterlilik puan ortalamaları açısından farklılıklar olsa da Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır ($p>.5$). Sınıf düzeyi ilerledikçe öz yeterlilik puanlarının düşme eğilimi göstermesinin ergenlik sorunlarının belirginleşmesiyle ya da okul ortamına alışmanın etkisiyle genel akademik özensizliğe paralel olarak anket sorularının özensiz ve tutarsız doldurulmasıyla ilgisi de olabilir.

c) Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları

Tablo 17: Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Tek Yönlü ANOVA)						
No	Anne-Baba Birliktelik Durumu	N	%	Xöy	Söy	Tukey HSD
1	Birlikte yaşıyorlar.	400	93.5	63.54	11.31	1/4
2	Boşandılar	9	2.1	62.88	11.64	
3	Annem hayatta değil.	3	.7	56.00	12.76	
4	Babam hayatta değil.	16	3.7	55.81	12.67	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 3/424 F= 2.773 P=.041 p<.05						

Tablo 17 anne-baba birliktelik durumuna göre öz yeterlilik puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre anne-babası birlikte yaşayanların öz yeterlilik puan ortalaması 63.54, boşananların 62.88, annesi hayatta olmayanların 56.00 ve babası hayatta olmayanların 55.81'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Tukey HSD) ise bu durumun aile birlikteliği olanlar (1. Grup) ile babası hayatta olmayanlar (4. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Öz yeterlilik puan ortalaması açısından en yüksek grup anne-babası birlikte yaşayanlardır. Genci, öz yeterlilik açısından ebeveyn ölümü boşanmaya göre daha fazla etkilemektedir. Tabloya yansıyan bir başka sonuç da baba ölümlerinin anne ölümlerine göre öz yeterlilik kaybını daha fazla etkilemesidir. Bu durumu örneklem grubundaki azlık nedeniyle genellemek uygun olmasa da katılımcıların genç oldukları göz önüne alındığında daha anlaşılabilir olmaktadır. Çünkü genç, artık sosyal gelişim açısından annenin yoğun olarak emek ve çaba sarf ettiği dönemi geride

bırakmış kimlik gelişiminin temel olduğu bir döneme girmiştir. Bu dönemde babanın varlığı erkek çocuk için bir model, kız çocuk için de aile bütünlüğünün bir parçası olabilir. Bir başka açıdan ise babanın yokluğu anneye göre daha fazla ekonomik ve sosyal yoksunluğa maruz bıraktığı için öz yeterlilik algısını olumsuz yönde etkilemiş olabilir. Yine standart sapma puanları açısından bakıldığında da annesi veya babası hayatta olmayanların diğer gruplardan ayrıldığı ve tercihlerinde kısmen farklılaşma ortaya çıktığı görülmektedir.

d) Karar Baskı Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları

Tablo 18: Karar Baskı Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Aldığınız kararlarda ailenizden bir baskı görüyor musunuz?) (Tek Yönlü ANOVA)						
No	Karar Baskı Durumu	N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Evet	19	4.4	56.36	11.13	1/2
2	Hayır	218	50.9	64.16	11.76	
3	Bazen	191	44.6	62.76	10.91	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F= 4.352 P=.013 p<.05						

Tablo 18 alınan kararlarda ailenin baskı durumuna göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Katılımcılardan aldıkları kararlarda ailesinden baskı görenlerin öz yeterlilik puan ortalaması 56.36, baskı görmeyenlerin 64.16 ve bazen baskı görenlerin puan ortalaması 62.76'dır. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun aldıkları kararlarda baskıya maruz kalan (1. Grup) ile baskı görmeyen (2. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Bu beklenen bir sonuçtur. Çünkü küçük yaşlardan itibaren karar alma sorumluluğuyla olgunlaşan gencin öz yeterlilik algısı bundan olumlu yönde etkilenecek, baskı gören, tercihleri ciddiye

alınmayan çocukların kendilik algıları ise bundan olumsuz yönde etkilenecektir.

e) Fiziksel Görünüşten Memnuniyet Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları

Tablo 19: Fiziksel Görünüşten Memnuniyet Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Fiziksel Görünüşünüzden memnun musunuz?) (T-Testi)					
No	Fiziksel Görünüşünden Memnuniyet Durumu	N	%	Xöy	Söy
1	Memnunum	372	86.9	63.6774	11.31529
2	Memnun değilim	56	13.1	59.9643	11.93919
	Toplam	428	100		
df= 426 F=.131 T=2.273 P=.024 p<.05					

Tablo 19 fiziksel görünüşünden memnuniyet durumuna göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Buna göre fiziksel görünüşünden memnun olanların öz yeterlilik puan ortalaması 63.67, memnun olmayanların ortalaması 59.96 olup T-Test analizinde istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Fiziksel görünüşünden memnun olanların öz yeterlilik puan ortalaması, memnun olmayanlara göre daha yüksektir.

f) Toplumsal Problemlere İlgili Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları

Tablo 20: Toplumsal Problemlerle İlgilenme Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Toplumsal problemlerle ilgilenirim.) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katlıyorum	151	35.3	65.33	11.26	1/2
2	Katılmıyorum	98	22.9	60.65	12.52	
3	Kararsızım	179	41.8	62.77	10.70	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F= 5.262 P=.06 p<.05						

Tablo 20 toplumsal problemlere ilgi durumuna göre öz yeterlilik puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre toplumsal problemlerle ilgilenenlerin öz yeterlilik puan ortalaması 65.33, ilgilenmeyenlerin 60.65 ve kararsızların 62.77'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun toplumsal meselelerle ilgilenen (1. Grup) ile ilgilenmeyen (2. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

3. Sosyo-demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Kimlik Duygusu Gelişim Düzeyi

Burada örneklemin sınıf, cinsiyet, aile birliktelik durumu, ailede karar alma, fiziksel memnuniyet algısı ve toplumsal problemlere ilgi değişkenlerine göre kimlik duygusu düzeyi ele alınmış ve sosyo-demografik değişkenler kimlik duygusu ilişkisinde istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaşan analizler aşağıda tablo olarak verilmiştir.

a) Cinsiyete Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 21: Cinsiyete Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (T-Testi)					
No		N	%	Xkd	Skd
1	Erkek	216	50.5	148.83	25.55
2	Kız	212	49.5	155.17	22.96
	Toplam	428	100		
df= 426 F=.131 T =-2.700 P=.007 p<.05					

Tablo 21 cinsiyete göre kimlik duygusu kazanım düzeyi göstermektedir. Buna göre erkeklerin kimlik duygusu puan ortalaması 148, kızların ortalaması 155 olup T-Test analizinde istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Kızların kimlik duygusu puan ortalaması, erkeklere göre daha

yüksektir. Örneklem grubunu lise öğrencilerinin oluşturduğu düşünüldüğünde bu durumun gelişim psikolojisi alanyazınıyla uyumlu olduğu düşünülebilir. Ergenlik döneminde kızların erken olgunlaşmaya paralel kimlik gelişimleri de erkeklere oranlara daha hızlı olduğu bilinmektedir.

b) Sınıf Düzeyine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Puanları

Tablo 22: Sınıf Düzeyine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	1. Sınıf	179	41.8	154.01	24.49	1/3
2	2. Sınıf	184	43.0	152.68	23.52	
3	3. Sınıf	65	15.2	144.34	26.02	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F= 3.910 P=.021 p<.05						

Tablo 22 sınıf düzeyine göre kimlik duygusu kazanım puanlarını göstermektedir. Sınıf düzeyinin kimlik duygusu gelişimini etkilemesi beklenebilir. Hem kronolojik yaş ilerleyen hem olgunlaşan hem de kültürel bilgi birikimi artan gencin kimlik duygusu da değişecektir. Buna göre sınıf düzeyine göre kimlik duygusu puan ortalamaları incelendiğinde 1. sınıfların 154. 2. sınıfların 152 ve 3. sınıfların 144 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun 1. sınıflarla (1. Grup) ile 3. Sınıf (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

c) Ailede Karar Alma Biçimine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 23: Ailede Karar Alma Biçimine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Aile-nizde herkesi ilgilendiren kararlar nasıl alınır ?) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xkd	Skd	Tukey
1	Babam karar verir.	65	15.2	147.43	24.90	1/4
2	Annem karar verir.	10	2.3	144.70	20.54	
3	Anne-babam ortak karar alırlar.	151	35.3	149.00	21.83	3/4
4	Ailede herkes söz sahibidir.	202	47.2	156.01	25.86	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 3/424 F= 3.685 P=.012 p<.05						

Tablo 23 ailede karar alma biçimine göre kimlik duygusu kazanım düzeyini yansıtmaktadır. Çocuklara kendisiyle veya ailesiyle ilgili kararlar alınırken görüşünün sorulması, onların tercihlerinin önemsenmesi kimlik gelişimini olumlu yönde destekleyen bir faktör olduğu düşünülebilir. Örneklemde ailede herkesi ilgilendiren kararların nasıl alındığı sorulmuş, buna göre; ‘Babam karar verir’ diyenlerin kimlik duygusu puan ortalamaları 147, ‘Annem karar verir’ diyenlerin ortalaması 144, ‘Anne-babam ortak karar alırlar’ diyenlerin ortalaması 149, ‘Ailede herkes söz sahibidir’ diyenlerin ortalaması 156 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Tukey HSD) ise bu durumun ‘Babam karar verir’ diyenlerle (1. Grup) ‘Ailede herkes söz sahibidir’ diyenler (4. Grup) ve yine ‘Anne-babam ortak karar alırlar’ diyenlerle (3. Grup) ‘Ailede herkes söz sahibidir’ diyenler (4. Grup) arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ailede karar alma süreçlerine katılım arttıkça kimlik duygusu puanları da artmaktadır.

d) Karar Baskı Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 24: Karar Baskı Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Aldığınız kararlarda ailenizden bir baskı görüyor musunuz?) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Evet	19	4.4	146.58	23.01	2/3
2	Hayır	218	50.9	155.69	24.77	
3	Bazen	191	44.6	148.27	23.74	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F= 5.261 P=.006 p<.05						

Tablo 24 ailede karar baskı durumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi yansıtmaktadır. Çocukların baskıdan uzak özgürce bir aile ortamında büyümelerinin onların kimlik duygularını destekleyeceği düşünülebilir. Buna göre katılımcılardan aldığı kararlarda ailesinden baskı gördüğünü ifade edenlerin kimlik duygusu puan ortalamaları 146, baskı görmediğini ifade edenlerinki 155, zaman zaman baskı gördüğünü ifade edenlerinki 148'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun baskı görmediğini belirtenlerle (2. Grup) bazen baskı gördüğünü belirtenler (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

e) Fiziksel Görünüşünden Memnuniyet Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 25: Fiziksel Görünüşünden Memnuniyet Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Fiziksel Görünüşünüzden memnun musunuz ?) (T-Testi)

No		N	%	Xkd	Skd
1	Memnunum.	372	86.9	153.69	24.53
2	Memnun değilim.	56	13.1	140.54	20.99
	Toplam	428	100		
df= 426 F= 6.326 T=3.808 P=.000 p<.05					

Tablo 25 fiziksel görünüşünden memnuniyet durumuna göre kimlik duygusu puanlarını göstermektedir. Buna göre fiziksel görünüşünden memnun olanların kimlik duygusu puan ortalaması 153, memnun olmayanların ortalaması ise 140 olup T-Test analizinde istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Fiziksel görünüşünden memnun olanların kimlik duygusu puan ortalaması, memnun olmayanlara göre daha yüksektir.

f) Toplumsal Problemlere İlgili Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 26: Toplumsal Problemlere İlgili Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Toplumsal problemlerle ilgilenirim.) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katılıyorum	151	35.3	156.51	25.05	1/2
2	Katılmıyorum	98	22.9	146.09	25.22	
3	Kararsızım	179	41.8	151.36	22.92	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F= 5.592 P=.04 p<.05						

Tablo 26 toplumsal problemlere ilgi durumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyini yansıtmaktadır. Toplumsal meselelerle ilgilenmek, toplumda aktif olarak yer almak gençlerin kimlik duygusunu destekleyeceği varsayılabilir. Buna göre toplumsal problemlerle ilgilenenlerin kimlik duygusu puan ortalamaları 156, ilgilenmeyenlerin 146, bu konuda kararsız olanları ise 151 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun toplumsal problemlerle ilgilendiğini belirtenlerle (1. Grup) ile ilgilenmediğini belirtenler (2. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. İstatistiksel analiz sonucuna göre toplumsal

problemlerle ilgilenmek gençlerin kimlik duygusunu destekleyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Örneklemin Dindarlık Eğilimi

Örneklemin dindarlık eğilimini belirlemeye yönelik 35 soru yöneltilmiştir. Öncelikle alanyazın da dikkate alınarak dindarlığın boyutu olarak beş temel bileşen belirlenmiştir. Bunlar; öznel dindarlık algısı, aile dindarlık algısı, namaz ibadetini yerine getirme, inanç-mutluluk ilişki tercihi ve dinin hayatı anlamlandırma tercihi şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Daha sonra dindarlık eğilimini belirlemeye yönelik 35 soru içinden dindarlığın temel bileşeni olarak belirlenen boyutlarla ki-kare (Chi-Square) analizinde istatistiksel ilişkisi anlamlılık düzeyine ulaşan sorular dindarlığın ikincil unsurları olarak kabul edilmiştir.

Bunlar da dindarlığın ikincil unsurları, (Bileşenleri: flörtü onaylayıp onaylamama, dinî yasaklarla ilgili tutum, mutluluk-din ilişkisi tutumu, dinin toplumsal birleştiricilik rolü tutumu, toplumun dine önem atfetme tutumu, laiklikle ilgili tutum, din-dış politika ilişkisine yönelik tutum, toplumsal değerlerle ilgili tutum) vatanseverlik tutumu, (Bileşenleri: Vatanseverlik (1, 2, 3, 4) tutumları) manevî değerler ve laiklik (Bileşenleri: Şehitlik-gazilik kavramına yönelik tutum, zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanması tercihi) olmak üzere üç temel boyutta değerlendirilmiştir. Sonuç olarak dindarlık eğilimi ve dinî kimlik bu çalışmada temel ve yan unsurlar olmak üzere toplam 19 alt bileşenden oluşmaktadır.

a) Öznel Dindarlık Algısına Göre Toplumsal Değerlerle İlgili Tutum

Tablo 27: Öznel Dindarlık Algısına Göre Toplumsal Değerlerle İlgili Tutum										
	No		Dinî inanış ve uygulamalar bakımından kendimi dindar görüyorum							
			Katlıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%
Doğruluk, Yardımseverlik ve Fedakârlık gibi toplumsal değerleri çok önemsiyorum.	1	Katlıyorum	278	91.4	21	87.5	81	81.0	380	88.8
	2	Katılmıyorum	11	3.6	3	12.5	5	5.0	19	4.4
	3	Kararsızım	15	4.9	0	0	14	14.0	29	6.8
		Toplam	304	100	24	100	100	100	428	100
		Chi-Square	X= 15,825 df= 4 P=003 P<.05							

Tablo 27 öznel dindarlık algısına göre toplumsal değerlerle ilgili tutumu göstermektedir. Öznel dindarlık algısı bu çalışmada genel dindarlık tutumunun temel bileşenlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Dindarlık algısının toplumsal değerlere yönelik tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘doğruluk, yardımseverlik ve fedakârlık gibi toplumsal değerleri çok önemsiyorum’ ve ‘dinî inanış ve uygulamalar bakımından kendimi dindar görüyorum’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, dinî inanış ve uygulamalar bakımından kendisini dindar görenlerin % 91.4’ü (n: 278) ‘doğruluk, yardımseverlik ve fedakârlık’ gibi toplumsal değerleri de çok önemsemektedir.

Kendisini dindar olarak görenlerin çok az bir kısmı (% 3.6) toplumsal değerlerin önemine katılmamakta, yine çok az bir kısmı (% 4.9) bu konuda kararsız kalmaktadır. Kendisini dindar olarak tanımlamayanların % 87.5'i (n: 21) ve dindarlıkları konusunda kararsız olanların da %81'i (n: 81) toplumsal değerleri önemsemektedir. Ki-kare analizinin sonuçlarına göre öznel dindarlık algısına göre toplumsal değerlerle ilgili tutum değişmektedir ($p<.05$). Tabloya göre dindarlık arttıkça toplumsal değerlere atfedilen önem artmakla beraber genel olarak örneklemin büyük çoğunluğunun (% 88.8) 'doğruluk, yardımseverlik ve fedakârlık' gibi toplumsal değerleri önemsedığı anlaşılmaktadır.

b) Öznel Dindarlık Algısına Göre Vatanserverlikle (3) İlgili Tutum

Tablo 28: Öznel Dindarlık Algısına Göre Vatanserverlikle (3) İlgili Tutum										
	No		Dini inanış ve uygulamalar bakımından kendimi dindar görüyorum							
			Katılıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%
Vatanserverlik adına yapılan birçok şey, faydadan daha çok zarar getirmiştir.	1	Katılıyorum	46	15.1	0	0	8	8.0	54	12.6
	2	Katılmıyorum	190	62.5	14	58.3	60	60.0	264	61.7
	3	Kararsızım	68	22.4	10	41.7	32	32.0	110	25.7
		Toplam	304	100	24	100	100	100	428	100
		Chi-Square	X= 11.601 df= 4 P=021 P<.05							

Tablo 28 öznel dindarlık algısına göre vatanseverlikle ilgili tutumu göstermektedir. Dindarlık algısının vatanseverlikle ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme ‘Vatanseverlik adına yapılan birçok şey, faydadan daha çok zarar getirmiştir’ önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, dinî inanış ve uygulamalar bakımından kendisini dindar görenlerin % 15.1’i (n: 46) vatanseverlik adına yapılan şeylerin faydadan daha çok zarar getirdiğini düşünmektedir. Kendisini dindar olarak görenlerin önemli bir kısmı (% 62.5) vatanseverlik kavramının önemine inanmakta, yine bir kısmı da (% 22.4) bu konuda kararsız kalmaktadır. Kendisini dindar olarak tanımlamayanlardan vatanseverlik kavramını önemsemeyen hiç kimse bulunmamaktadır. Ancak bu grubun önermeye katılmama oranı dindarlara göre biraz daha düşüktür (% 58.3) ve kararsızların oranı da daha yüksektir (% 41.7). Dindarlıkları konusunda kararsız olanların vatanseverlikle ilgili tutumuna gelince; bu grubun az bir kısmı (% 8) vatanseverlik adına yapılan şeylerin faydadan daha çok zarar getirdiğine inanmaktadır. Önemli bir kısmı (% 60) vatanseverlik kavramını önemsemekte olup boş ve anlamsız bulmamaktadır. Yine dindarlıkları konusunda kararsız olanlardan % 32’sinin vatanseverlik konusunda da kararsız olduğu görülmektedir.

Ki-kare analizi sonuçlarına göre öznel dindarlık algısına göre vatanseverlikle ilgili tutum değişmektedir ($p < .05$). Sonuç olarak dindarlık arttıkça vatanseverlik kavramına atfedilen önem de kısmen artmaktadır. Özellikle ‘vatanseverlik adına yapılan birçok şeyin, faydadan daha çok zarar getirdiği’ düşüncesine katılıp katılmama konusunda dindar olmayanların kararsızlık tercihi açısından diğer iki gruba göre daha yüksek oranda temsil edildiği anlaşılmaktadır.

Vatanseverlik kavramı açısından kafası en karışık grubun dindar olmadığını belirtenler olduğu söylenebilir. Katılımcılar genel olarak değerlendirildiğinde yarısından fazlasının (61.7) vatanseverlik adına yapılan önemli gördüğü, % 25.7'sinin bu konuda kararsız olduğu ancak % 12.6'sı gibi küçük bir oranın vatanseverlik adına yapılan işlerin faydadan çok zarar getirdiği düşüncesinde olduğu görülmektedir.

c) Aile Dindarlık Durumuna Göre Vatanseverlikle (2) İlgili Tutumu

Tablo 29: Aile Dindarlık Durumuna Göre Vatanseverlikle (2) İlgili Tutumu												
	No		Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?									
			Dindar		Biraz Dindar		Çok Dindar		Hiç Dindar Değil		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Memleket meselelerine üzülmemekte herkes kendi mutluluğuyla uğraşmalıdır.	1	Katılıyorum	38	14.1	10	21.7	19	17.1	2	100	69	16.1
	2	Katılmıyorum	165	61.3	23	50.0	69	62.2	0	0	257	60,0
	3	Kararsızım	66	24.5	13	28.3	23	20.7	0	0	102	23.8
		Toplam	269	100	46	100	111	100	2	100	428	100
		Chi-Square	X= 13.855 df= 4 P=031 P<.05									

Tablo 29 aile dindarlık durumuna göre vatanseverlikle ilgili tutumu göstermektedir. Aile dindarlık durumu bu çalışmada genel dindarlık tutumunun ikinci temel bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Aile dindarlık durumunun vatanseverlikle ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin

belirlenebilmesi amacıyla örnekleme ‘Memleket meselelerine üzülme’ herkes kendi mutluluğuyla uğraşmalıdır’ önermesine katılıp katılmadıkları ve ‘ailelerinin dindarlık düzeyi sorulmuştur. Buna göre, ailesini dindar görenlerin sadece % 14.1’i (n: 38) memleket meseleleri karşısında duyarsız kalarak kendi mutluluğunun peşinden koşmayı uygun bulurken % 61.3’ü (n: 165) bu şekilde davranmayı uygun bulmamaktadır. Geriye kalan % 24.5’lik kısım ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Ailesini biraz dindar olarak görenlerin % 50’si (n: 23) memleket meseleleriyle uğraşmayı önemli bulurken % 21.7’si (n:10) bu fikre katılmamakta, % 28.3’ü (n: 13) ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Ailesini ‘çok dindar’ olarak değerlendirenler ise daha önceki iki gruba göre memleket sorunlarını daha fazla önemsemektedirler ve bu grupta kararsızların sayısı daha azdır.

Ki-kare analizinin sonuçlarına göre de aile dindarlık durumuna göre vatanseverlikle ilgili tutum değişmektedir ($p < .05$). Tablo incelendiğinde aile dindarlığı arttıkça memleket sorunlarına karşı duyarlılık eğiliminin de arttığı gözlenmektedir. Katılımcılar genel olarak değerlendirildiğinde de önemli bir kısmının (% 60) ülke sorunlarıyla ilgilenmeyi önemli gördüğü, % 23.8’inin bu konuda kararsız olduğu ancak % 16.1’sinin memleket meselelerine üzülme’ herkes kendi mutluluğuyla uğraşması gerektiği düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

d) Aile Dindarlık Durumuna Göre Mutluluk-Din İlişkisi Tutumu

Tablo 30: Aile Dindarlık Durumuna Göre Mutluluk-Din İlişkisi Tutumu

	No		Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?									
			Dindar		Biraz Dindar		Çok Dindar		Hiç Dindar Değil		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Toplumumuzda var olan birçok sıkıntıya rağmen insanların hala mutlu olmalarının temelinde dinî duygular yatar.	1	Katılıyorum	210	78.1	25	54.3	81	73.0	1	50	317	74.1
	2	Katılmıyorum	25	9.3	6	13,0	11	9,9	0	0	42	9,8
	3	Kararsızım	34	12.6	15	32.6	19	17.1	1	50	69	16.1
		Toplam	269	100	46	100	111	100	2	100	428	100
		Chi-Square	X= 15,202 df= 4 P=019 P<.05									

Tablo 30 aile dindarlık durumuna göre mutluluk-din ilişkisi tutumunu göstermektedir. Aile dindarlık durumunun mutluluk-din ilişkisiyle ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla katılımcılara ‘Toplumumuzda var olan birçok sıkıntıya rağmen insanların hâlâ mutlu olmalarının temelinde dinî duygular yatar.’ önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, ailesini dindar görenlerin % 78.1’i (n:210) insanların mutlu olmalarının temelinde dinî duyguları görürken % 9.3’ü (n:25) bu fikre katılmamaktadır. Geriye kalan % 12.6’lık kısım ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Ailesini biraz dindar olarak görenlerin % 54.3’ü (n: 25) toplumun mutluluk kaynağını dinde görürken, % 13’ü (n: 6) bu fikre katılmamakta ve % 32.6’sı (n: 15) ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Ailesini ‘çok dindar’ olarak

değerlendirenlerin ise % 73'ü (n:81) insanların mutlu olmalarının temelinde dinî duyguları görürken % 9.9'u (n: 11) bu fikre katılmamaktadır. Geriye kalan % 17.1'lik kısım ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Ailesinin hiç dindar olmadığını belirtenlerin örneklemedeki temsiliyeti çok düşük olduğundan diğer gruplarla karşılaştırılmaları uygun görünmemektedir.

Ki-kareanalizi sonuçlarına göre de aile dindarlık durumuna göre mutluluk-din ilişkisiyle ilgili tutum değişmektedir ($p<.05$). Tablo incelendiğinde ailesini dindar ve çok dindar görenlerin biraz dindar görenlere göre toplumdaki mutluluğun kaynağını dine daha fazla bağlama eğilimi içinde oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcılar genel olarak değerlendirildiğinde de önemli bir kısmının (% 74.1) toplumda var olan birçok sıkıntıya rağmen insanların hâlâ mutlu olmalarının temelinde dinî duyguların yattığını düşündüğü, % 16,1'inin bu konuda kararsız olduğu ancak % 9.8'inin insanların mutlu olmalarının temelinde dinî duyguların yattığı fikrine katılmadıkları anlaşılmaktadır.

e) Namaz Kılma Durumuna Göre Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumu

	No		Namazımı sürekli kılarım.							
			Katılıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%
Toplumun dine yeteri kadar önem verdiğine inanıyorum.	1	Katılıyorum	35	36.8	31	22.8	59	29.9	125	29.2
	2	Katılmıyorum	38	40.0	73	53.7	73	37.1	184	43.0
	3	Kararsızım	22	23.2	32	23.5	65	33.0	119	27.8
		Toplam	95	100	136	100	197	100	428	100
		Chi-Square	X= 12,813 df= 4 P=012 P<.05							

Tablo 31 namaz kılma durumuna göre toplumun dine önem atfetme tutumunu göstermektedir. Namaz kılma durumu bu çalışmada genel dindarlık tutumunun üçüncü temel bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Namaz kılma durumunun toplumun dine önem atfetme düzeyini ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme 'Toplumun dine yeteri kadar önem verdiği inaniyorum' ve 'Namazımı sürekli kılarım' önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, namazını sürekli kılanların % 36.8'i (n:35) toplumun dine yeteri kadar önem verdiğini düşünürken % 40'ı (n:38) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 23.2'lik kısım ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Düzenli namaz kılmayanların % 53.7'si (n:73) toplumun dine yeteri kadar önem vermediğini düşünürken % 22.8'i (n: 31) belirtilen önermeye katılmakta ve % 23.5'i (n: 32) ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Namaz ibadetini sürekli olarak yerine getirip getirmediği konusunda kararsız olanlar ise toplumun dine yeteri kadar önem verdiği fikrine katılma, katılmama ve kararsız olma tercihleri arasında birbirlerine yakın oranlarda temsil edilmektedirler.

Bu anlamda ki-kare analizi sonuçlarına göre kişinin, toplumun dinî önemseyip önemsemediğiyle ilgili tutumu düzenli namaz kılma durumundan etkilenmektedir ($p < .05$). Tablo incelendiğinde düzenli namaz kılanların, namaz kılmayanlara veya bu konuda kararsız olanlara göre toplumun dinî önemsemediği düşüncesine daha fazla katıldıkları görülmektedir. Benzer şekilde düzenli olarak namaz kılmayanlar, diğer iki gruba göre toplumun dine verdiği önemi daha fazla yetersiz bulmaktadır. Katılımcılar namaz kılma tutumundan bağımsız olarak değerlendirildiğinde % 43'ü toplumun dine atfettiği önemi yetersiz bulurken %

29.2'si toplumun dinî önemseme düzeyinin yeterli olduğunu düşünmektedir.

f) Namaz Kılma Durumuna Göre Vatanseverlik (1) Tutumu

	No		Namazımı sürekli kılarım.							
			Katlıyo- rum		Katılmıyo- rum		Kararsızım		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%
Hayatta değer taşıyan en önemli şey, insanın memleketi için önemli bir hizmet yapmak istemesidir.	1	Katlıyorum	71	74.7	96	70.6	121	61.4	288	67.3
	2	Katılmıyorum	7	7.4	18	13.2	19	9.6	44	10.3
	3	Kararsızım	17	17.9	22	16.2	57	28.9	96	22.4
		Toplam	95	100	136	100	197	100	428	100
		Chi-Square	X= 10.985		df= 4		P=027		P<.05	

Tablo 32 namaz kılma durumuna göre vatanseverlik tutumunu göstermektedir. Namaz kılma durumunun vatanseverlikle ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme 'Hayatta değer taşıyan en önemli şey, insanın memleketi için önemli bir hizmet yapmak istemesidir' önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, namazını sürekli kılanların % 74.7'si (n: 71) insanın memleketi için hizmet yapmasını önemli görürken % 7.4'ü (n: 7) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 17.9'luk kısım ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Düzenli namaz kılmayanların da % 70.6'sı (n: 96) memleketi için hizmet yapmayı değerli görmektedir. Namaz ibadetini sürekli olarak yerine getirip getirmediği konusunda kararsız olanların ise % 61.4'ü ülkesi için önemli bir hizmet yapmayı değerli görürken % 28.9'u bu konuda net bir tutum takınmamaktadır.

Bu anlamda ki-kare analizi sonuçlarına göre kişinin, ülkesi için hizmet etmeyi değerli görüp görmemesi namaz kılma durumundan etkilenmektedir ($p<.05$). Tablo incelendiğinde düzenli namaz kılanların, namaz kılmayanlara veya bu konuda kararsız olanlara göre ülkeye hizmet etmeyi daha fazla önemsedikleri görülmektedir. Katılımcılar namaz kılma tutumundan bağımsız olarak değerlendirildiğinde % 67.3'ü memleketi için önemli bir hizmet yapmayı değerli bulurken % 10.3'ü bu fikre katılmamaktadır. Geriye kalan %22.4'lük kısım ise kararsızları oluşturmaktadır.

g) Namaz Kılma Durumuna Göre Dış Politika-Din İlişkisine Yönelik Tutumu

Tablo 33: Namaz Kılma Durumuna Göre Dış Politika-Din İlişkisine Yönelik Tutumu										
	No		Namazını sürekli kılarım.							
			Katılıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%
Dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde din çok önemli bir faktördür.	1	Katılıyorum	66	69.5	68	50.0	113	57.4	247	57.7
	2	Katılmıyorum	8	8.4	24	17.6	22	11.2	54	12.6
	3	Kararsızım	21	22.1	44	32.4	62	31.5	127	29.7
		Toplam	95	100	136	100	197	100	428	100
		Chi-Square	X= 10.442 df= 4 P=034 P<.05							

Tablo 33 katılımcıların namaz kılma durumuna göre dış politika-din ilişkisine yönelik tutumunu göstermektedir. Namaz kılma durumunun dış politika-din ilişkisine yönelik tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme 'Dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde din çok önemli bir faktördür.' önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, namazını sürekli kılanların % 69.5'i (n: 66) dış politikada dinin önemli olduğunu düşünürken % 8.4'ü

(n: 8) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 22.1'lik kısım ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Düzenli namaz kılmayanların da % 50'si (n: 68) dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünmektedir. % 32.4'lük kısım ise bu konuda kararsızdır. Namaz ibadetini sürekli olarak yerine getirip getirmediği konusunda kararsız olanların ise % 57.4'ü dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünürken, % 31.5'i bu konuda net bir tutum takınmamaktadırlar.

Ki-kare analizi sonuçlarına göre namaz kılmayla dış politika-din ilişkisine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<.05$). Tablo incelendiğinde düzenli namaz kılanların, namaz kılmayanlara veya bu konuda kararsız olanlara göre dış siyasette dinin önemine daha fazla inandıkları görülmektedir. Katılımcılar namaz kılama tutumundan bağımsız olarak değerlendirildiğinde % 57.7'si dış politikada dinin önemli bir faktör olduğunu düşünürken % 12.6'sı bu fikre katılmamaktadır. Geriye kalan % 29.7'lik kısım ise kararsızları oluşturmaktadır.

h) Namaz Kılma Durumuna Göre Flört Tutumu

		Namazımı sürekli kılarım.								
		Katılıyo- rum		Katılmıyo- rum		Kararsızım		Toplam		
		N	%	N	%	N	%	N	%	
Lise çağın- daki flörtü normal karşılarım.	1	Katılıyorum	27	28.4	66	48.5	83	42.1	176	41.1
	2	Katılmıyorum	41	43.2	33	24.3	67	34.0	141	32.9
	3	Kararsızım	27	28.4	37	27.2	47	23.9	111	25.9
		Toplam	95	100	136	100	197	100	428	100
		Chi-Square	X= 12.415		df= 4		P=015		P<.05	

Tablo 34 katılımcıların namaz kılma durumuna göre flörtle ilgili tutumunu göstermektedir. Namaz kılma durumunun

flörte yönelik tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme 'Lise çağındaki flörtü normal karşılarım' önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, namazını sürekli kılanların % 28.4'ü (n: 27) lise çağındaki flörtü normal karşılarırken % 43.2'si (n: 41) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 28.4'lük kısım ise bu konuda kararsızları oluşturmaktadır. Düzenli namaz kılmayanların ise % 48.5'i (n: 66) lise çağında flörtü onaylarırken % 24.3'ü onaylamamaktadır. Geriye kalan % 27.2'lik kesim ise bu konuda kararsızdır. Namaz ibadetini sürekli olarak yerine getirip getirmediği konusunda kararsız olanların ise % 42.1'i flörtü onaylarırken, % 34'ü onaylamamaktadır. Bu konuda net bir tutum takınmayanların oranı da % 23.9'dur.

Ki-kare analizi sonuçlarına göre namaz kılmayla lise çağındaki flörte yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p < .05$). Tablo incelendiğinde düzenli namaz kılanların, namaz kılmayanlara veya bu konuda kararsız olanlara göre lise çağında flörtü onaylamama eğiliminin yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcılar namaz kılama tutumundan bağımsız olarak değerlendirildiğinde ise % 41.1'i lise çağındaki flörtü onaylarırken % 32.9'u onaylamamaktadır. Geriye kalan % 25.9'luk kısım ise kararsızları oluşturmaktadır.

ı) Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihine Göre Dinin Birleştiriciliğine İlgili Tutum

Tablo 35: Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihine Göre Dinin Birleştiriciliğiyle İlgili Tutum

	No		Din insanın hayatına bir anlam ve amaç kazandırır.							
			Katlıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%
Dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü vardır.	1	Katlıyorum	378	92.0	4	50.0	5	55.6	387	90.4
	2	Katılmıyorum	8	1.9	2	25.0	2	22.2	12	2.8
	3	Kararsızım	25	6.1	2	25.0	2	22.2	29	6.8
		Toplam	411	100	8	100	9	100	428	100
		Chi-Square	X= 37.386 df= 4 P=000 P<.05							

Tablo 35 katılımcıların dinin hayatı anlamlandırma tercihine göre dinin birleştiriciliğiyle ilgili tutumunu göstermektedir. Dinin hayatı anlamlandırma tercihine göre dinin birleştiriciliğiyle ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme ‘Dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü vardır’ ve ‘Din insanın hayatına bir anlam ve amaç kazandırır’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, ‘din insanın hayatına bir anlam ve amaç kazandırır’ diyenlerin % 92’si (n: 378) dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğunu düşünürken % 1.9’u (n: 8) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 6.1’lik kısım ise bu konuda kararsızları oluşturmaktadır. Dinin insanın hayatına bir anlam ve amaç kazandırdığı fikrine katılmayanlar (n: 8) ve bu konuda kararsız olanlar (n: 9) ise örneklemedeki sayısal yetersizlikleri nedeniyle analize konu edilmemiştir.

Ki-kare analizinin sonuçlarına göre dinin hayatı anlamlandırdığını düşünmeyle dinin toplum üzerinde birleştiriciliğine inanma arasında anlamlı bir ilişki tespit

edilmiştir ($p<.05$). Tablo incelendiğinde dinin hayatı anlamlandırdığına inananlar, aynı zamanda dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğuna da inanmaktadır. Katılımcılar dinin hayatı anlamlandırma tercihinden bağımsız olarak değerlendirildiğinde ise % 90.4'ü dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğunu kabul etmektedir. Örneklemin çok az bir kısmı (% 2.8; n: 12) bu düşünceye katılmazken % 6,8'i (n: 29) kararsız kalmaktadır.

i) Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihine Göre Vatanserverlikle (4) İlgili Tutum

Tablo 36: Dinin Hayatı Anlamlandırma Tercihine Göre Vatanserverlikle (4) İlgili Tutum										
	No		Din insanın hayatına bir anlam ve amaç kazandırır.							
			Katılıy- rum		Katılmıyo- rum		Kararsı- zım		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%
Memleketimin ihtiyaç duyduğu bir anda hayatımı vermekten bir an bile tereddüt etmem.	1	Katılıy- rum	261	64.5	6	75.0	3	33.3	274	64.0
	2	Katılmıyo- rum	41	10.0	0	0	4	44.4	45	10.5
	3	Kararsızım	105	25.5	2	25	2	22.2	109	25.5
		Toplam	411	100	8	100	9	100	428	100
		Chi-Squ- are	X= 12.336 df= 4 P=015 P<.05							

Tablo 36 katılımcıların dinin hayatı anlamlandırma tercihine göre vatanserverlikle ilgili tutumunu göstermektedir. Dinin hayatı anlamlandırma tercihine göre vatanserverlikle ilgili tutumu ne şekilde etkilediğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme 'Memleketimin ihtiyaç duyduğu bir anda hayatımı vermekten bir an bile tereddüt etmem' önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre 'din insanın hayatına bir anlam ve amaç kazandırır' diyenlerin % 64.5'i (n:261)

ülkesi için hayatını verebileceğini düşünürken % 10'u (n: 41) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 25.5'lik kısım ise bu konuda kararsızları oluşturmaktadır.

Ki-kare analizinin sonuçlarına göre dinin hayatı anlamlandırdığını düşünmeyle vatanseverlik tutumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (p<.05). Tablo incelendiğinde dinin hayatı anlamlandırdığına inananlar, aynı zamanda ülkeleri için bedenlerini de vermeye hazır kişilerdir. Dinin insanın hayatına bir anlam ve amaç kazandırdığı fikrine katılmayanlar (n:8) ve bu konuda kararsız olanlar (n: 9) ise örneklemdaki sayısal yetersizlikleri nedeniyle analize konu edilmemiştir. Katılımcılar dinin hayatı anlamlandırma tercihinden bağımsız olarak değerlendirildiğinde de % 64'ü yine ülkeleri için canlarını vermeye hazır görünürken % 10.5'i (n:45) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 25.5'lik kesim ise bu konuda kararsız kalmaktadır.

j) İnanç-Mutluluk İlişki Tercihine Göre Dinî Yasaklarla İlgili Tutum

		Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir.									
				Katılıy- rum		Katılmıyo- rum		Kararsı- zım		Toplam	
		No		N	%	N	%	N	%	N	%
Dinin bazı yasakları in- sanları hayatın güzelliklerinden alıkoyar.	1	Katılıyorum	11	20.8	31	10.0	14	21.2	56	13.1	
	2	Katılmıyo- rum	33	62.3	242	78.3	39	59.1	314	73.4	
	3	Kararsızım	9	17.0	36	11.7	13	19.7	58	13.6	
		Toplam	53	100	309	100	66	100	428	100	
		Chi-Square	X= 14.795		df= 4		P=005		P<.05		

Tablo 37 katılımcıların inanç-mutluluk ilişki tercihine göre dinî yasaklarla ilgili tutumunu göstermektedir.

İnanç-mutluluk ilişkisi tercihinine göre dinî yasaklarla ilgili tutum ne şekilde etkilendiğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme ‘Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir’ ve ‘Dinin bazı yasakları insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyar’ önermelerine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, ‘Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir’ diyenlerin % 20.8’i (n: 11) dinin bazı yasaklarının, insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünürken % 62.3’ü (n: 33) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 17’lik kısım ise bu konuda kararsızları oluşturmaktadır. Sağlam dinî inançları olmadan insanların mutlu bir hayat yaşayabileceğini kabul etmeyenlerin %10’u (n:8) dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünürken % 78.3’ü (n: 242) bu fikri kabul etmemektedir. Geriye kalan % 11.7’lik kesim (n: 36) ise kararsızları oluşturmaktadır. Mutlu olmakla dinî inanç arasında ilişki kurmada kararsızlık yaşayanların % 21.2’si (n: 14) dinî yasakların hayatın güzelliklerinden insanı alıkoyduğunu düşünürken % 59.1’i (n: 39) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 19.7’lik kısım (n: 13) ise bu konuda da kararsızlık göstermektedirler.

Ki-kare analizinin sonuçlarına göre inanç-mutluluk ilişkisiyle ilgili tercihiyle dinî yasaklarla ilgili tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p < .05$). Tablo incelendiğinde sağlam dinî inançlarla mutluluk arasında ilişki kuranlar, dinî yasakların insanı hayatın güzelliklerinden alıkoymadığını düşünmektedirler. Katılımcılar inanç-mutluluk ilişkisiyle ilgili tercihten bağımsız olarak değerlendirildiğinde ise % 13.1’i dinî yasakların hayatın güzelliklerinden insanı alıkoyduğunu düşünürken % 73.4’ü (n: 314) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 13.6’sı (n: 58) ise bu konuda kararsızdır.

k) İnanç-Mutluluk İlişki Tercihine Göre Laiklikle İlgili Tutum

Tablo 38: İnanç-Mutluluk İlişki Tercihine Göre Laiklikle İlgili Tutum										
	No		Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir.							
			Katılıy- rum		Katılmıyo- rum		Kararsızım		Toplam	
			N	%	N	%	N	%	N	%
Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesi- ni zararlı buluyorum	1	Katılıy- rum	23	43.4	79	25.6	16	24.2	118	27.6
	2	Katılmıyo- rum	13	24.5	134	43.4	21	31.8	168	39.3
	3	Kararsızım	17	32.1	96	31.1	29	43.9	142	33.2
		Toplam	53	100	309	100	66	100	428	100
		Chi-Squ- are	X = 13.456 df = 4 P = 009 P < .05							

Tablo 38 katılımcıların inanç-mutluluk ilişki tercihine göre laiklikle ilgili tutumunu göstermektedir. İnanç-mutluluk ilişkisi tercihine göre laiklikle ilgili tutum ne şekilde etkilendiğinin belirlenebilmesi amacıyla örnekleme ‘Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı buluyorum’ önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Buna göre, ‘Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir’ diyenlerin % 43.4’ü (n:23) dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulurken % 24.5’i (n: 13) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 32.1’lik kısım ise bu konuda kararsızları oluşturmaktadır. Sağlam dinî inançları olmadan insanların mutlu bir hayat yaşayabileceğini kabul etmeyenlerin % 25.6’sı (n: 79) dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulurken % 43.4’ü (n:134) bu fikri kabul etmemektedir. Geriye kalan 31.1’lik kesim (n: 96) ise kararsızları oluşturmaktadır. Mutlu olmakla dinî inanç

arasında ilişki kurmada kararsızlık yaşayanların % 24.2'si (n: 16) dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulurken % 31.8'i (n:21) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 43.9'luk kısım (n: 29) ise bu konuda da kararsızlık göstermektedirler.

Ki-kare analizinin sonuçlarına göre inanç-mutluluk ilişkisi tercihiyle laiklikle ilgili tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p<.05$). Tablo incelendiğinde sağlam dinî inançlarla mutluluk arasında ilişki kuranlar, dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulmaktadır. Katılımcılar inanç-mutluluk ilişkisiyle ilgili tercihinden bağımsız olarak değerlendirildiğinde ise % 27.6'sı (n: 118) dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulurken % 39.3'ü (n: 168) bu düşünceye katılmamaktadır. Geriye kalan % 33.2'si (n: 142) ise bu konuda kararsızdır.

5. Öz Yeterlilik-Dindarlık Eğilimi İlişkisi

Bu kısımda dindarlığın temel ve ikincil bileşenleriyle öz yeterlilik ilişkisi incelenmiş ve sonuçlar tabloya yansıtılmıştır.

a) Öznel Dindarlık Algısına Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 39: Öznel Dindarlık Algısına Göre Öz Yeterlilik Puanları (Dinî inanış ve uygulamalar bakımından kendimi dindar görüyorum) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katılıyorum	304	71.0	64.37	11.25	1/3
2	Katılmıyorum	24	5.6	62.08	10.95	
3	Kararsızım	100	23.4	59.87	11.58	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
		df= 2/425	F=6.072	P=.003	p<.05	

Tablo 39 öznel dindarlık algısına göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Katılımcılardan kendisini dindar görenlerin (% 71) öz yeterlilik puan ortalaması 64.37, dindar

görmeyenlerin (% 5.6) 62.08 ve bu konuda kararsız olanların (% 23.4) puan ortalaması 59.87'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dindar olduğunu düşünenler (1. Grup) ile dindar olup olmadığı konusunda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında dindar olmayanlar ve kararsızlar ortalamasının altında puan alırken dindarların, örneklemin genel ortalamasının üzerinde puan aldıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda dindarlık tutumlarının öz yeterlilik eğilimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

b) Aile Dindarlık Durumuna Öz yeterlilik Düzeyi

Tablo 40: Aile Dindarlık Durumuna Öz yeterlilik düzeyi (Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd
1	Dindarlar	269	62.9	63.34	11.19
2	Biraz Dindarlar	46	10.7	60.30	11.60
3	Çok Dindarlar	111	25.9	63.93	11.95
4	Hiç dindar değililer.	2	0.5	67.50	12.02
	Toplam	428	100	63.19	11.45
df= 3/424 F=1.244 P=.293 p>.05					

Tablo 40 aile dindarlık durumuna göre öz yeterlilik düzeyini göstermektedir. Katılımcılardan ailesini 'dindar' olarak görenlerin (% 62.9) öz yeterlilik puan ortalaması 63, 'biraz dindar' olarak görenlerin (% 10.7) 60, 'çok dindar' olarak görenlerin (% 25.9) 63 ve ailesinin 'hiç dindar olmadığını' düşünenlerin (% 0.5) puan ortalaması 67'dir. Bu sonuçlara göre gruplar arası bazı farklılaşmalar ortaya çıksa da Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır ($p > .5$). Öz yeterlilik puan ortalamaları açısından ailesini 'çok dindar' ve 'dindar' olarak değerlendirenlerin, 'biraz dindar' olarak değerlendirenlere

göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir. Ailesinin 'hiç dindar olmadığı'nı belirtenlerin örneklemedeki azlığı nedeniyle ailesi 'dindar olanlar'la olmayanlar arasında bir karşılaştırma yapmak güçleşse de 'biraz dindar'lıktan 'çok dindar'lığa giden skalada dindarlıktaki artışa paralel öz yeterlilik puanları da artmaktadır. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da ailesel dindarlığın öz yeterlilik algısını teşvik ettiği ifade edilebilir.

c) Namaz Kılıp Kılmama Durumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 41: Namaz Kılıp Kılmama Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Namazımı sürekli kılarım) (Tek Yönlü ANOVA)					
No		N	%	X _{öy}	S _{öy}
1	Katılıyorum	95	22.2	65.28	11.46
2	Katılmıyorum	136	31.8	61.88	11.67
3	Kararsızım	197	46.0	63.08	11.20
	Toplam	428	100	63.19	11.45
df= 2/425 F=2 491 P=.084 p>.05					

Tablo 41 namaz kılıp kılmama durumuna göre öz yeterlilik puanları göstermektedir. Katılımcılardan namazını sürekli kılanların (% 22.2) öz yeterlilik puan ortalaması 65.28, namazını sürekli kılmayanların (% 3.8) 61.88 ve bu konuda kararsız olanların (% 46) puan ortalaması 63.08'dir. Bu sonuçlara göre gruplar arası bazı farklılaşmalar ortaya çıksa da Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır. ($p>.5$). Öz yeterlilik açısından namaz kılanların en yüksek puanı alırken onu kararsızların izlediği ve en düşük puanı namaz kılmayanların aldığı görülmektedir. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da namaz kılma davranışının öz yeterlilik eğilimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

d) Dinin Hayatı Anlamlandırma İşlevine Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 42: Dinin Hayatı Anlamlandırma İşlevine Göre Öz Yeterlilik Puanları (Din insanın hayatına bir amaç ve anlam kazandırır) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katılıyorum	411	96	63.42	11.38	1/3
2	Katılmıyorum	8	1.9	64.00	13.34	
3	Kararsızım	9	2.1	51.88	7.52	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F=4.561 P=.011 p<.05						

Tablo 42 dinin hayatı anlamlandırma işlevine göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Katılımcılara ‘Din insanın hayatına bir amaç ve anlam kazandırır’ önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuş ve örneklemin çok büyük bir kısmının (% 96) soruya olumlu yanıt verdiği görülmüştür. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dinin insanın hayatına amaç ve anlam kazandırdığını düşünenler (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Ancak birinci grup dışındaki diğer gruplarda karşılaştırmaya imkân verecek düzeyde bir temsiliyet söz konusu olmadığından istatistiksel ilişkiye rağmen genelleyici yorumlar yapmak yanıltıcı olabilir.

e) Flörtü Onaylayıp Onaylamama Durumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 43: Flörtü Onaylayıp Onaylamama Durumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Lise çağındaki flörtü normal karşılarım) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katılıyorum	176	41.1	62.99	12.23	1/3
2	Katılmıyorum	141	32.9	64.94	10.87	
3	Kararsızım	111	25.9	61.27	10.62	
	Toplam	428		63.19	11.45	
df= 2/425 F=3.256 P=.039 p<.05						

Tablo 43 flörtü onaylayıp onaylamama durumuna göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Lise çağındaki flörtü normal karşılayanların (% 41.1) öz yeterlilik puan ortalaması 62,99, flörtü normal karşılamayanların ((% 32.9) 64,94 ve bu konuda kararsız olanların (% 25.9) puan ortalaması 61.27'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun flörtü normal karşılayan (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Flörtü onaylamama tutumunun dinî gerekçelerden kaynaklanmış olabileceği düşünüldüğünde, dinî eğilimlerin öz yeterlilik puanlarını olumlu yönde desteklediği sonucuna ulaşılabilir. Çünkü öz yeterlilik puanı en yüksek olanlar flörtü onaylamayanlardır. Ancak, katılımcılara flörtle ilgili tutumlarının kaynağıyla ilgili herhangi soru yöneltilmediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

f) Dinî Yasaklarla ilgili Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 44: Dinî Yasaklarla ilgili Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Dinin bazı yasakları insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyar) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katılıyorum	56	13.1	61.48	10.79	1/3
2	Katılmıyorum	314	73.4	64.14	11.47	
3	Kararsızım	58	13.6	59.68	11.24	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F=4.491 P=.012 p<.05						

Tablo 44 örneklemin dinî yasaklarla ilgili tutumuna göre öz yeterlilik puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan dinin bazı yasaklarının insanları, hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenlerin (% 13.1) öz yeterlilik puan ortalaması 61.48, bu önermeye katılmayanların (% 73.4) 64.14 ve bu konuda kararsız olanların (% 13.6) puan

ortalaması 59.68'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dinin bazı yasaklarının insanları, hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenler (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Yukarıdaki önermeye dindar insanların katılmayacağı varsayılabilir. Buradan hareketle de dinî tutumların öz yeterlilik algılarını olumlu yönde desteklediği sonucuna varılabilir. Öz yeterlilik açısından en düşük ortalama 'kararsızlar'ın gerçekleştirmiş olması öz yeterlilik kavramının kavramsal çerçevesiyle de uyumlu görünmektedir.

g) Mutluluk-Din İlişkisi Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 45: Mutluluk-Din İlişkisi Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Toplumumuzda var olan birçok sıkıntıya rağmen insanların hala mutlu olmalarının temelinde dinî duygular yatar) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katlıyorum	317	74.1	63.88	11.29	1/3
2	Katılmıyorum	42	9.8	64.42	11.69	
3	Kararsızım	69	16.1	59.27	11.37	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F=4.941 P=.08 p<.05						

Tablo 45 mutluluk-din ilişkisi tutumuna göre öz yeterlilik puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan toplumumuzda var olan birçok sıkıntıya rağmen insanların hâlâ mutlu olmalarının temelinde dinî duyguların bulunduğunu düşünenlerin (% 74.1) öz yeterlilik puan ortalaması 63.88, bu önermeye katılmayanların (% 9.8) 64.42 ve bu konuda kararsız olanların (% 16.1) puan ortalaması 59.27'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-

Hoc (Scheffe) ise bu durumun insanların mutlu olmalarının temelinde dinî duyguların bulunduğunu düşünenler (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Yukarıdaki önermenin sözel ifade olarak doğrudan dindarlığı yordama gücünün çok düşük olduğu değerlendirilebilir. Kendisini dindar olarak gören bir kişi de yukarıdaki önermeye katılmayabilir.

h) Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 46: Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü vardır) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katılıyorum	387	90.4	63.66	11.14	1/3
2	Katılmıyorum	12	2.8	61.08	13.65	
3	Kararsızım	29	6.8	57.72	13.33	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F= 3.893 P=.021 p<.05						

Tablo 46 dinin toplumsal birleştiricilik tutumuna göre öz yeterlilik puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğunu düşünenlerin (% 90.4) öz yeterlilik puan ortalaması 63.66, bu önermeye katılmayanların (% 2.8) 61.08 ve bu konuda kararsız olanların (% 6.8) puan ortalaması 57.72'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğunu düşünenler (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

ı) Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 47: Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Toplumun dine yeteri kadar önem verdiği inaniyorum) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katılıyorum	125	29.2	62.22	12.24	2/3
2	Katılmıyorum	184	43.0	64.86	10.53	
3	Kararsızım	119	27.8	61.61	11.70	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F= 3.594 P=.028 p<.05						

Tablo 47 toplumun dine önem atfetme tutumuna göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Buna göre katılımcılardan toplumun dine yeteri kadar önem verdiği inananların (% 29.2) öz yeterlilik puan ortalaması 62.22, bu önermeye katılmayanların (% 43) 64.86 ve bu konuda kararsız olanların (% 27.8) puan ortalaması 61.61'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, toplumun dine yeteri kadar önem verdiği düşünmeyenler (2. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Burada toplumun dine yeteri kadar önem vermediğini düşünenler, kendisini dindar olarak görenler de olabilir, dindar görmeyenlerde olabilir. Ancak dindarların, toplumun dine önem vermesi gerektiği düşüncesiyle mevcut durumu azımsama eğilimleri olabileceği düşünülebilir.

i) Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanması Tercihine Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 48: Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanması Tercihine Göre Öz Yeterlilik Puanları (Devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isterim) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	X _{öy}	S _{öy}	Scheffe
1	Katılıyorum	364	85,0	64.29	10.75	1/2
2	Katılmıyorum	41	9.6	56.80	13.81	
3	Kararsızım	23	5.4	57.08	12.43	1/3
	Toplam	428	100	63.19	11.45	2/3
df= 2/425 F= 11.916 P=.000 p<.05						

Tablo 48 zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanması tercihinin göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Buna göre katılımcılardan devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isteyenlerin (% 85) öz yeterlilik puan ortalaması 64,29, bu önermeye katılmayanların (% 9.6) 56.80 ve bu konuda kararsız olanların (% 5.4) puan ortalaması 57.08'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise tüm grupların öz yeterlilik açısından birbirlerinden farklılaştığını göstermektedir. Devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isteyenlerin öz yeterlilik açısından en yüksek, bu fikre karşı çıkanların en düşük puanı aldığı anlaşılmaktadır.

j) Din-Dış Politika İlişisine Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 49: Din-Dış Politika İlişisine Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde din çok önemli bir faktördür) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	X _{öy}	S _{öy}	Scheffe
1	Katılıyorum	247	57.7	63.46	11.08	2/3
2	Katılmıyorum	54	12.6	66.42	11.64	
3	Kararsızım	127	29.7	61.28	11.79	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F= 4.043 P=.018 p<.05						

Tablo 49 din-dış politika ilişkisine yönelik tutumuna göre öz yeterlilik puanlarını göstermektedir. Buna göre katılımcılardan dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde dinin çok önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin (% 57.7) öz yeterlilik puan ortalaması 63.46, bu önermeye katılmayanların (% 12.6) 66.42 ve bu konuda kararsız olanların (% 29.27) puan ortalaması 61.28'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dış politikada dinin önemli olmadığını düşünenler (2. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

k) Örneklemin Toplumsal Meselelere Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 50: Örneklemin Toplumsal Meselelere Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Genel olarak memleket meselelerine üzülmeğe herkes kendi mutluluğu ile uğraşmalıdır) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katılıyorum	69	16.1	62.08	12.85	2/3
2	Katılmıyorum	257	60.0	64.30	11.01	
3	Kararsızım	102	23.8	61.12	11.29	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F= 3.230 P=.041 p<.05						

Tablo 50 katılımcıların toplumsal meselelere yönelik tutumuna göre öz yeterlilik puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan memleket meselelerine üzülmeğe herkesin kendi mutluluğu ile uğraşması gerektiğini düşünenlerin (% 16.1) öz yeterlilik puan ortalaması 62,08, bu önermeye katılmayanların (% 60) 64.30 ve bu konuda kararsız olanların (% 23.08) puan ortalaması 61.12'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de

istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, ‘memleket meselelerine üzölmektense herkes kendi mutluluğu ile uğraşmalıdır’ fikrine katılmayanlar (2. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Bu anlamda toplumsal meselelere ilgi duyan, ülkenin problemlerine kafa yoran insanların öz yeterlilik puanlarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

I) Örneklemin Vatandaşverlik Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Düzeyi

Tablo 51: Örneklemin Vatandaşverlik Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Öz Yeterlilik Puanları (Vatandaşverlik adına yapılan birçok şey faydadan çok zarar getirmiştir) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xöy	Söy	Scheffe
1	Katılıyorum	54	12.6	60.75	12.45	2/3
2	Katılmıyorum	264	61.7	64.37	10.90	
3	Kararsızım	110	25.7	61.55	11.94	
	Toplam	428	100	63.19	11.45	
df= 2/425 F= 3.791 P= .023 p<.05						

Tablo 51 katılımcıların vatandaşverlik kavramına yönelik tutumuna göre öz yeterlilik puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan vatandaşverlik adına yapılan birçok şeyin faydadan çok zarar getirdiğini düşünenlerin (% 12.6) öz yeterlilik puan ortalaması 60.75, bu önermeye katılmayanların (% 61.7) 64.37 ve bu konuda kararsız olanların (% 25.7) puan ortalaması 61.55’tir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, ‘vatandaşverlik adına yapılan birçok şeyin faydadan çok zarar getirdiği’ fikrine katılmayanlar (2. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Bu anlamda vatandaşverlik kavramını önemli

ve değerli bulan katılımcıların öz yeterlilik puanlarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Bu sonucun da toplumsal bütünleşmeyle ve kimlik duygusunun gelişimiyle ilgisi olabilir.

6. Kimlik Duygusu Kazanım-Dindarlık Eğilimi İlişkisi

Bu kısımda dindarlığın temel ve ikincil bileşenleriyle kimlik duygusu kazanım ilişkisi incelenmiş ve sonuçlar tabloya yansıtılmıştır.

a) Öznel Dindarlık Algısına Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 52: Öznel Dindarlık Algısına Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Kendimi dinî inanış ve uygulamalar bakımından dindar görüyorum.) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katılıyorum	304	71	154.51	24.82	1/3
2	Katılmıyorum	24	5.6	144.04	24.63	
3	Kararsızım	100	23.4	146.16	22.13	
	Total	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F=5.838 P=.003 p<.05						

Tablo 52 öznel dindarlık algısına göre kimlik duygusu kazanım düzeyini yansıtmaktadır. Katılımcılardan kendisini dindar görenlerin (% 71) kimlik duygusu puan ortalaması 154, dindar görmeyenlerin (% 5.6) 144 ve bu konuda kararsız olanların (% 23.4) puan ortalaması 146'dır. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dindar olduğunu düşünenler (1. Grup) ile dindar olup olmadığı konusunda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında dindar olmayanlar ve kararsızlar ortalamasının altında puan alırken dindarların, örneklemin genel ortalamasının üzerinde puan aldıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda dindarlık tutumlarının kimlik duygusunun gelişimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

b) Aile Dindarlık Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 53: Aile Dindarlık Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd
1	Dindarlar	269	62.9	151.82	24.89
2	Biraz Dindarlar	46	10.7	145.76	22.16
3	Çok Dindarlar	111	25.9	154.96	24.28
4	Hiç dindar değil.	2	0.5	149.50	10.60
	Toplam	428	100	151.97	24.48
df= 3/424 F=1.555 P=.200 p>.05					

Tablo 53 aile dindarlık durumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyini göstermektedir. Katılımcılardan ailesini ‘dindar’ olarak görenlerin (% 62.9) kimlik duygusu puan ortalaması 151, ‘biraz dindar’ olarak görenlerin (% 10.7) 145, ‘çok dindar’ olarak görenlerin (% 25,9) 154 ve ailesinin ‘hiç dindar olmadığı’ni düşünenlerin (% 0.5) puan ortalaması 149’dur. Bu sonuçlara göre gruplar arası bazı farklılaşmalar ortaya çıksa da Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır. ($p>.5$). Kimlik duygusu puan ortalamaları açısından ailesini ‘çok dindar’ olarak değerlendirenlerin en yüksek puanı alırken onu ‘dindar’ların ve ‘biraz dindar’ların izlediği ve en düşük puanı ailesi ‘hiç dindar olmayanlar’ın aldığı görülmektedir. Ailesinin ‘hiç dindar olmadığı’ni belirtenlerin örneklemedeki azlığı nedeniyle ailesi ‘dindar olanlar’la olmayanlar arasında bir karşılaştırma yapmak güçleşse de ‘biraz dindar’lıktan ‘çok dindar’lığa giden skalada dindarlıktaki artışa paralel kimlik duygusu puanları da artmaktadır. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da ailesel dindarlığın kimlik duygusu gelişimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

c) Namaz Kılma Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 54: Namaz Kılma Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Namazını sürekli kılarım?) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd
1	Katlıyorum	95	22.2	156.49	24.92
2	Katılmıyorum	136	31.8	148.71	23.96
3	Kararsızım	197	46	152.04	24.40
	Total	428	100	151.97	24.48

df= 3/424 F= 2.850 P= .059 p>.05

Tablo 54 namaz kılıp kılmama durumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyini göstermektedir. Katılımcılardan namazını sürekli kılanların (% 22.2) kimlik duygusu puan ortalaması 156, namazını sürekli kılmayanların (% 31.8) 148 ve bu konuda kararsız olanların (% 46.0) puan ortalaması 152'dir. Bu sonuçlara göre gruplar arası bazı farklılaşmalar ortaya çıksa da Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır ($p>.5$). Kimlik duygusunun kazanımı açısından namaz kılanların en yüksek puanı alırken onu kararsızların izlediği ve en düşük puanı namaz kılmayanların aldığı görülmektedir. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da namaz kılma davranışının kimlik duygusu gelişimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

d) Dinin Hayatı Anlamlandırma İşlevine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 55: Dinin Hayatı Anlamlandırma İşlevine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Din insanın hayatına bir amaç ve anlam kazandırır) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katlıyorum	411	96	152.35	24.49	1/3
2	Katılmıyorum	8	1.9	158.25	21.52	
3	Kararsızım	9	2.1	129.22	14.78	2/3
	Toplam	428	100	151.97	24.48	

df =2/425 F= 4.260 P=.015 p<.05

Tablo 55 dinin hayatı anlamlandırma işlevine göre kimlik duygusu puanlarını göstermektedir. Katılımcılara ‘Din insanın hayatına bir amaç ve anlam kazandırır’ önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuş ve örneklemin çok büyük bir kısmının (% 96) soruya olumlu yanıt verdiği görülmüştür. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dinin insanın hayatına amaç ve anlam kazandırdığını düşünenler (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) ve ilgili önermeye katılmayan (2. Grup) ile kararsızlar (3. Grup) arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir. Ancak birinci grup dışındaki diğer gruplarda karşılaştırmaya imkân verecek düzeyde bir temsiliyet söz konusu olmadığından istatistiksel ilişkiye rağmen genelleyici yorumlar yapmak yanıltıcı olabilir.

e) Flörtü Onaylayıp Onaylamama Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 56: Flörtü Onaylayıp Onaylamama Durumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Lise çağındaki flörtü normal karşılarım) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katılıyorum	176	41.1	151.64	23.96	2/3
2	Katılmıyorum	141	32.9	156.01	25.44	
3	Kararsızım	111	25.9	147.37	23.39	
	Toplam	428		151.97	24.48	
df= 2/425 F= 3.945 P=.020 p<.05						

Tablo 56 flörtü onaylayıp onaylamama durumuna göre kimlik duygusu puanlarını göstermektedir. Lise çağında yaşanan flörtü normal karşılayanların (% 41.1) kimlik duygusu puan ortalaması 151, flörtü normal karşılamayanların ((% 32.9) 156 ve bu konuda kararsız olanların (% 25.9) puan ortalaması 147’dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma

bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun flörtü normal karşılamayan (2. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Flörtü onaylamama tutumunun dinî gerekçelerden kaynaklanmış olabileceği düşünüldüğünde, dinî eğilimlerin kimlik duygusu puanlarını olumlu yönde desteklediği sonucuna ulaşılabilir. Çünkü kimlik duygusu puanı en yüksek olanlar flörtü onaylamayanlardır. Ancak, katılımcılara flörtle ilgili tutumlarının kaynağıyla ilgili herhangi soru yöneltilmediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

f) Dinî Yasaklarla ilgili Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 57: Dinî Yasaklarla ilgili Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Dinin bazı yasakları insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyar) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	LSD
1	Katılıyorum	56	13.1	146.07	22.89	1/2
2	Katılmıyorum	314	73.4	153.92	25.14	
3	Kararsızım	58	13.6	147.12	20.83	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F=3.808 P=.023 p<.05						

Tablo 57 örneklemin dinî yasaklarla ilgili tutumuna göre kimlik duygusu puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan dinin bazı yasaklarının insanları, hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenlerin (% 13.1) kimlik duygusu puan ortalaması 146, bu önermeye katılmayanların (% 73.4) 153 ve bu konuda kararsız olanların (% 13.6) puan ortalaması 147'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (LSD) ise bu durumun dinin bazı yasaklarının insanları, hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenler (1. Grup) ile bu önermeye katılmayanlar (2. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Yukarıdaki önermeye dindar insanların katılmayacağı varsayılabilir. Buradan hareketle de dinî tutumların kimlik duygusu gelişimini olumlu yönde desteklediği sonucuna varılabilir.

g) Mutluluk-Din İlişkisine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 58: Mutluluk-Din İlişkisine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Toplumumuzda var olan birçok sıkıntıya rağmen insanların hala mutlu olmalarının temelinde dinî duygular yatar) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katlıyorum	317	74.1	153.47	24.47	1/3
2	Katılmıyorum	42	9.8	151.74	27.89	
3	Kararsızım	69	16.1	145.22	21.34	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F=3.257 P=.039 p<.05						

Tablo 58 mutluluk-din ilişkisi tutumuna göre kimlik duygusu puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan toplumumuzda var olan birçok sıkıntıya rağmen insanların hâlâ mutlu olmalarının temelinde dinî duyguların bulunduğunu düşünenlerin (% 74.1) kimlik duygusu puan ortalaması 153, bu önermeye katılmayanların (% 9.8) 151 ve bu konuda kararsız olanların (% 16.1) puan ortalaması 145'tir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun insanların mutlu olmalarının temelinde dinî duyguların bulunduğunu düşünenler (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Yukarıdaki önermenin sözel ifade olarak doğrudan dindarlığı yordama gücünün düşük olduğu değerlendirilebilir. Kendisini dindar olarak gören bir kişinin de yukarıdaki önermeye katılmama ihtimalinin olduğu düşünülebilir. Ancak genel dindarlık tutumları içinde değerlendirildiğinde bir fikir verdiği de düşünülebilir.

h) Örneklemin Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 59: Örneklemin Dinin Toplumsal Birleştiricilik Rolü Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü vardır.) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd
1	Katılıyorum	387	90.4	152.87	24.34
2	Katılmıyorum	12	2.8	146	29.67
3	Kararsızım	29	6.8	142.52	22.59
	Toplam	428	100	151.97	24.48

df= 2/425 F=2.800 P=.062 p>.05

Tablo 59 örneklemin dinin toplumsal birleştiricilik tutumuna göre kimlik duygusu puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğunu düşünenlerin (% 90.4) kimlik duygusu puan ortalaması 152, bu önermeye katılmayanların (% 2.8) 146 ve bu konuda kararsız olanların (% 6.8) puan ortalaması 142'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır ($p>.5$). Kimlik duygusunun kazanımı açısından dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğunu düşünenler en yüksek puanı alırken kararsızların en düşük puanı aldığı görülmektedir. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da dinin toplumsal birleştiriciliğine inanmanın dindarlık tutumunun bir bileşeni olarak kimlik duygusunun gelişimini desteklediği ifade edilebilir.

1) Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 60: Toplumun Dine Önem Atfetme Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Toplumun dine yeteri kadar önem verdiğiğine inanıyorum.) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd
1	Katılıyorum	125	29.2	151.44	23.18
2	Katılmıyorum	184	43	154.36	24.98
3	Kararsızım	119	27.8	148.83	24.83
	Toplam	428	100	151.97	24.48

df= 2/425 F=1.894 P=.152 p>.05

Tablo 60 toplumun dine önem atfetme tutumuna göre kimlik duygusu puanlarını göstermektedir. Buna göre katılımcılardan toplumun dine yeteri kadar önem verdiğiğine inananların (% 29.2) kimlik duygusu puan ortalaması 151, bu önermeye katılmayanların (% 43) 154 ve bu konuda kararsız olanların (% 27.8) puan ortalaması 148'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) gruplar arası küçük farklılaşmalar olsa da bu farklılaşma anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır ($p>.5$). Burada toplumun dine yeteri kadar önem vermediğini düşünenler, kendisini dindar olarak görenler de olabilir, dindar görmeyenler de olabilir. Ancak dindarların, toplumun dine önem vermesi gerektiği düşüncesiyle mevcut durumu azımsama eğilimleri olabileceği düşünülebilir.

i) Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanmasıyla İlgili Tercihine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 61: Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanmasıyla İlgili Tercihine Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isterim.) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katılıyorum	364	85	154.11	24.06	1/2
2	Katılmıyorum	41	9.6	142.41	25.71	
3	Kararsızım	23	5.4	135.22	18.43	1/3
	Toplam	428	100	151,97	24.48	

df= 2/425 F=10.324 P=.000 p<.05

Tablo 61 zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasıyla ilgili tercihine göre kimlik duygusu puanlarını göstermektedir. Buna göre katılımcılardan devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isteyenlerin (% 85) kimlik duygusu puan ortalaması 154, bu önermeye katılmayanların (% 9.6) 142 ve bu konuda kararsız olanların (% 5.4) puan ortalaması 135'tir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklamasını isteyenler (1. Grup) ile istemeyenler (2. Grup) ve yine zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklamasını isteyenler (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir. Devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isteyenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi açısından en yüksek puanı aldığı, bu konuda kararsız olanların ise en düşük puana sahip olduğu anlaşılmaktadır.

j) Din-Dış Politika İlişisine Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 62: Din-Dış Politika İlişisine Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde din çok önemli bir faktördür.) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katlıyorum	247	57.7	154.57	24.09	1/3
2	Katılmıyorum	54	12.6	153.11	27.61	
3	Kararsızım	127	29.7	146.43	23.08	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F=4.796 P=.009 p<.05						

Tablo 62 örneklemin din-dış politika ilişkisine yönelik tutumuna göre kimlik duygusu puanlarını göstermektedir. Buna göre katılımcılardan dünya devletleri arasındaki

ilişkilerin belirlenmesinde dinin çok önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin (% 57.7) kimlik duygusu puan ortalaması 154, bu önermeye katılmayanların (% 12.6) 153 ve bu konuda kararsız olanların (% 29.27) puan ortalaması 146'dır. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, dış politikada dinin önemli olduğunu düşünenler (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Katılımcılardan en azından bir kısmının, söz konusu önermeyi tasvip ettiği için değil de düşünsel bir analiz sonucunda katıldığı savunulabilir. Ancak yine de önemli bir kısmının dinin dış politikada önemli olması gerektiği düşüncesiyle hareket ettiği yadsınamaz.

k) Şehitlik-Gazilik Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 63: Şehitlik-Gazilik Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Şehitlik ve gazilik çok önemli kavramlardır) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katılıyorum	403	94.2	152.86	24.39	1/3
2	Katılmıyorum	9	2.1	142.67	25.68	
3	Kararsızım	16	3.7	134.75	19.40	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F=4.965 P=.007 p<.05						

Tablo 63 katılımcıların şehitlik-gazilik kavramına yönelik tutumuna göre kimlik duygusu puanlarını göstermektedir. Buna göre katılımcılardan şehitlik ve gaziliğin çok önemli olduğunu düşünenlerin (% 94.2) kimlik duygusu puan ortalaması 152, bu önermeye katılmayanların (% 2.1) 142 ve bu konuda kararsız olanların (% 3.7) puan ortalaması 134'dür. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .5$). Post-

Hoc (Scheffe) ise bu durumun, şehitlik ve gaziliğin çok önemli olduğunu düşünenlerle (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Şehitlik ve gazilik kavramlarının önemli olduğunu düşünenlerin, bu konuda olumsuz fikre sahip olanlara ve kararsızlara göre kimlik duygusu puanları anlamlı derecede daha yüksektir. Bu durumun, toplumun değerlerini benimsemeye ve toplumsal bütünleşmeye ilgisi olabilir. Çünkü sosyalleşme ile kimlik gelişimi doğru orantılıdır.

I) Toplumsal Değerlere Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 64: Toplumsal Değerlere Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Doğruluk, yardımseverlik, fedakârlık gibi toplumsal ve kültürel değerleri çok önemsiyorum) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katılıyorum	380	88.8	152.93	24.34	1/3
2	Katılmıyorum	19	4.4	152.74	25.603	
3	Kararsızım	29	6.8	138.93	22.64	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F=4.485 P=.012 p<.05						

Tablo 64 katılımcıların toplumsal değerlere yönelik tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyini göstermektedir. Buna göre katılımcılardan doğruluk, yardımseverlik, fedakârlık gibi toplumsal ve kültürel değerleri çok önemseyenlerin (% 88.8) kimlik duygusu puan ortalaması 152, bu önermeye katılmayanların (% 4.4) 152 ve bu konuda kararsız olanların (% 6.8) puan ortalaması 138'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, toplumsal ve kültürel değerleri çok önemseyenlerle (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Doğruluk, yardımseverlik, fedakârlık gibi toplumsal ve kültürel değerleri çok önemseyenlerin, bu konuda kararsız olanlara göre kimlik duygusu puanları anlamlı derecede daha yüksektir. Bu durumun, toplumun değerlerini benimsemeyle ve toplumsal bütünleşmeyle ilgisi olabilir.

m) Vatanseverlik-1 Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 65: Vatanseverlik-1 Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Vatanseverlik iyi bir vatandaş olmanın ilk ve en önemli şartıdır.) (Tek Yönlü ANOVA)						
No		N	%	Xkd	Skd	LSD
1	Katılıyorum	381	89.0	153.02	24.57	1/3
2	Katılmıyorum	13	3	143.38	28.07	
3	Kararsızım	34	7.9	143.50	20.03	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F=3.217 P=.041 p<.05						

Tablo 65 katılımcıların vatanseverlik tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi göstermektedir. Buna göre katılımcılardan vatanseverliğin iyi bir vatandaş olmanın ilk ve en önemli şartı olduğunu düşünenlerin (% 89) kimlik duygusu puan ortalaması 153, bu önermeye katılmayanların (% 3) 143 ve bu konuda kararsız olanların (% 7,9) puan ortalaması 143'tür. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (LSD) ise bu durumun, vatanseverliğin iyi bir vatandaş olmanın ilk ve en önemli şartı olduğunu düşünenlerle (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Vatanseverlik duygusunu önemseyenlerin, bu konuda kararsız olanlara göre kimlik duygusu kazanım düzeyi anlamlı derecede daha yüksektir.

n) Vatanserverlik-3 Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 66: Vatanserverlik-3 Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Vatanserverlik adına yapılan birçok şey faydadan çok zarar getirmiştir) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katılıyorum	54	12.6	146.33	22.54	1/2
2	Katılmıyorum	264	61.7	155.71	24.26	
3	Kararsızım	110	25.7	145.76	24.35	2/3
	Toplam	428	100	151.97	24.48	

df= 2/425 F=8.323 P=.000 p<.05

Tablo 66 katılımcıların vatanserverlik kavramına yönelik tutumuna göre kimlik duygusu puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılardan vatanserverlik adına yapılan birçok şeyin faydadan çok zarar getirdiğini düşünenlerin (% 12.6) kimlik duygusu puan ortalaması 146, bu önermeye katılmayanların (% 61.7) 155 ve bu konuda kararsız olanların (% 25.7) puan ortalaması 145'tir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, 'vatanserverlik adına yapılan birçok şeyin faydadan çok zarar getirdiği' fikrine katılmayanlar (2. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) ve belirtilen önermeye katılanlarla (1. Grup) katılmayanlar (2. Grup) arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir. Bu anlamda vatanserverlik kavramını önemli ve değerli bulan katılımcıların kimlik duygusu kazanım düzeyinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

o) Vatanseverlik-4 Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi

Tablo 67: Vatanseverlik-4 Kavramına Yönelik Tutumuna Göre Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi (Ülkemin bana ihtiyaç duyduğu bir anda hayatımı vermekten bir an tereddüt etmem) (Tek Yönlü ANOVA)

No		N	%	Xkd	Skd	Scheffe
1	Katlıyorum	274	64	154.03	25.28	1/3
2	Katılmıyorum	45	10.5	151.00	21.92	
3	Kararsızım	109	25.5	147.21	22.89	
	Toplam	428	100	151.97	24.48	
df= 2/425 F=3.089 P=.047 p<.05						

Tablo 67 örneklemin vatanseverlikle ilgili bir başka tutumuna göre kimlik duygusu kazanım düzeyi göstermektedir. Buna göre katılımcılardan 'ülkemin bana ihtiyaç duyduğu bir anda hayatımı vermekten bir an tereddüt etmem' diyenlerin (% 64) kimlik duygusu puan ortalaması 154, bu önermeye katılmayanların (% 10.5) 151 ve bu konuda kararsız olanların (% 25.5) puan ortalaması 147'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p < .05$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun, ülkesi için canını feda etmekten çekinmeyeceğini ifade edenlerle (1. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (3. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Vatan bilinci olan ve ülkesi için fedakârlığa hazır olanların, bu konuda kararsız olanlara göre kimlik duygusu kazanım düzeyi anlamlı derecede daha yüksektir.

C. TARTIŞMA

Bu kısımda, istatistiksel analiz sonuçlarından hareketle konuyla ilgili kurgulanan hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadıkları tartışılmış ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Öz Yeterlilik Düzeyi İle İlgili Bulguların Tartışılması

A₁ “Kızların öz yeterlilik düzeyi erkeklerden daha yüksektir” hipotezi doğrulanmamıştır ($p > .5$). Kızların öz yeterlilik puan ortalaması, erkeklere göre daha yüksektir ancak farklılık önemlilik düzeyine ulaşmamıştır. Bu yüksekliğin örneklem grubunu lise öğrencilerinin oluşturduğu düşünüldüğünde gelişim psikolojisi alanyazınıyla uyumlu olduğu düşünülebilir. Ergenlik döneminde kızların, erken olgunlaşmaya paralel kimlik gelişimleri de erkeklere oranlara daha hızlı olduğu bilinmektedir.

Alanyazına bakıldığında, öz yeterlilik ile cinsiyet ilişkisini inceleyen araştırmalarda birbirinden farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bayam (2010) tarafından yapılan ve anne-babaların öz yeterlilik inançları ile çocuklarının problem davranışlarına yönelik algıları arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada elde edilen bulgular annelerin yetkinlik inançlarının, babaların yetkinlik inançlarına göre daha olumlu olduğunu göstermektedir. Ilgaz (2011) tarafından yapılan ilköğretim öğrencileriyle ilgili bir araştırmada erkek öğrencilere göre kız öğrencilerin öz yeterlilik algılarının, tüm boyutlarda ve genelde ortalamalarının yüksek olduğu ve ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal öğrenme kuramı açısından düşünüldüğünde bireylerin öz yeterlilik inançları hakkında bilgi toplayabilmek için başarılı performanslar, dolaylı öğrenme, sözel ikna ve fiziksel tepki gibi dört farklı kaynaktan yararlanmak gerekmektedir. Öz yeterlilik inancını yordayan en önemli bilgilendirici kaynağın bireylerin kendi kişisel deneyimlerine dayandığı başarılı performanslar olduğu belirtilmiştir. Yapılan araştırmalarda kız öğrencilerin akademik öz yeterlilikleri, sözel ikna ve tamamlanmış görevler tarafından yordanmaktadır (Bandura, 1997). İstatiksel bilgiler de kız öğrencilerin yurt genelinde yapılan seviye belirleme sınavlarında daha başarılı olduklarını göstermektedir (Aydın, 2010: 85). Aydın'a (2010) göre bu bulgunun nedeni ilköğretim yıllarında başarıyı yakalamış kız öğrencilerin geçmiş başarılı deneyimleri ortaöğretim yıllarında da onların hem öz yeterliliklerini hem de akademik başarılarını arttırmasıdır. Araştırma bulgusunu sözel ikna açısından düşündüğümüzde kız öğrenciler hem ailelerinden hem de öğretmenlerinden akademik başarılarına ilişkin daha fazla olumlu geribildirimler almasından dolayı ortaya çıktığı şeklinde açıklamak mümkündür.

Albal (2009) tarafından yapılan bir araştırmada ise kadınlar ile erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir fark vardır ve erkeklerin depresyonla başa çıkmada öz yeterlilik düzeyi kadınlardan daha yüksektir. Karademir (2012) tarafından yapılan öğretmenlerin öğrenme nesnesi öz yeterlilik algılarıyla ilgili bir araştırmada elde edilen veriler erkek öğretmenlerin öğrenme nesnesi tasarlama öz yeterlilik algılarının kadın öğretmenlerinkinden daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Yine Aydın (2011) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada elde edilen sonuçlara göre üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre

genel öz yeterlilik düzeyinde fark vardır. Elde edilen bulgular doğrultusunda erkeklerin kadınlara göre ortalama olarak daha yüksek düzeyde genel öz yeterliliğe sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Temelli (2011) tarafından bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi öğretmen adaylarının öğretmenlik ve bilgisayar öğretimi öz yeterlilik algılarıyla ilgili araştırmasında erkek öğretmen adaylarının bilgisayar öğretimi öz yeterlilik algısı aritmetik ortalamaları kız öğretmen adaylarından yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Keskin ve Orgun'nun (2006) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları çalışmada ise genel öz yeterlilik düzeyi ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Alaçayır (2011) tarafından yapılan zihin engelliler öğretmenleriyle ilgili bir çalışmada da öğretmen adaylarının yeterlilik algılarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine Benzer (2011) tarafından yapılan ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerle ilgili bir çalışmada cinsiyetine göre toplam öz yeterlilik puanları incelendiğinde, toplam öz yeterlilik algıları ve alt boyut puanları cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Aynı şekilde Zayimoğlu Öztürk (2011) tarafından yapılan sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğretmen adaylarıyla ilgili çalışmada, kadın ve erkek sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğrenme alanlarına yönelik öz yeterlilik düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Dolayısıyla araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin öğrenme alanları öz yeterlilikleri ölçeğinin genelinden elde ettikleri puanları cinsiyete göre farklılaşmamaktadır.

Barut'un (2011), sosyal bilgiler öğretmenleriyle ilgili yaptığı çalışmada öz yeterlilik düzeyinin cinsiyete göre

anlamli düzeyde farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Yine Özerkan (2007) tarafından yapılan bir araştırmada da öğretmenlerin öz yeterlilik algıları ile cinsiyetleri arasında anlamli bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Yıldırım (2011) tarafından yapılan bir araştırmada da sınıf öğretmeni adaylarının meslekî öz yeterlilik algıları ile meslekî kaygı düzeyi arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada sınıf öğretmeni adaylarının mesleki öz yeterlilik algıları cinsiyet değişkenine göre anlamli bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Aynı şekilde Zararsız (2012) tarafından yapılan ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin öz yeterlilik algılarının incelendiği bir araştırmada ilköğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin cinsiyetlerine göre toplam öz yeterlilik puanları incelendiğinde, öğretmenlerin toplam öz yeterlilik algıları ve alt boyut puanları cinsiyete göre anlamli düzeyde farklılık göstermediği sonucu elde edilmiştir.

Başka çalışmaları da bunlara eklemek mümkündür. Örneğin Turcan (2011) tarafından yapılan ilköğretim okulu öğretmenlerinin öz yeterlilik algıları ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada öğretmenlerin cinsiyetlerinin öz yeterlilik algılarını farklılaştırmadığı ortaya çıkmıştır. Yine Öztürk (2012) tarafından yapılan orta öğretim okulu yöneticilerinin öz yeterlilik algısı ile ilgili çalışmada okul yöneticileri öz yeterlilik ölçeğinin bir boyutu hariç diğer altı boyutunda kadın yöneticilerin öz yeterlilik algıları ile erkek yöneticilerin öz yeterlilik algıları arasında anlamli farklılık bulunamamıştır. Aynı şekilde Karakuş (2011) eğitim müfettişlerinin görev alanlarına ilişkin öz yeterlilik algısıyla ilgili yapmış olduğu çalışmasında eğitim müfettişlerinin ders denetimi, kurum denetimi, araştırma ve inceleme, rehberlik ve soruşturma görev alanlarına ilişkin öz yeterlilik algıları

bakımından cinsiyet faktörünün etkili olmadığı sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Umaz (2010) tarafından yapılan ilköğretim öğretmenlerinin öz yeterlilik düzeyi ve yaşadıkları iletişim sorunlarıyla ilgili araştırmasında bayan öğretmenlerin erkek öğretmenlere nazaran etkili iletişim öz yeterlilik algıları anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Program geliştirme boyutunda ise erkek öğretmenlerin öz yeterlilik algıları kadın öğretmenlere nazaran yüksek bulunmuştur.

Öz yeterlilik kavramı pek çok unsuru ve farklı boyutları barındırdığından ortaya çıkan farklı sonuçları bir ölçüde normal karşılamak gerekir. Ergenlerin akademik, sosyal, duygusal öz yeterlilikleri cinsiyete göre incelendiğinde kızların akademik ve sosyal öz yeterliliklerinin erkeklerden daha yüksek erkeklerin ise duygusal öz yeterliliklerinin kızlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kızların planlı çalışmaları, ödevlerini düzenli yapmaları, sınavlara daha iyi hazırlanmaları akademik öz yeterliliklerinin erkeklerden daha yüksek olmasının nedeni olarak açıklanmıştır. Sosyal öz yeterlilik ise kızların erkeklere göre daha kolay sosyal ilişki kurmaları, arkadaşlık ilişkilerine daha fazla önem vermeleri ve sosyal faaliyetlerde daha fazla yer almaları sosyal öz yeterliliklerinin yüksek çıkmasının nedeni olarak değerlendirilmiştir. Erkeklerin duygusal öz yeterliliklerinin yüksek çıkmasında ise toplumumuzdaki erkeklere yönelik cinsiyet rolleri ile ilgili algılamalar etkili olmuş olabileceği ifade edilmiştir (Telef, 2011: 201-205). Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde öz yeterlilik açısından cinsiyete dayalı net bir sonuca varmak yanıltıcı görünmektedir.

A₂ “Sınıfdüzeyinegöre, öğrencilerin sınıf düzeyiyükseldikçe öz yeterlilik düzeyi yükselir” hipotezi doğrulanmamıştır. Hem

kronolojik yaşı ilerleyen hem olgunlaşan hem de kültürel bilgi birikimi artan gencin öz yeterlilik algısının da değişmesi beklenebilir. Ancak sınıf düzeyi arasında öz yeterlilik puan ortalamaları açısından farklılıklar olsa da analizde istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır ($p>.5$). Hatta denencemizin tersine öz yeterlilik puanları ile sınıf düzeyi ters orantılı bir seyir izlemektedir. Bu durumun ilginç bir sonuç olduğu değerlendirilebilir. Sınıf düzeyi ilerledikçe öz yeterlilik puanlarının düşme eğilimi göstermesinin ergenlik sorunlarının belirginleşmesiyle veya okul ortamına alışmanın etkisiyle genel akademik özensizliğe paralel olarak anket sorularının da özensiz ve tutarsız doldurulmasıyla ilgisi olabilir.

Alanyazın değerlendirildiğinde; örneğin Ilgaz (2011) tarafından yapılan ilköğretim öğrencileriyle ilgili bir araştırmada ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin sınıf düzeyine göre özerklik algıları arasında tüm alt boyutlarda ve genelde anlamlı düzeyde bir farka ulaşılmıştır. Scheffè testi sonuçlarına göre tüm boyutlarda ve genelde 6. sınıfların 7. ve 8. sınıflara göre, 7. sınıflarında 8. sınıflara göre öz yeterlilik algılarının ortalamaları anlamlı farklılık göstermektedir. Özetle özerklik algısı sınıf seviyesi arttıkça azalmaktadır. Yani araştırma sonuçlarımızda ortaya çıktığı şekliyle, sınıf seviyesi yükseldikçe öğrencilerin fen ve teknoloji dersini öğrenmeye yönelik sorumluluk algılarının artması beklenirken, tam tersine azalmaktadır.

Benzer şekilde Telef (2011) tarafından yapılan bir araştırmada da ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin akademik, duygusal ve genel öz yeterliliklerinin lise öğrencilerinden daha yüksek olduğu ortaya çıkmış, yaşa

göre ergenlerin akademik, sosyal, duygusal ve genel öz yeterliliklerinde anlamlı farklılıklar görüldüğü saptanmıştır. 12 yaşındaki ergenlerin akademik, sosyal, duygusal ve genel öz yeterlilikleri diğer yaş gruplarından daha yüksek olduğu görülmüştür. 6. sınıftaki ergenlerin akademik, duygusal ve genel öz yeterliliklerinin 7. 8., 9., 10., 11. ve 12. sınıftaki ergenlerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir

İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin öz yeterliliklerinin lise öğrencilerinkinden yüksek olmasında ilköğretim döneminde ebeveynlerin ve öğretmenlerin çocuklarının akademik ve duygusal gelişimlerine lise dönemine göre daha fazla önem vermeleri ve çocuklar ile daha çok ilgilenmeleri katkı sağlamış olabilir. Ayrıca lise öğrencilerinin ilköğretim öğrencilerine göre gerek akademik (üniversiteye giriş sınavı ve meslek seçimi gibi zorluklar) gerekse duygusal olarak (ergenlik döneminden kaynaklanan olumsuz duygular) daha fazla problem ile yüz yüze gelmeleri ve bu problemlere çözüm bulmada güçlükler yaşamaları onların akademik, duygusal ve genel öz yeterliliklerinin düşmesine neden olabilir. (Telef (2011: 209). Öz yeterliliği boyutları açısından değerlendirecek olursak; ergenlik döneminin başlangıcında ve ortasında kızların akademik ve sosyal öz yeterlilikleri, ergenliğin sonunda ise akademik öz yeterlilikleri erkeklerden daha yüksektir. Erkeklerin ise ergenliğin ortasında ve sonunda duygusal öz yeterlilikleri kızlardan daha yüksektir (Telef, 2011: 201).

Sınıf düzeyi veya yaşla öz yeterlilik ilişkisini pozitif yönde ilişkili bulgulayan araştırmalar da vardır. Örneğin; Keskin ve Organ'ın (2006) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, öğrencilerin öz-etkililik-yeterlilik düzeyi ile yaş

arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş ve yaş ilerledikçe öz-etkililik-yeterliliğin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine Aydınlar (2011: 87) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada elde edilen sonuçlara göre yaşa bağlı olarak genel öz yeterlilik düzeyi arttığı görülmektedir. Bireylerin yaşları ilerledikçe yaşamlarında daha fazla sorumluluk almaları bireylerin yaşama karşı daha fazla dirençli olmalarını sağlamaktadır. Karşılaşılan her zorluk karşısında verilen mücadele ve bu mücadeleye bağlı olarak alınan olumlu sonuçlar genel öz yeterlilik düzeyinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu bulgular Bandura'nın öz yeterlilikle ilgili ortaya koyduğu görüşlerle örtüşmektedir.

Ergenlik sonrası gençler incelendiğinde ise durum daha da farklılaşmaktadır. Örneğin Temelli (2011) tarafından bilgisayar ve öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik ve Bilgisayar Öğretimi Öz Yeterlilik Algılarıyla ilgili araştırmasında 4. sınıf öğretmen adaylarının bilgisayar öğretimi öz yeterlilik ölçeği ortalamaları 1. sınıf öğretmen adaylarından daha yüksektir. Yine Benzer (2011: 127) tarafından yapılan ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerle ilgili bir araştırmada ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin toplam öz yeterlilik ve alt boyutlarda 21-30 yaş aralığındaki öz yeterlilik algıları 31-40 yaş aralığında yükselmiş, 41-50 yaş aralığında daha da yükselmiştir. Ancak 51 ve yukarı yaş aralığında düşerek 21-30 yaş aralığındaki seviyeye yaklaşmıştır. Araştırma sonuçları toplu olarak değerlendirildiğinde genelleyici bir sonuca varmak güç görünmektedir.

A₃ "Anne-baba birliktelik durumuna göre aile birlikteliği"

içinde yaşayanların, aile birlikteliği içinde yaşamayanlara göre öz yeterlilik düzeyi daha yüksektir” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). Öz yeterlilik puan ortalaması açısından en yüksek grup anne-babası ile birlikte yaşayanlardır. Genci, öz yeterlilik açısından ebeveyn ölümü boşanmaya göre daha fazla etkilemektedir. Araştırmada ortaya çıkan bir başka sonuç da baba ölümlerinin anne ölümlerine göre öz yeterlilik kaybını daha fazla etkilemesidir. Bu durumu örneklem grubundaki azlık nedeniyle genellemek uygun olmasa da katılımcıların genç oldukları göz önüne alındığında daha anlaşılabilir olmaktadır. Çünkü genç, artık sosyal gelişim açısından annenin yoğun olarak emek ve çaba sarf ettiği dönemi geride bırakmış kimlik gelişiminin temel olduğu bir döneme girmiştir. Bu dönemde babanın varlığı erkek çocuk için bir model, kız çocuk için de aile bütünlüğünün bir parçası olabilir. Bir başka açıdan ise babanın yokluğu anneye göre daha fazla ekonomik ve sosyal yoksunluğa maruz bıraktığı için öz yeterlilik algısını olumsuz yönde etkilemiş olabilir.

Okul öncesi çağdaki çocuklar ebeveynlerinin ayrılmasına uyum sağlamada güçlük çekerler, çünkü çoğu zaman babanın evden ayrılmasının nedeninin kendilerinin kötü olmaları olduğuna inanırlar. Okul çağındaki çocuklar ise genellikle okulda uyumsuz davranışlar gösterir ya da öğrenme sorunları yaşarlar. Daha büyük çocuklar ve ergenler küçük çocuklardan daha fazla yoğun kızgınlık gösterme eğilimindedirler. Ayrıca boşanmış ebeveynler de çocuklarından daha az olgunluk beklerler, onlarla daha kötü iletişim kurarlar ve daha az sevecen olmaya yönelirler. Sağlıklı ailelerle karşılaştırdıklarında disiplinde belirgin bir tutarsızlık ve çocukları üzerinde denetim eksikliği gösterirler (Gander ve Gardiner, 2010: 309).

Telef (2011) tarafından yapılan bir araştırmada istatistiksel olarak ergenlerin akademik ve sosyal öz yeterliliklerinde anlamlı fark olmamasına rağmen anne ve babaları ayrı olan öğrencilerin akademik ve sosyal öz yeterlilikleri anne ve babaları birlikte olanlara göre daha düşük olduğu saptanmıştır. Bu bulgulara dayalı olarak anne ve babanın ayrı olmasının ergenin duygusal ve genel öz-yeterliği üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu söylenebilir. Anne baba arasındaki çatışma ve sonrasında yaşanan boşanma ergenin olumsuz duygular ile baş etme yeteneğini olumsuz bir şekilde etkileyerek duygusal ve genel öz yeterliliğinin düşük olmasına neden olabilir (Telef (2011: 226).

Ergenin benlik saygısının gelişiminde en önemli faktörün aile olduğu kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalar, ergene anne baba tarafından gösterilen desteğin, ergenlik döneminde anne babaya bağlılığın, kullanılan otorite türünün, ergenlikten erişkinliğe geçiş sırasında ailenin çocuğa sunduğu ortamın, çocuğun ailesi tarafından sevildiğini ve onaylandığını hissetmesinin benlik saygısı üzerinde önemli etkileri bulunduğunu göstermiştir. Yine yapılan çalışmalar, ana-babanın sağ-ölü ya da öz-üvey olmasının, aile içindeki çatışma ve kavgaların, ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin, anne babanın eğitim düzeyi ve mesleğinin, benlik saygısı üzerinde önemli etkileri bulunduğunu, ayrıca ana baba tarafından reddedildiği şeklinde bir algılamanın, hem depresyonla hem de ergenlerde düşük benlik saygısıyla ilişkili olduğunu göstermiştir (Yıldız ve Çapar, 2010: 107).

şu durumu da göz önüne almalıyız ki babaların çocuklar üzerindeki etkisi hakkında bildiklerimizin çoğu baba yokluğu araştırmalarına dayanmaktadır. Ancak bunları yorumlamak

da güç olabilir. Örneğin, bir çocuğun uyumsuzluğu doğrudan baba figürünün yokluğuna mı bağlıdır, yoksa dolaylı olarak annenin duygusal ve ekonomik sorunlardan kaynaklanan davranışına mı bağlıdır? (Gander ve Gardiner, 2010: 484).

Anne-babanın ayrılmış olması gencin benlik saygısında düşmeye neden olduğu ve bunun kimlik oluşumunu etkilediği belirtilmektedir. Ancak, Özcan ve Durukan (2011) yaptıkları çalışmada aile tipine (çekirdek, geniş ve parçalanmış aile) göre bir farklılık bulunmamıştır. Benzer şekilde Balkaya'nın (2005) lise öğrencileriyle ilgili yaptığı araştırmada öğrencilerin anne-babalarının birliktelik durumunun kimlik gelişimi üzerindeki etkisinin önemli olmadığı sonucuna varılmıştır. Yine Akar (2012) tarafından yapılan bir çalışmada üniversiteye devam eden öğrencilerin kimlik statüleri ile anne-baba ilişkileri (birlikte yaşama ve ayrı yaşama) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Çocuğun ruhen ve bedenen sağlıklı ve kapasitesinin üst sınırlarına varacak düzeyde gelişmesinde ilk yılların büyük önemi vardır. Çünkü ilk çocukluk yıllarındaki benlik gelişimi, daha sonraki yıllardaki gelişimi de belirler. Çocuğun biyolojik ihtiyaçlarının yanı sıra, koşulsuz sevgi, güven, kabul edilme, onaylanma, takdir edilme, otorite, disiplin vb. gibi duygusal ihtiyaçları aile içinde karşılanabilir. Zira aile, insanın insanı tanımamasını ve sevmemesini sağlayan biricik vasıttır. Çocuk kendisinin, özel, değerli ve yeri doldurulamaz bir varlık olduğunu ilk olarak aile içerisinde idrak edebilir. Böylece güçlü bir kişiliğin ve hayat başarısının ana ögesi olan özgüven duygusunun temeli atılmış, insani varoluşun temel sorunlarından birisi olan 'değerliyim' duygusu yani benlik saygısı kazanılmış olur (Kimter, 2011: 41).

A₄ “Aldıkları kararlarda baskı altında kalanların öz yeterlilik düzeyi baskı altında kalmayanlara göre daha düşüktür” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.5$). Bu beklenen bir sonuçtur. Çünkü küçük yaşlardan itibaren karar alma sorumluluğuyla olgunlaşan gencin öz yeterlilik algısı bundan olumlu yönde etkilenecek, baskı gören, tercihleri ciddiye alınmayan çocukların kendilik algıları da bundan olumsuz yönde etkilenecektir.

Çocukta benlik gelişimi, çocuğun önce kendisini anlamasıyla değil, çevresini algılamasıyla gelişmeye başlar. Doğduğu andan itibaren çocuğun ilişkide bulunduğu insanlar, anne ve babasıdır. Anne-babasının kendisine sevgiyle yaklaşımı, gereksinimlerini düzenli ve yeterli olarak karşılamaları, kendisini rahatlatmaları, onun benlik gelişimine olumlu yönde katkıda bulunurken tersi durumda yani çevresindeki insanların ona sevgisiz yaklaşımı, ihtiyaçlarını zamanında, düzenli ve yeterli olarak karşılamamaları sonucunda dış dünya ve insanlar hakkında olumsuz izlenimler edinir. Sonuç itibarıyla onun dış dünya ve insanlar hakkında edineceği bu olumsuz izlenimler benlik kavramının çekirdeğini oluşturur (Kimter, 2011: 41).

Albal (2009) tarafından Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin akut psikiyatri kliniklerinde yatarak tedavi gören depresyon tanılı hastalar örneklem alınarak depresyonla başa çıkmada öz yeterlilik ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada hastaların ailelerini tanımlamaları ile depresyonla başa çıkmada öz yeterlilik düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmasına rağmen hastaların depresyonla başa çıkmada öz yeterlilik düzeyinin ortalama değerleri arasında göze çarpan

bir farklılık olduğu ve ailelerini güven verici/destekleyici olarak tanımlayan hastaların depresyonla başa çıkmada öz yeterlilik düzeyinin, ailelerini aşırı otoriter-reddedici olarak tanımlayan hastaların depresyonla başa çıkmada öz yeterlilik düzeyinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yine Howsepian ve Merluzzi (2009) tarafından 164 kanser hastası üzerinde gerçekleştirilen dinî inançlar, sosyal destek ve öz yeterliliğin kanserle mücadele üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışmada dinî inançların doğrudan olmamakla beraber algılanan sosyal desteği arttırması yönüyle katkı sağladığı belirtilmiştir. Yine benzer şekilde öz yeterlilik de algılanan sosyal desteği arttırması, fiziksel aktivite ve yaşla ilişkisi açısından kısmen aracı olmaktadır (s. 56).

Çocuklarda görülen ve problem davranış olarak tanımlanan davranış örüntülerinin oluşmasında, sürdürülmesinde, azalmasında ve artmasında anne-baba faktörünün önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Araştırma bulguları anne-babaların yetkinlik, eğitim, bilinç düzeyinde olduğu kadar ebeveynlik, iletişim ve sorun çözme becerilerinde sahip oldukları olumlu algı ve tutumları ile çocuklarının problem davranışları arasında anlamlı ilişkiler bulunduğunu göstermektedir (Bayam, 2010: 45). Demokratik uygulamalar özgüveni, bağımsızlığı ve sosyal ilişkileri olumlu yönde etkilemektedir (Ekşi, 2002b: 158).

Aile tutumlarının ergenin benlik saygısı gelişiminde çok etkili olduğu (Yıldız ve Çapar, 2010: 120) destekleyici aile ilişkilerinin adölesanların öz yeterlilik inançlarını arttırdığı bilinmektedir. Çocuk-aile etkileşimi ile ilgili çalışmalarda ailenin tepkisi, desteği, cesaretlendirmesi, yüksek başarı istekleri çocukların öz yeterliliklerinin gelişimi ile

ilişkilendirilmiştir (Albal, (2009: 69). Ebeveynin yöntemleri bir ergenin bağımsızlığı gerçekleştirme yeteneğini büyük ölçüde etkilemektedir. Ana baba yetkecilik ya da izin vericilik uçlarında yer aldığına çocuklarıyla ilişkilerini güçlükler sarar. Orta ya da demokratik yaklaşım olumlu bir benlik kavramını ve bağımsızlığı kolaylaştırır. Bunlar izin verici ailelerde ortaya çıkabilir ama zayıf bir benlik kavramı ve bağımlılık da ortaya çıkabilir. Yetkecilik de amaçlara doğru ilerlemeye büyük ölçüde engel olur (Gander ve Gardiner, 2010: 483).

A₅ “*Fiziksel görünüşünden memnun olanların öz yeterlilik düzeyi, olmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). Bedensel eksiklik algısı öz yeterliliğin önemli bir yordayıcısı olabilir. Bu anlamda öz yeterlilik araştırmalarıyla da uyumlu olarak fiziksel görünüşünden memnun olanların öz yeterlilik puan ortalaması, memnun olmayanlara göre daha yüksektir.

Bilindiği gibi benlik; bireyin kendisi, fizikî ve sosyal çevresi ile etkileşimi sonucu sahip olduğu kendine ait duygu, değer ve kavramlar sistemidir. Bireyin kendisini olumlu açıdan değerlendirmesi olumlu benlik kavramını oluşturmaktadır. Olumlu benlik algısına sahip bireyler, daha az duygusal problemler yaşamakta, çevreleri ve diğer insanlarla daha verimli ilişkiler kurabilmekte ve başarılı olma yönünde daha gayretli ve girişimci olmaktadır (Aydın, 2010: 192).

Gençlik çağında benlik kavramı ön planda olduğu için genç insan çocuklukta dışa dönük olan antenlerini kendi içine çevirmeye; kendini bedenini, duygularını incelemeye; hedefleri konusunda kafa yormaya başlar. Genç adını, yürüyüşünü, bedenini vs. beğenmez. Benliğini başlıca uğraş alanı haline getiren genç, kendini aşağı görmekle yüceltmek

arasında sürekli gel-gitler yaşar. Bazen pek çok yönden kendisini beğenmezken, bazen de düş kurup hayallere dalar ve kendisini kahramanca işler yapan birisi, hayranlık duyulan bir spor yıldızı vs. gibi görebilir. Kısacası gençlik çağında benlik kavramı, sürekli iniş çıkış ve dalgalanmalar gösterir. Zira bu çağda sürekli kendisini tartan, değerlendiren ve eleştiren genç, uygun olan bir kimlik arayışı içerisinde ve benliğini yeni baştan düzenleme çabasıdadır (Yörükoğlu, 1998: 13).

Ergenlik aynı zamanda beden imgesinin önemli olduğu bir dönemdir. Ergen güzel giyinmek ve güzel görünmek ister. Giyimi, saçını, makyajını vb. dış görünüşü ailenin sosyo-ekonomik düzeyine bağlı olarak daha iyi veya daha kötü durumda olabilir. Akranlarıyla kıyasladığında bu dış görünümün onlardan daha iyi olduğunu algılaması benlik saygısını artırırken, onlar kadar güzel niteliklere sahip olmadığını ve beğenilmediğini düşünmesi bir ergenin benlik saygısı düzeyini azaltabilir. Bununla birlikte karşı cinsle kurulan arkadaşlıklarda da bu beğenilme zorunluluğu ergenin bu arkadaşlıklarda başarılı ya da başarısız olmasını beraberinde getirmekte dolayısıyla benlik saygısı bu durumdan da etkilenmektedir (Yıldız ve Çapar, 2010: 120). Yine bu dönemde ergenin beden imgesi ve fizik sağlığı da benlik saygısının oluşmasında önemli rol oynar. Araştırmalara göre beden imgesi olumlu ise benlik saygısı yükselmektedir (Eşer, 2005: 26).

Organ yetersizliklerinin ve bedensel engellilik durumlarının tüm türünün aşağılık ve güvensizlik duygularına giden yolda işaretler taşıdığı bilinmektedir (Adler, 2008: 94). Bireyin özgüveni ile benlik imajı arasında önemli bir ilişki olduğu düşünülebilir. Bireyin kendini yeterli ve sevilebilen bir insan olarak görmesi ile çirkin, başarısız, vasat ve zayıf bir

birey olarak görmesinin özgüvenine çok farklı etkileri olacağı muhakkaktır. Bu yüzden gerçekçi bir benlik değerlendirilmesi önemlidir (Mutluer, 2006: 7). Çünkü kendini değerli bulma ruh sağlığının önemli göstergelerinden biri olup, benlik saygısının kaybedilmesi ve değersizlik duyguları depresyonun en yaygın belirtilerinden birisidir (Yıldız ve Çapar, 2010: 105). Burada karşılıklı bir ilişkiden de bahsetmek gerekir. Çünkü aynı zamanda genel-öz yeterlilik fiziksel görünümü ve beden algısını etkilemektedir (Aydın, 2011: 94). Yüksek öz yeterliliğe sahip kişiler kendi beden algılarına yönelik de olumlu bir düşünce içindedirler.

A₆ “*Toplumsal problemlere ilgi duyanların duymayanlara göre öz yeterlilik düzeyi daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). Toplumsal problemlerle ilgilenmek, içinde yaşanan grubun sorumlu bir üyesi olmak öz yeterlilik algısını artırıcı bir fonksiyon üstlenebilir. Araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu gibi yüksek benlik saygısı, çoğunlukla sağlıklı davranış ile ilişkilidir. Bu durum, yüksek benlik saygısının düşük benlik saygısına oranla hem daha istenilir hem de sosyal ve psikolojik olarak daha işlevsel olmasıyla ilgilidir. Yüksek benlik saygısına sahip kişiler, genelde kendine güvenen, başarıya isteği olan, iyimser, zorluklardan yılmayan, insan ilişkilerinde rahat ve sevecen, sorumluluk yüklenen ve atılgan bir kişilik özelliğine sahiptir. Düşük benlik saygısına sahip bir kişi ise kendine güven yönünden eksiktir, diğerlerine bağımlıdır, utangaçtır, araştırmacı değildir ve savunmacı bir görünüş takınır. Ayrıca bu kişiler kendini değerlendirmekten kaçınan ve bastırma savunma mekanizmasını kullanan, daha az yaratıcı, esnek olmayan ve daha otoriter kişilerdir (Eşer, 2005: 28).

Ergenler günlük yaşamlarında fizyolojik ve bilişsel değişimler yaşamakla birlikte kişiler arası ilişkiler, sosyalleşme

ve duygusal gelişim konularında da değişim yaşamaktadır. Ergenlerin akranları tarafından kabul görmesi onların sosyal öz yeterliliklerini ve öz değerlerini arttıracaktır. Akranlarla kurulan olumlu ilişkiler öz yeterliliğin gelişmesinde ergene yardım eder. Akranlarla olan başarı ve başarısızlıklar, öz yeterlilik duygusunu olumlu ya da olumsuz olarak doğrudan etkilemektedir. Aydın (2010) tarafından yapılan bir araştırma bulgularına göre sosyal öz yeterliliği yüksek olarak algılamak ergen için karşılaşılan problemlerinin çözümünde ısrarcı olmasına, kendine güven duymasına ve başarılı sonuçlar almasına yardım ettiği düşünülmektedir. Benlik saygısı ve gelişimi konusundaki, gerek kuramsal açıklamalar gerekse araştırma bulguları, benlik saygısının ruh sağlığı ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Düşük benlik saygısı sadece rahatsız edici bir duygu olarak kalmayıp, anksiyeteden psikoza kadar değişik psikopatolojik durumların ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Eşer, 2005: 27).

2. Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Örneklemin Kimlik Duygusu Kazanım Düzeyi İle İlgili Bulguların Tartışılması

B₁ “Kızların kimlik duygusu kazanım düzeyi erkeklerden daha yüksektir” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). Kızların kimlik duygusu puan ortalaması, erkeklere göre daha yüksektir. Örneklem grubunu lise öğrencilerinin oluşturduğu düşünüldüğünde bu durumun gelişim psikolojisi alanyazınıyla uyumlu olduğu düşünülebilir. Ergenlik döneminde kızların, erken olgunlaşmaya paralel kimlik gelişimleri de erkeklere oranlara daha hızlı olduğu bilinmektedir. Araştırmalara göre ergenlik, çeşitli biyo-fizyolojik belirtiler açısından kızlarda erkeklerden 1-2 yıl önce başlamaktadır. Birincil özelliklerin

ortaya çıkmasıyla birlikte ergenin duygu ve heyecan hayatını derinden etkileyen bu yeni süreç, genç kızda erkeğe göre daha erken ortaya çıkar ve beraberinde köklü duygusal değişimler gündeme getirir (Bahadır, 2002c: 276).

Özdikmenli Demir (2009: 109) tarafından yapılan bir araştırmada kızlar erkeklere göre toplumsal kimlik açısından daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. Kızların toplumsal kimlik açısından erkeklere kıyasla daha iyi bir seviyede olmalarının nedeninin erkeklerle karşılaştırıldığında arkadaş sosyal destek, anneden algılanan sıcaklık ve katılım ile aileden algılanan sosyal destek gibi sosyal sermaye boyutlarında daha yüksek puanlar almış olmalarıyla ilişkili olabilir. Sosyal sermaye açısından zengin kaynaklara sahip olmak gençlere daha sağlıklı bir kimlik sermayesi geliştirme olanağı sağlamakta ve bu da onların kendilerini daha fazla yetişkin hissetmelerine ve toplumsal kimliklerinin artmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla kızların aileleri ve arkadaşları ile daha yakın bağlar ve destekleyici ilişkiler kurdukları ve kendilerini içinde yaşadıkları toplumun bir parçası olarak gördükleri söylenebilir.

Arslan (2008) tarafından yapılan araştırmada ego kimlik süreci kararlılık boyutu puan ortalamaları cinsiyete göre bakıldığında kız ergenlerin kararlılık puanı erkek ergenlerin kararlılık puan ortalamalarına göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum cinsiyet değişkeni açısından kararlılık boyutu puan ortalamaları, kız ergenlerin erkek ergenlere göre daha çok kararlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 'Keşfetme' puan ortalamaları arasında ise cinsiyete göre anlamlı farklılaşmanın olmadığı bulunmuştur.

Ergenlikte bireyin kimliğinin ne olduğuna karar vermesi, ergenin hem kendisi hem de sosyal ortamdan aldığı bilgiler ile gerçekleşir. Kimliğin oluşmasında birçok etken rol oynamaktadır. Bunlardan birisi cinsiyet rolleridir. Cinsiyet rollerine ilişkin inançlar, temelde kalıp yargılardan meydana gelir ve değişime oldukça dirençlidir. Kimlik, sosyalizasyon sürecinde, sosyal öğrenme ile oluşur ve zamanla güçlü zihinsel bir şema haline gelir (Kantarcıoğlu, 2004: 113). Bu anlamda kızlardan beklenen temel görevler; duygusal olmaları, işbirliği yapmaları, bakım ve ilgi göstermeleri, ilişkilere önem vermeleridir. Erkeklerin ise bağımsız davranmaları beklenmesi, aileyi temsil etmeleri, rekabetçi olmaları vurgulanmaktadır. Kızlarda bağlılık, güvenilir, nazik ve yardımsever olma gibi özelliklerin; erkeklerde ise bağımsız olma, rekabet ve kendine güven davranışlarının desteklendiği ortaya konulmaktadır. Literatürde, kızların alternatifleri düşünmeksizin eş ve anne rolünde kimliklerini bulmaları yani bağımlı kimlik statüsünde olmaları, erkeklerin ise gelecekte konusunda düşünüp karar vermeleri, yani başarılı kimlik statüsünde olmaları konusundaki geleneksel beklenti doğrultusunda davrandıkları ileri sürülmektedir. Toplumumuzda son yıllarda erkeğin daha egemen olduğu düşüncesi, bayanların ise toplum hayatına daha aktif katılımıyla birlikte eskiye oranla azaldığı düşünülse de hala erkeklerin daha bağımsız davranabilecekleri düşüncesi yaygın bir kanı olarak devam etmektedir (Arslan, 2008: 88).

Kimlik duygusunun gelişiminde cinsiyete dayalı bir farklılığın olmadığını tespit eden araştırmalar da vardır. Örneğin; Akar (2012) tarafından yapılan bir çalışmada üniversiteye devam eden öğrencilerin kimlik statüleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Yine

Balkaya (2005) lise öğrencileriyle ilgili yaptığı araştırmada kimlik duygusu ölçeği puan ortalamalarının cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Pekşen Süslü'nün (2002) çalışan ve öğrenci ergenlerle ilgili yaptığı araştırmada cinsiyete göre kimlik duygusu puanları açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Aynı şekilde Özdikmenli Demir (2009) tarafından yapılan bir araştırmada kız katılımcılar ve erkek katılımcıların kimlik statülerine göre dağılımı benzerlik göstermektedir. Yine Kaynak Demir ve vd. (2009) tarafından yapılan bir araştırmada cinsiyet değişkeninin kimlik duygusu skorları üzerinde önemli bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Cinsiyetler arası kimlik gelişimi farklılığı konusunda kimliğin boyutları üzerinden değerlendirme yapan araştırmalar da vardır. Örneğin; Oral (2012) tarafından yapılan bir araştırmada, kimlik statülerinden başarılı, askıya alınmış ve ipotekli kimlik statülerinde kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamışken dağınık kimlik statüsünde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılığa ulaşılmıştır. Buna göre kız öğrencilerin dağınık kimlik statüsü puan ortalamasının erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Yine Ayten (2012) tarafından İngiltere'deki Türk gençleri üzerine yapılan bir araştırmada anlamlılığa ulaşan istatistiksel farklılık oluşturmaya da "bağımlı kimlik, kimlik karmaşası, kimlik arayışı" gibi kimlik statülerinde kadınların, "başarılı kimlik" statüsünde ise erkeklerin ortalama puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Gönül (2008) tarafından yapılan bir araştırmada başarılı kimlik statüsünde kadınların oranları erkeklerden fazla iken, başarısız kimlik statüsünde erkeklerin oranı kadınlardan daha fazladır. Ancak ipotekli ve moratoryum

kimlik statülerinde de erkeklerin oranı kadınlara göre daha yüksektir.

Başka araştırmaların da bu durumu teyit ettiği görülmektedir. Örneğin; Demir (2009) tarafından yapılan bir çalışmada, ideolojik alanda kızlar başarılı kimlik boyutunda yüksek puanlar elde ederken; kargaşalı kimlik boyutunda erkekler yüksek puan almışlardır. Yapılan araştırmalar özellikle modern ve geleneksel değerlerin bir arada görüldüğü toplumlarda kızların kendilerini geliştirebilecekleri ve toplumsal yaşama katılabilecekleri bir alan elde edebilmek için meslek, eğitim ve gelecekteki yaşantıları ile dünya görüşleri üzerine daha fazla düşündüklerini ve daha erken dönemlerde kararlarını netleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ideolojik alanda kızların erkeklere oranla daha başarılı bir kimlik statüsünde yer almaları ve daha az karmaşa yaşamaları beklenebilecek bir sonuçtur.

Ergen kimlik gelişimi sürecinde yaşadığı kültürün değerlerini, ideolojisini ve dinî öğelerini gözden geçirir; inanabileceği görüşleri, değerleri arar. Farklı ülkelerde ya da aynı ülkenin farklı kültürel iklimlerinde kız ve erkek ergenlerin farklı kültürel değerler, ideolojiler ve dinî öğelerin etkisiyle kimlik statülerini şekillendirdikleri söylenebilir (Varan, 1990). Cinsiyet değişkeninin kimlik statüleri ile ilişkisinin tutarsız sonuçlar vermesinde bu durumun etkili olduğu ifade edilebilir.

B₂ “Öğrenim görülen sınıf düzeyine göre sınıf düzeyi yükseldikçe kimlik duygusu kazanım düzeyi de yükselir” hipotezi doğrulanmamıştır (p>.5). Gelişim psikolojisi alanyazını göz önüne alındığında sınıf düzeyinin kimlik duygusu gelişimini etkilemesi beklenebilir. Hem kronolojik

yaşı ilerleyen hem olgunlaşan hem de kültürel bilgi birikimi artan gencin kimlik duygusu da değişecektir. Çalışmanın hipotezi kimlik duygusunun olumlu yönde değişeceği yönündeydi. Ancak araştırmanın sonucu öğrenim görülen sınıf düzeyi ile kimlik duygusu gelişimin negatif yönde ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu durumun ilginç bir sonuç olduğu değerlendirilebilir. Sınıf düzeyi ilerledikçe kimlik duygusu puanlarının düşme eğilimi göstermesinin ergenlik sorunlarının belirginleşmesiyle veya okul ortamına alışmanın etkisiyle genel akademik özensizliğe paralel olarak anket sorularının da özensiz ve tutarsız doldurulmasıyla ilgili olabilir.

Pekşen Süslü (2002) de çalışan ve öğrenci ergenlerle ilgili yaptığı araştırmada dört yaş (15, 16, 17, 18) düzeyine göre kimlik duygusu puanları açısından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Balkaya (2005) da lise öğrencileriyle ilgili yaptığı araştırmada yaş açısından kimlik duygusu kazanım düzeyinin önemli bir farklılık göstermediği sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Akar (2012) tarafından yapılan bir çalışmada üniversiteye devam eden öğrencilerin kimlik statüleri ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Yine Kaynak Demir ve vd. (2009) tarafından yapılan bir araştırmada yaş değişkeninin kimlik duygusu skorları üzerinde önemli bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kimlik gelişimi, boyutları açısından değerlendirildiğinde ise Oral (2012) tarafından yapılan bir araştırmada kimlik statülerinden başarılı, askıya alınmış ve dağınık kimlik statülerinde öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Fakat ipotekli kimlik statüsünde sınıf düzeyi açısından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Buna

göre 12. sınıf öğrencilerinin ipotekli kimlik statüsü puan ortalamasının, 11. sınıf öğrencilerinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelişim psikolojisi alanyazını göz önüne alındığında sınıf düzeyinin kimlik duygusu gelişimini etkilemesi beklense de araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde bu yöndeki bir bulgunun desteklenmediği anlaşılmaktadır.

Hipotez B₃: *“Ailevi kararların alınışında aile üyelerinin katılımının sağlanması ile kimlik duygusu kazanımı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır”* hipotez doğrulanmıştır ($p < .5$). Bilindiği gibi insan yavrusunun doğumundan itibaren, ana-babası ve diğer aile üyeleri başta olmak üzere tüm çevresel faktörlerin benlik gelişiminde birincil etken olduğu yadsınamaz bir olgudur. Sosyal etkileşim süreci, bireyi sosyolojik ortamlar içinde hem bireysel benliklerinin hem de toplumsal benliklerinin gelişiminde önemli bir rol oynar (Yıldız, 2006: 116). Çocuklara kendisiyle veya ailesiyle ilgili kararlar alınırken görüşünün sorulması, tercihlerinin önemsenmesi kimlik gelişimini olumlu yönde destekleyen bir faktör olduğu düşünülebilir. Ailede karar alma süreçlerine katılım arttıkça kimlik duygusu puanları da artmaktadır. Karar alma süreçlerinde herkesin söz sahibi olduğu aile yapıları kimlik duygusu kazanım düzeyinin en yüksek olduğu ailelerdir. Bu grubu çocukların çok fazla sürece dâhil edilmediği anne ve babanın birlikte karar verdiği aile tipleri takip etmektedir. Daha sonra babanın tek başına karar verdiği aile tipleri gelmekte olup ailede herkesi ilgilendiren karar alma süreçleri dikkate alındığında kimlik kazanımı açısından en düşük grup ise annenin tek başına karar aldığı aile yapılarıdır.

Bu durum gelişim psikolojisi verileri açısından şaşırtıcı olmamakla beraber nedenleri üzerinde durulabilir. Kimlik

duygusu kazanım düzeyi açısından en düşük grubu annenin tek başına karar aldığı aile tiplerinin oluşturması babanın pasifize edilmesi ve yok sayılmasıyla ilgisi olabileceği gibi annenin egemen figür haline gelmesinde baba yokluğu da etkili olmuş olabilir. Yani babası bir nedenle (ölüm, ayrılık vs.) aile birlikteliği içinde olmayan grupla ailede kararları tek başına annenin aldığı grup yapıları kesişmiş olabilir. Eğer böyle bir kesişim olmuşsa sadece ailevi kararları annenin almasından kaynaklı kimlik duygusu kaybindan veya kimliğin gelişmemesinden söz edilemez. Çünkü burada baba yoksunluğunun etkisi devreye girmiş olabilir. Ancak sebep her ne olursa olsun anne egemen aile yapılarının çocuğun kimlik gelişimi üzerindeki etkisi üzerinde durulması gereken bir sonuçtur. Yine burada erkek ve kız çocuklar arasında olumsuz kimlik gelişiminden etkilenme bakımından fark olup olmadığı sorulması gereken bir başka soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzer şekilde Balkaya'nın (2005) lise öğrencileriyle ilgili yaptığı araştırmada elde edilen bulgulara dayalı olarak anne ve baba tutumunu demokratik olarak algılayan öğrencilerin kimlik duygusu kazanım düzeyinin, otoriter ve ilgisiz olarak algılayanlara göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmacı bu durumu anne-baba tutumunu demokratik algılayan öğrencilerin kimlik gelişimlerinin yüksek olması, ebeveynin paylaşıma dayalı, hoşgörülü, destekleyici tutum sergileyen ergenlerin kimlik gelişimlerinin olumlu yönde etkilenmesi ile açıklamaktadır. Demokratik ev ortamı ergenin bireysel sorumluluk alma, kendi başına karar verme, yetki kullanma ve özerk davranmasını destekleyebilir. Saygı, takdir, sevgi ve kabulün demokratik ortamda ön planda olabileceği dikkate alındığında ergenlerin kimlik gelişimi olumlu

etkilenmiş olabilir. Olumsuz aile tutumları bireyin kendisini yalnız, eksik ve güçsüz hissetmesine yol açabilir (s. 111).

Sonuç olarak ailede yeterli zaman ayrılan, sorunları paylaşılan, karar alma sürecine katılan, arkadaş seçimine müdahale edilmeyen, istekleri kabul edilmediği durumlarda açıklama yapılan, özel hayatlarına saygı gösterilen, duygu, düşüncelerine saygı duyulan ve ifade etmeleri için uygun ortam sağlanan, aileleriyle her konuda konuşmaktan çekinmeyen, kız erkek ayrımı yapılmayan, anne-babanın fikrini açıkça ifade ettiği ailelere sahip olan ergenlerin, diğerlerine göre benlik saygısı puanlarının daha yüksek olacağı öngörülebilir (Arslan, 2008:39). Bu durumu araştırma sonuçları da desteklemektedir.

B₄ *“Aldıkları kararlarda baskı altında kalanların kimlik duygusu kazanımı düzeyi kalmayanlara göre daha düşüktür”* hipotezi doğrulanmıştır ($p<.5$). Çocukların baskıdan uzak özgürce bir aile ortamında büyümelerinin onların kimlik duygularını destekleyeceği düşünülebilir. Nitekim araştırma sonuçlarımız da bunu desteklemektedir. Hipotez B3 ile de uyumlu olarak karar alma süreçlerine katılan, aldıkları kararlarda ailevi baskı görmeyen ve tercihlerinin sonucunu deneyimleyebilen katılımcıların, bu şartlardan yoksun olanlara göre kimlik duygusu gelişim düzeyi daha yüksektir.

Morsümbül (2011) tarafından yapılan bir çalışmada da ergenlik döneminde ergenlerin kimlik biçimlendirmesürecinde bağımsız olmalarının kimlik biçimlenmesine olumlu katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre bağımsız özdeşimsel davranış düzenlemesinde bulunan ergenlerin hem içsel yatırım boyutlarındaki puanları hem de genişlemesine ve derinlemesine seçeneklerin araştırılması

boyutlarındaki puanları bağımlı özdeşimsel davranış düzenlemesinde bulunan ergenlerin puanlarından daha yüksektir. Bağımlı özdeşimsel davranış düzenlemesinde bulunan ergenlerin içsel yatırım puanlarının daha yüksek olması, seçeneklerin genişlemesine ve derinlemesine araştırılması puanlarının da düşük olması, kimlik alanıyla ilgili çok fazla araştırma süreci içerisine girmeden içsel yatırımda buldukları anlamına gelebileceği şeklinde değerlendirilmiştir. Kimlik biçimlenmesinin sağlıklı olabilmesi için ergenlerin bağımsız olması ve kendi başlarına eylemde bulunmaları gerekmektedir. Ergenlerin kendi başlarına eylemde bulunabilmesinin derecesi de kimlik biçimlenmesinin yönünü belirlemektedir (s.139).

Benzer şekilde Balkaya'nın (2005) lise öğrencileriyle ilgili yaptığı araştırmada da kimlik duygusu kazanım düzeyinin ailelerinin arkadaşlarını onaylama durumuna göre anlamlı derecede farklılaştığı görülmüştür. Araştırmanın bu bulgusu ışığında, ailenin ergenin tercihlerine, arkadaş seçimindeki kararına güveniyor olması ergenin kendine güvenini geliştirerek kimlik gelişimini olumlu etkilediği söylenebilir. Yektaş (2013) tarafından yapılan bir araştırmada ise depresif ya da intihar davranışı olan ergenlerin ebeveynleri ile olan ilişkilerinde daha fazla çatışma algısı yaşadıkları sonucuna ulaşmıştır. Depresif ergenlerin, anne ve babalarıyla ilişkilerinden hoşnut olmadıkları, ana babalarının çeşitli kural ve sınırlandırmalarla hayatlarını mahvedebileceklerine ve onlara kolayca haksızlık yapabileceklerine dair abartılı inançlara sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak Gander ve Gardiner'dan (2010: 396) da hareketle ifade etmemiz gerekirse; ana babalık

üsluplarının sonul etkileri çocukların bu dönemin gelişim görevlerini başarılı olarak öğrenme yeteneklerine yansır. Sıcak ve kabul edici ilişkiler bir bağımsızlık ya da özerklik duygusunu destekler ve çocukların olumlu bir benlik kavramı geliştirmelerine yardımcı olur. Bunu okulda ve yaşlılar arasında kazanılan başarı izler. Öte yandan, düşmanca ve reddedici ilişkiler sonuçta çocukların öğretmenler ve yaşlılar tarafından reddedilmesine, güvensizlik ve utangaçlık gibi kişilik özelliklerine yansır.

B₅ “Fiziksel görünüşünden memnun olanların kimlik duygusu kazanım düzeyi, memnun olmayanlara göre daha yüksektir” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). Fiziksel görünüşünden memnun olanların kimlik duygusu kazanımı puan ortalaması, memnun olmayanlara göre daha yüksektir.

Ergenlik yıllarında artan beğenilme ihtiyacı ve hızlı fiziksel gelişim nedeniyle tüm dikkatin fiziksel özelliklere verilmiş olması fiziksel görünüşe verilen önemi arttırmış olabilir. Ergen karşı cins tarafından beğenilmesini ve tercih edilmesini sağlayan özelliğin fiziksel özellik olduğunu düşünebileceğinden fiziksel görünüşünden memnun olmama kendine güveni ve ilişkileri etkileyebilir. Olumlu benlik algısının oluşmasında beden imgesi son derece önemlidir. Bireylerin fiziksel özellikleri kendi kimliklerini tanımlamada etkili olabilir ve toplumsal kabulü kolaylaştırabilir. Bu nedenle özellikle ergenlik döneminde fiziksel görünüşünden memnun olmanın ergenlerin kimlik gelişimini etkileyebileceği söylenebilir (Balkaya, 2005: 98). Olumlu beden imgesine sahip bir ergen, olumlu benlik kavramı geliştirmeye daha uygundur. Kuşkusuz bir insanın beden imgesi birbiriyle etkileşen pek çok etkenin sonucudur. Bunların içinde, bir insanın nasıl

görüldüğü hakkındaki fantazileri, düşünceleri, en önemlisi de yaşantılarından daha erken ya da geç olgunlaşmış olması gibi etkenler vardır (Gander ve Gardiner, 2010: 451).

Bilindiği gibi ergen fizikî görünümüne ilişkin değerlendirme ve yargılara karşı aşırı duyarlıdır. Başkaları bu konuda fikirlerini açıkça belirtmeseler bile o, onların bakışlarından, hareketlerinden anlamlar çıkarmaya çalışır. Böylece fizikî yapısındaki değişmelerle ilgili başkalarının değerlendirmeleri kimliğini oluşturmada önemli bir etken olur. Çünkü genç, bu değerlendirmelerle başta fizikî yapısını, buna bağlı olarak cinsel kimliğinin önemli bir yönünü oluşturan cinsiyetini kabul edip etmeme durumuyla karşılaşacaktır (Kula, 2001: 57).

Balkaya (2005) lise öğrencileriyle ilgili yaptığı araştırmada öğrencilerin kimlik duygusu ölçeği puan ortalamaları, fiziksel görünüşünden memnun olma durumuna göre farklılaştığı sonucuna varmıştır. Fiziksel görünüşünden memnun olan öğrencilerin kimlik duygusu ölçeği ortalamalarının, fiziksel görünüşünden memnun olmayan öğrencilerin kimlik duygusu ölçeği ortalamalarından daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Genç insan kendine özgü değerler, yaşam felsefesi ve dünya görüşü oluşturmaya, bir amaç veya amaçlara doğru yönelmeye, kısacası çevresiyle bütünleşmeye, kendi öz benliğinin bilincine varmaya ve bunun yanında kendine özgü bir kimlik duygusu geliştirmeye çalışır. Bununla birlikte ergenlik dönemi gençlerinin kendini aşağı görmek, kendine güveni olmamak, kendini aptal hissetmek, sık sık öfkeye kapılmak gibi kişilikle ilgili kaygıları mevcuttur (Yörükoğlu, 1998: 21).

Sonuçta benlik saygısı, özellikle ergenlik döneminde benliğin temel kavramlarından birisidir. Bu sebeple farklı bağlamlarda oldukça geniş şekilde incelenmiştir. Yapılan araştırmaların bulgularına bakıldığında, benlik saygısı yüksek olan ergenlerin de daha olumlu beden imgesine sahip oldukları anlaşılmaktadır (Şahin, 2005: 188). Yani buradaki ilişki karşılıklı gibi görünmektedir. Hem olumlu beden imgesi yüksek öz saygıya hem de yüksek öz saygı olumlu beden algısına sebep olabilmektedir.

B₆ “*Toplumsal problemlere ilgi duyanların kimlik duygusu kazanım düzeyi duymayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Toplumsal meselelerle ilgilenmek, toplumda aktif olarak yer almak gençlerin kimlik duygusunu destekleyeceği varsayılabilir. Araştırma sonuçlarımız da bu durumu desteklemektedir.

Benlik saygısının gelişimi, bireyin çevresiyle olan yaşantılarını algılayış biçimlerine göre oluşan dinamik bir süreçtir. Sağlıklı aile ilişkileri, bireyin kişisel ve sosyal uyum düzeyi ile benlik saygısının gelişmesinde olumlu bir etkiye sahiptir. Öz kimlik duygusu; anlamlı özdeşimler bireyin temel ruhsal ihtiyaçlarının doğuştan gelen kabiliyetleri ve yaşantılarla başarılı olarak süregeldiğinde, her dönemde benlik saygısı artarak devam eder (Eşer, 2005: 28).

3. Örneklemin Dindarlık Eğilimi İle İlgili Bulguların Tartışılması

C₁ “*Örneklemin öznel dindarlık algısıyla toplumsal değerlere yönelik tutumu arasında bir ilişki vardır*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Öznel dindarlık algısı bu çalışmada genel dindarlık tutumunun temel bileşenlerinden birisi olarak

değerlendirilmektedir. İstatistiksel analizinin sonuçlarına göre öznel dindarlık algısına göre toplumsal değerlerle ilgili tutum değişmektedir. Araştırma sonuçlarına göre dindarlık arttıkça toplumsal değerlere atfedilen önem artmakla beraber genel olarak örneklemin büyük çoğunluğunun doğruluk, yardımseverlik ve fedakârlık gibi toplumsal değerleri önemseydiği anlaşılmaktadır.

C₂ “Örneklemin öznel dindarlık algısıyla vatanseverlik (3) tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizinin sonuçlarına göre öznel dindarlık algısına göre vatanseverlikle ilgili tutum değişmekte olup dindarlık arttıkça vatanseverlik kavramına atfedilen önem de kısmen artmaktadır. C₃ “Örneklemin aile dindarlık durumuyla vatanseverlik (2) tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizinin sonuçlarına göre aile dindarlık durumuna göre vatanseverlikle ilgili tutum değişmekte olup aile dindarlığı arttıkça memleket sorunlarına karşı duyarlılık eğiliminin de arttığı gözlenmektedir. Katılımcılar genel olarak değerlendirildiğinde de önemli bir kısmının (% 60) ülke sorunlarıyla ilgilenmeyi önemli gördüğü, % 23.8’inin bu konuda kararsız olduğu ancak % 16.1’sinin memleket meselelerine üzülmeğe herkesin kendi mutluluğuyla uğraşması gerektiği düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

C₄ “Örneklemin aile dindarlık durumuyla mutluluk-din ilişkisine yönelik tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizinin sonuçlarına göre aile dindarlık durumuna göre mutluluk-din ilişkisiyle ilgili tutum değişmekte olup ailesini dindar ve çok dindar görenlerin biraz dindar görenlere göre toplumdaki mutluluğun kaynağını dine, daha fazla bağlama eğilimi içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Katılımcılar genel olarak değerlendirildiğinde de önemli bir kısmının (% 74.1) toplumda var olan birçok sıkıntıya rağmen insanların hâlâ mutlu olmalarının temelinde dinî duyguların yattığını düşündüğü, % 16.1'inin bu konuda kararsız olduğu ancak % 9.8'inin insanların mutlu olmalarının temelinde dinî duyguların yattığı fikrine katılmadıkları anlaşılmaktadır.

C₅ “Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile toplumun dine önem atfetme tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). Bu anlamda istatistiksel analizin sonuçlarına göre kişinin, toplumun dini önemseyip önemsemediğiyle ilgili tutumu düzenli namaz kılama durumundan etkilenmekte olup düzenli namaz kılanların, namaz kılmayanlara veya bu konuda kararsız olanlara göre toplumun dini önemsemediği düşüncesine daha fazla katıldıkları görülmektedir. Benzer şekilde düzenli olarak namaz kılmayanlar, diğer gruplara göre toplumun dine verdiği önemi görece yetersiz bulmaktadır.

Her dinin kendi inanç ve ibadet esasları çerçevesinde, müntesiplerinden ferdi ve toplu halde yapılmasını istediği bazı ibadet ve ayinleri vardır. İslam'ın beş esasından biri olan namaz ibadetini, müminin 'nuru' olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu anlamda benimsenip ifa edilen 'namaz' hem ferdin, hem de toplumun dinî hayatında önemlidir (Uysal, 1995: 176).

C₆ “Örneklemin namaz ibadetini yerine getirme durumu ile vatanseverlik (1) tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). İstatistiksel analizin sonuçlarına göre kişinin, ülkesi için hizmet etmeyi değerli görüp görmemesi namaz kılama durumundan etkilenmekte olup düzenli namaz kılanların, namaz kılmayanlara veya bu konuda kararsız

olanlara göre ÷lkeye hizmet etmeyi daha fazla önemsedikleri gör÷lmektedir. C₇ “Örneklemde namaz ibadetini yerine getirme durumu ile dış politika-din ilişkisine yönelik tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizde sonuçlarına göre namaz kılmayla dış politika-din ilişkisine yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre düzenli namaz kılanların, namaz kılmayanlara veya bu konuda kararsız olanlara göre dış siyasette dinin önemine daha fazla inandıkları gör÷lmektedir.

C₈ “Örneklemde namaz ibadetini yerine getirme durumu ile flörte bakış açısı arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizde sonuçlarına göre namaz kılmayla lise çağındaki flörte yönelik tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre düzenli namaz kılanların, namaz kılmayanlara veya bu konuda kararsız olanlara göre lise çağında flörtü onaylamama eğiliminin yüksek olduğu gör÷lmektedir. C₉ “Örneklemde dinin hayatı anlamlandırma tercihi ile dinin birleştiriciliğine yönelik tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizde sonuçlarına göre dinin hayatı anlamlandırdığını düşünmeyle dinin toplum üzerinde birleştiriciliğine inanma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre dinin hayatı anlamlandırdığına inananlar, aynı zamanda dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğuna da inanmaktadır.

C₁₀ “Örneklemde Dinin hayatı anlamlandırma tercihi ile vatanseverlikle (4) tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizde sonuçlarına göre dinin hayatı anlamlandırdığını düşünmeyle vatanseverlik tutumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna

göre dinin hayatı anlamlandırdığına inananlar, aynı zamanda ülkeleri için canlarını da vermeye hazır kişilerdir. C₁₁ “Örneklemin inanç-mutluluk ilişkisi tercihi ile *dinî yasaklara yönelik tutumu arasında bir ilişki vardır*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizin sonuçlarına göre inanç-mutluluk ilişkisiyle ilgili tercihle dinî yasaklarla ilgili tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir Buna göre sağlam dinî inançlarla mutluluk arasında ilişki kuranlar, dinî yasakların insanı hayatın güzelliklerinden alıkoymadığını düşünmektedirler. C₁₂ “Örneklemin inanç-mutluluk ilişki tercihiyle, laiklikle ilgili tutumu arasında bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). İstatistiksel analizin sonuçlarına göre inanç-mutluluk ilişkisi tercihiyle laiklikle ilgili tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre sağlam dinî inançlarla mutluluk arasında ilişki kuranlar, dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulmaktadır.

4. Dindarlık Tutumlarıyla Öz Yeterlilik Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması

D₁ “*Kendisini dindar olarak görenlerin öz yeterlilik düzeyi dindar görmeyenlere göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Araştırma sonuçlarına göre dindar olmayanlar ve kararsızlar ortalamanın altında puan alırken dindarlar, örneklemin genel ortalamasının üzerinde puana sahiptirler. Bu durumda dindarlık tutumlarının öz yeterlilik eğilimini olumlu yönde desteklediği ifade edilebilir.

Benzer şekilde Lifshitz ve Glaubman (2002) dindar ve seküler öğrencilerin engellilere yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla yaptıkları araştırmada dindar öğrenciler seküler öğrencilere göre daha fazla kendine yeterlilik duygusu

taşıdıkları sonucuna ulaşmışlardır. Yine Mirsaleh ve vd. (2010) tarafından yapılan bir araştırmada rehabilitasyon eğitimi alan öğrencilerde dindarlık ve öz yeterlilik duygusu klinik staj memnuniyeti için iyi bir yordayıcı olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Başka çalışmalarda da bu sonuçlara paralel sonuçların ortaya çıktığı görünmektedir. Örneğin Robinson ve Wicks (2012) dindarlığın kültürel etkilerle eksersiz için öz yeterliliğin bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine Miller ve vd. (2007) ise dindarlığın hayat kalitesi ve algılanan hasta öz yeterliliği ile ilişkili olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Özgüven kavramının da “sevilebilir olma” ve “yeterli olma duygusu” olmak üzere iki merkezi boyutu vardır (Mutluer, 2006: 8). Bu yönüyle özgüven de öz yeterlilikle ilişkilendirilebilir. Sarıçam ve Güven (2012) tarafından özgüven ile dinî tutum arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Sakarya Üniversitesi ve Kilis 7 Aralık Üniversitesi Eğitim Fakültelerinde farklı bölüm ve programlarda öğrenim gören 490 öğrencinin çalışma grubunu oluşturduğu çalışmada özgüven ile dinî tutum arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Dolaylı ilgili olmakla beraber benlik, öz saygı vb. gibi kavramlarla ilgili çalışmalarda da bu sonuçlara paralel bulgular vardır. Bilindiği gibi benlik; bireyin özellikleri, yetenekleri, değer yargıları, emel ve ideallerine ilişkin kanılarının dinamik bir örüntüsüdür (Baymur, 1994: 265). İnsanın kendini görüş ve algılayış biçimi olarak tanımlanan ‘benlik’ kavramı, kişinin davranışlarını önemli ölçüde etkileyen ve belirleyen psiko-dinamik bir yapıdır. Belli bir gelişim süreci esnasında oluşan ‘benlik’, çeşitli sosyo kültürel ilişki sistemleri (aile, arkadaşlık, meslek, sosyal rol, dünya görüşü, inanç ve değerler...)

içerisinde var olan bir duygudur. Bu ilişkilere bağlı olarak süreklilik, bütünlük, kendine has yapı ve ahenk kazanmış olan benlik, kendi 'kimliği'ni elde ederek bağımsız ve etkili bir psikolojik güç hâline gelir (Hökelekli, 2003: 110). Bu anlamda benlik saygısının 'yeterlilik' ve 'değer' olmak üzere iki temel boyutu vardır. Yeterlilik, bireyin kendi kendini yeterli ve etkin görme, değer ise değerli birisi olarak görme derecesine işaret eder (Şahin, 2005: 187). Psiko-sosyo-teolojik açıdan yetişkin bireyin kendine saygı göstermesi biçiminde ortaya çıkan benlik saygısı, aynı zamanda dinsel bir değerdir. Bu nedenle de dindarlık olgusu ile benlik saygısı arasında pozitif yönde bir korelasyondan söz etmek mümkündür (Koç, 2009: 489).

Benlik ve din ilişkisini inceleyen araştırmalara bakıldığında; örneğin Çekin (2013) tarafından aday din görevlilerinin benlik tasarımlarıyla ilgili bir araştırma da hafız olan aday din görevlilerinin benlik tasarımı, hafız olmayanlara göre anlamlı olmamakla birlikte daha olumludur. Benzer şekilde Koç (2009) tarafından yapılan yetişkin örnekleme dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırmada, iç güdümlü dindarların benlik saygılarını besleyen kendi kişisel ve kişilerarası özelliklerinden o an için duydukları memnuniyet düzeylerinin, dış güdümlü dindarlardan daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. İç güdümlü yetişkin dindarların benlik saygısı düzeyi puanları, dış güdümlü dindarlardan daha yüksektir. Dolayısıyla iç güdümlü yetişkin dindarların, dış güdümlülere göre kendilerine daha çok saygı duyan ve değer veren bir benlik yapılanmasına sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu durumun nedeninin ise iç güdümlü dindar yetişkinler, dinsel inanç ve pratiklerini samimi ve adanmış bir şekilde yapmış olmanın vermiş olduğu psikolojik rahatlıkla, dış güdümlülere göre kendilerini iyi hissetme düzeyinde daha

fazla bir yükselme olabileceği gösterilmiştir (Koç, 2009: 484). Yine Şahin'in (2005) lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında benlik saygısı ile dindarlık arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, dindarlık yükseldikçe benlik saygısında da bir yükselme gerçekleşmektedir. Hatta ergenlerde benlik saygısını en yüksek düzeyde açıklayan değişkenin dindarlık olduğu ortaya çıkmıştır.

Ancak dindarlıkla benlik saygısı arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşan bazı çalışmalar da vardır. Örneğin Yıldız ve Çapar (2010) tarafından yapılan bir çalışmada benlik saygısı ile dindarlık değişkeni arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Yine Yapıcı ve Kayıklık (2005) tarafından üniversite gençliği üzerinde yapılan bir alan araştırmasında, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık modelleri ile benlik saygısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu nedenle gençlerin sahip oldukları dindarlık formlarının, benlik saygısı düzeyini farklılaştırmadığı saptanmıştır. Benzer şekilde Yapıcı ve Zengin (2003) tarafından İlahiyat Fakültesi Öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada da gençlerin benlik saygısı düzeyi ile dindarlıkları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı gözlenmiştir. Yine Yapıcı'nın (2007: 269) gerçekleştirdiği bir başka çalışmada da gençlerin dine önem verme düzeyinin öz saygı seviyelerini anlamlı bir şekilde farklılaştırmadığı görülmüştür. Bu konuda yapılan araştırmalarla ilgili bir istatistiğe göre çalışmaların % 65'i, dindarlığın benlik saygısını artırdığı yönünde bir sonuca ulaşmıştır. Bu durum 'dindarlığın benlik saygısını artırdığı' genel yargısında bulunmanın henüz erken olduğunu göstermektedir (Yıldız ve Çapar, 2010: 114).

Bilindiği gibi din, bireylerin dünyevî ve maddî servetten kendilerini ayırt etmelerine ve kendilerine yüzeysel olarak bakmaktan kurtulmalarına olanak vermektedir. Böylece bireylerin maddi veya yüzeysel bir servet kaybı yaşadıkları zaman durumu kimliklerine veya mutluluklarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirme olasılıkları daha düşük olmaktadır (Cirhinlioğlu vd., 2013: 92). Yine insanın emniyette olma, korunma, güvenme, dayanma, sığınma, kabul görme, sevilme gibi psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasında genelde dinin, özelde Allah inancının önemli bir rolü bulunmaktadır (Şentürk, 2010: 24). Bu nedenle din, benlik saygısının gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, başa gelen sıkıntıların Allah'ın yardımıyla aşılabileceği inancı, kişinin benlik saygısını ve özgüvenini arttırmakta ve kişiyi rahatlatmaktadır (Hökelekli, 2003: 188). Bu anlamda din, insana psikolojik bir dayanak noktası ve güven unsuru olmaktadır. Maddi, psikolojik ya da manevî çeşitli olumsuz durumlar içerisinde sadakatle korunan ve geliştirilen dinî inanç ve tutum, kişinin ruhsal dengesini ve uyumunu koruyucu en etkin faktördür (Eşer, 20052: 33). Başa gelen sıkıntıların bir anlamı olduğu ve Allah'ın yardımıyla bunların aşılabileceği inancı kişinin benlik saygısı ve özgüvenini artırıcı, huzur ve rahatlama sağlayıcı bir etkiye sahiptir.

Kuşkusuz inanan insan için Allah, dilediği takdirde insanı en büyük sıkıntılardan kurtarabilecek güç ve kudrete sahiptir. Ona inanıp bağlananların hem bu dünyada hem de ahirette yardımcısıdır. Sıkıntılarını ve dertlerini Allah'ın bildiğini, hakkında hayırlı olan neyse Allah'ın onu kendisine nasip edeceğine inanır. Allah'tan asla ümit kesmez. İşte Allah'a güvenme ve ona ümitle bağlanma, insana canlılık ve huzur verir. Hakkında böylesinin daha hayırlı olduğuna,

dilerse Allah'ın şerleri hayra çevirebileceğine olan inancı onu ümitsizlikten alıkoyar (Peker, 2011:245-250).

İnanan insanın hayatında imanın önemli bir yeri vardır. Hatta onun hayatındaki en yüce tutkunun iman olduğunu söyleyebiliriz (Kierkegaard, 2002:176). Ayrıca iman, dinamik bir terimdir. O, sıcak hatta tutkulu bir bağlılığı doğurur ve sonuç olarak kimi eylemleri yapmaya teşvik eder. 'Allah'a iman' tabiri, sadece kelimelerle ifade edilmiş bir Allah inancını akla getirmez, ayrıca inanan kişinin sorumluluklarını ifade eden bir sadakati de akla getirir (Clark, 2004: 67). İnsan-Allah ilişkisi, öğretisel bir içeriğin bilgisi değil, varoluşun ötekine doğru hareketidir. İman kendini sarsan tecrübelerle göre yenilenir ve tanrı tarafından gelen mesaja kulak verir (Özdoğan, 2005: 161). İnsan için, her olay karşısında sığınabilecek, gücü sonsuz olan bir güvence gerektir ki o da Allah'tır. Allah her şeye kadir, mutlak bir varlıktır. İşte böyle bir varlığı güvence olarak kabul edip ona teslim olan kişi, çevresinde olup biten ve durumunu sarsabilecek her türlü hadiseye karşı dayanıklılık gösterir, kişiliği rencide olmaz (Öner, 1994: 29).

Kur'an-ı Kerimde de insanların Allah'a yakınlığını, her türlü sıkıntıda O'na dua edebileceklerini ve gerçek huzuru yakalayabilmek için Allah'ı anmaları gerektiğini vurgulayan çeşitli ayetler vardır. Örneğin; "Ey Muhammed, kullarım sana benden sorarlarsa (söyle) Ben onlara yakınım. Bana dua edenin duasını kabul ederim. Doğru yolu bulmak için bana yalvarsın, bana inansınlar" (Bakara, 2:186), "Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur" (Rad, 13:28), "Kim özünü Allah'a teslim eder güzel davranırsa sağlam desteğe tutunmuş olur" (Lokman, 31:28) gibi ayetlerle Allah kendisine inananlara güven vermekte ve yol göstermektedir.

İslam geleneğinde önemli bir yeri olan tasavvufi yaşantıda da Allah'a güvenmek ve O'na tevekkül etmek temel prensiplerendir. Mü'mine yakışan, Allah'a sonsuz güven duyarak, sebep olarak görünen şeyleri Allah'ın önüne geçirmemektir (Kayıklık, 2009: 155). Böyle bir durumda insan, araçları, sebepleri ortadan kaldırmakta ve Allah ile doğrudan ilişkiye geçmektedir.

D₂ "Aile dindarlık düzeyi arttıkça öz yeterlilik düzeyi de artar" hipotezi doğrulanmamıştır (p>.5). Öz yeterlilik puan ortalamaları açısından ailesini 'çok dindar' ve 'dindar' olarak değerlendirenlerin, 'biraz dindar' olarak değerlendirenlere göre daha yüksek puan aldığı anlaşılmaktadır. Ailesinin 'hiç dindar olmadığını' belirtenlerin örneklemedeki azlığı nedeniyle ailesi 'dindar olanlarla' olmayanlar arasında bir karşılaştırma yapmak güçleşse de 'biraz dindarıktan' 'çok dindarığa' giden skalada dindarıktaki artışa paralel öz yeterlilik puanları da artmaktadır. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da ailesel dindarığın öz yeterlilik algısını teşvik ettiği ifade edilebilir.

Çocuğun büyütülüp olgunluk seviyesine çıkarılmasında dinin çeşitli yardımcı fonksiyonlarından faydalanılabilir. Birincisi, din daha sağlam bir aile temelini atılmasına yardımcı olur. Din bu konuda bir genel standart oluşturur ki bu standartlar genelde bir ailenin yapılanmasında etkili olur. İkincisi ise din, normal toplumsal hayatta bir normal yaşama standardı geliştirir ve gençlerin buna uymaları hususunda teşvik eder. Yapılan araştırmalarda bilhassa Batıda daha dinî ve toplumsal normların hayatlarında daha çok egemen olmasına çalışan ailelerin çocuk ve gençleri daha disipline içerisinde oldukları bu şekildeki ailelerin çocuklarına daha çok

sahip çıktıkları ve onları daha çok sevdikleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dinî değerlerin de yardımıyla oluşturulmuş bir aile ortamındaki genç çocuk daha dengeli bir özgüven geliştirecek ve arkadaş gruplarının olumsuz tutum ve davranışlarına katılmayacaktır (Kuşat, 2001: 102). Ancak Şahin'in (2005: 191) lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında benlik saygısı ile ailenin dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişkinin olmadığı saptanmıştır. Yine Kimter (2012) tarafından üniversite öğrencilerinin katılımıyla yapılan bir araştırmada da ailelerinin dindarlık derecesine göre öğrencilerin benlik saygısı ortalamalarında bir takım farklılıklar olduğu, ancak bu farklılıkların anlamlılık derecesine ulaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aileleriyle ilişkileri zayıf olan lise çağı gençlerinde hem özgüven zayıflamakta ve hem de dinî tutum ve anlayışların da bir dengesizlik göze çarpmaktadır. Bu gençler ya radikal bir din anlayışına sahip olmaktadır veya dinî ve toplumsal norm ve davranışlardan tamamen uzaklaşarak illegal örgütlerinin tuzağına düşebilmektedirler. Bu verilerin ışığı altında denilebilir ki, özgüvenin öncelikle aile içerisinde verilmesi gerekmektedir. Bu özgüven içerisinde yetişen gençlerde daha dengeli bir dinî tutum ve davranışların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu özsaygının eksikliği gençlerin tanrı tasavvurlarında da kendisini açıkça ortaya koymaktadır. Yine özgüveni düşük ve çevresiyle arasında saygı ve sevginin eksildiği durumlarda gençlerde daha çok cezalandırıcı, kahredici tanrı tasavvurunun olduğu bu da dinî olarak daha dengesiz durumlara tutum ve davranış sergilemeye sebep olduğu ortaya çıkmaktadır (Kuşat, 2001: 101).

D₃ *“Namaz ibadetini yerine getirenlerin öz yeterlilik düzeyi yerine getirmeyenlere göre daha yüksektir”* hipotezi

doğrulanmamıştır ($p>.5$). Gruplar arası bazı farklılıklar söz konusu olsa da öz yeterlilik açısından namaz kılanların en yüksek puanı alırken onu kararsızların izlediği ve en düşük puanı namaz kılmayanların aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da namaz kılma davranışının öz yeterlilik eğilimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

Yapıcı (2007: 311) tarafından yapılan bir araştırmada da namaz kılma sıklığının öz saygı, depresyon ve intihar etme olasılığını anlamlı derecede farklılaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya göre gençlerin namaz kılma sıklığı arttıkça öz saygı düzeyinin düşüş göstermiş, buna karşılık depresyon düzeyi ve intihar etme olasılıkları anlamlı derecede yükselmiştir. Bu durumu araştırmacı, namaz ibadetinin rutinleşerek sıradanlaşması, böylece birey üzerindeki biçimlendirici etkisini kaybetmesi şeklinde yorumlamıştır. Bir başka araştırmada da, dinin ibadet boyutunda yer alan ve Allah ile özel bir ilişki kurma biçimi olan namaz ibadetinin, gençlerin benlik saygılarını arttırdığı ifade edilmiştir (Hayta, 2002:124).

Kimter (2011) tarafından yapılan bir araştırmada öğrencilerin dinî inançlara bağlılık ve onları benimseme düzeyiyle benlik saygıları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, öğrencilerin ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme düzeyi ile benlik saygıları arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır. Yine Şahin'in (2005: 193) lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada her ne kadar inanç, bilgi ve davranış boyutlarının benlik saygısı ile ilişkisi olsa da benlik saygısını açıklayan

yeğâne faktörün dindarlığın davranış boyutu olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, dinî davranış arttıkça benlik saygısı da yükselmektedir. Benzer şekilde Mutluer (2006) tarafından yapılan bir araştırmada ‘namazlarımı her zaman düzenli olarak kılarım’ diyenlerin özgüven düzeyi en yüksek bulunurken, ‘hemen hemen hiç namaz kılmıyorum’ diyenlerin özgüven düzeyi ise en düşük bulunmuştur.

D₄ “*Dinin hayatı anlamlandırdığını düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). Dinin hayatı anlamlandırdığını düşünenlerin öz yeterlilik puanları diğer gruplara göre daha yüksektir. Ancak birinci grup dışındaki diğer gruplarda karşılaştırmaya imkân verecek düzeyde bir temsiliyet söz konusu olmadığından istatistiksel ilişkiye rağmen genelleyici yorumlar yapmak yanıltıcı olabileceği göz önüne alınmalıdır.

Dünyayı anlama ve kendini o dünyada bir yere yerleştirme modeli olarak din, ortaya koyduğu inanç ve değerlerle ve insana yönelik mesajlarıyla, insana gerçek değerini vermek, insanın hayatına anlam kazandırmak, insana umut, teselli ve güven vermek, ruhsal yapısındaki aşırılıkları dengelemek, iradesini güçlendirmek, zorluklara karşı dayanma gücünü arttırmak, kendisi ve etrafındakilerle barış içerisinde uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlamak suretiyle insanın kendisini gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirmesine ve kabul etmesine imkân hazırlayarak ve kendisine sevgi, saygı ve güven duygusu kazandırarak benlik bilincini ve benlik saygısını geliştirici ve koruyucu bir fonksiyon icra etmektedir (Kimter, 2011: 40). Dinî pratikleri yüksek düzeyde yerine getirenlerin diğerlerine göre daha mutlu ve hayatlarından daha memnun

oldukları, aynı zamanda bir cemaate devam etmelerinin de bu kişilere bir güven verdiği, önemli ölçüde iç huzuru sağladığı tespit edilmiştir. İnanç ve ibadetlerle kişinin kendisini iyi, stresten uzak ve sağlıklı hissetmesi arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur (Hallahmi ve Argyle, 1997:184-189).

Dinî inançlar kişiye yardım eli uzatarak ona başka hiçbir yerde bulamayacağı bir güvenlik duygusu verir. Kendini güvende hisseden birey pek çok psikolojik rahatsızlıktan korunacağı için başkalarıyla daha sağlıklı ilişkiler kurabilir. Dinî inançlar, insanların hayatın gidişatına dair sorularına cevap verir, onların yaşam boyu yaptıklarını ve ölümü anlamlandırmalarına yardımcı olur. Başka bir deyişle dinî inançlar özellikle acının ve ıstırapın anlam kazanmasında bireye moral ve motivasyon vererek manevî destek sağlar (Ayten, 2006:142-146). Kuşkusuz inanan insan için olayların meydana gelişi, kaynağı veya gerisindeki güce ilişkin açıklamayı anlamlı kılan şey, temelde dinî içerikli kavramlardır. Bu anlamda dinî semboller ve inanç sistemleri önemli birer anlam kaynağı pozisyonundadır. Bu sebeple din anlam arayışında güçlü bir motivasyon konumundadır. Örneğin, ABD’de 2000’den fazla insana niçin dindar oldukları sorulduğu zaman onlar: “Din hayatımıza anlam katıyor” cevabını vermişlerdir (Küçükcan & Köse, 2000:16; Karaca, 2006:482). Buradan hareketle anlam arayışında çok önemli rol oynayan dinî inançların anlam kaynağının başlangıcını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu durum özellikle trajik olaylarda ve krizlerde kendisini açıkça hissettirir. Acı veren ve hayrete düşüren hayat tecrübeleriyle karşılaşıldığında dinî inançlar bir anlamlandırma ve yorumlama çerçevesi sunmaktadır. Dinî kavramlar kişiyi kapsamlı, anlaşılır ve ahenkli bir inanç sistemiyle donatır ki bu sistem dünyadaki olayları izah etmede

ve yerli yerine oturtmada oldukça kullanışlıdır (Yaparel, 1994: 278; Küçükcan ve Köse, 2000: 70-71; Spilka vd., 2001: 180; Ekşi, 2002a: 29-32; Pargament, 2003: 217; Kula, 2005: 227; Sambur, 2006: 426; Yapıcı, 2007: 139).

İbadetler insana Allah katında değerli olduğu algısını kazandırır. Çünkü Allah katında değer, sahip olunan maddi şeylerle değil, O'na kullukla, O'nun emirlerine karşı gösterilen duyarlılıkla yani takva ile kazanılır. Örneğin namazda Allah'ın bireye verdiği değer hissedilişi ön plana çıkar. Kendi durumu ne olursa olsun, Allah katında kendisine değer verildiğini; diğer insanlarla arasında maddesel, bedensel, dünyevi etkenlere bağlı bir fark olmadığını Allah'a olan inancının samimiliği ve güçlülüğü oranında Allah katında değerli olduğu bilinciyle kendine olan güveni, karşılaştığı engelleri aşma gücü artar (Peker, 2013: 80).

Günümüzde değişen toplum şartlarına rağmen, dinin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkisini insan hayatının bütününde görmek mümkündür. Özellikle ergenlik döneminde insan ruhu dinî inanç ve uygulamalarla çok yönlü ve yakın bir ilişki içerisinde. Genç insanın, hayatının anlamını, evrendeki yeri ve rolünü belirlemesi, kimliğini tanımlaması vb. gibi pek çok duygusal ve sosyal arzusunu tatmin etme ihtiyacı, onu din için güdelemektedir (Kimter, 2011: 40).

D₅ “Flörtü onaylamayanların öz yeterlilik düzeyi onaylayanlara göre daha yüksektir” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Flörtü onaylamama tutumunun dinî gerekçelerden kaynaklanmış olabileceği düşünüldüğünde, dinî eğilimlerin öz yeterlilik puanlarını olumlu yönde desteklediği sonucuna ulaşılabilir. Çünkü öz yeterlilik puanı en yüksek olanlar

flörtü onaylamayanlardır. Ancak, katılımcılara flörtle ilgili tutumlarının kaynağıyla ilgili herhangi soru yöneltilmediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Yine de dinî değerlerin flört karşıtı tutumda etkili olduğu varsayılabilir. Cerrah (2010) tarafından İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ‘din-toplum ilişkileri’ konusundaki mülâhazalarıyla ilgili yapılan bir çalışmada lise çağındaki öğrencilerin, ‘flörtü normal karşılıyorum’ diyenlerin oranı % 46,8’dir. Bu oran ankete katılanların yarısından da azdır. Günümüzde özellikle televizyon dizi ve filmlerinde genellikle özendirici bir şekilde anlatılan flört olayına, en hareketli ve aynı zamanda ergenlikten çıkış çağlarını yaşayan öğrencilerin yarıdan fazlasının evet dememesi dikkate değer bir durumdur. Araştırmacı bu durumun sebeplerini muhafazakâr bir bölgede, muhafazakâr ailelerde yaşanması ve alınan dinî eğitimin etkisi olarak değerlendirmektedir.

Yine Erkan ve Akçayöz (2003) tarafından yapılan İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin demokratik tutum ve davranışlarının Anadolu Lisesi öğrencileriyle karşılaştırılmasının yapıldığı bir çalışmada öğrencilerin evlilik öncesi flört ile ilgili görüşlerine bakıldığında Anadolu Lisesi öğrencilerinin % 62’si evlilik öncesi flört taraftarı olduklarını belirtirken, İHL öğrencilerinin % 20.8’i flört taraftarı olduklarını belirtmektedir. Anadolu Lisesi oranının İHL oranının üç katı olması öğrencilerin dünyaya bakışında bir farklılaşmanın ortaya çıktığını göstermektedir.

Ayrıca D₆ *“Dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha düşüktür”* hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Dindar insanların, “dinin bazı yasaklarının, insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğu”

fikrine katılmayacakları varsayılabilir. Buradan hareketle de dinî tutumların öz yeterlilik algılarını olumlu yönde desteklediği sonucuna varılabilir. Ancak D., *“Toplumsal mutluluğun temelinde dinî duyguların olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir”* şeklindeki hipotez doğrulanmamıştır (p>.5). Gruplar arası ilişkiler anlamlılık düzeyine ulaşsa da hipotezi destekleyici yönde değildir.

İbadetlerin ilk gayesi, insanların sağlam bir ruh, sağlam bir kişilik yapısına sahip olmalarını sağlamaktır. Bütün ibadetler insan şuurunu iyiye, doğruya yönlendirerek ve onları olgunlaştırarak güzel davranışlar sergilemelerini sağlar. Yaratıcısına tam şuurla bağlanan ve ibadet eden insan her türlü kötülükten kaçınarak kendisine olan güvenini artırır, büyük ruhsal destek kazanır, kişiliğini sağlamlaştırır, sabrını ve olumlu yaşam felsefesini geliştirir. İnançlar ve tutumlar bireyin önemli fonksiyonlarına hizmet eder. Bunlar kişinin şahsiyetine bir devamlılık, günlük idrak ve faaliyetlerine bir mana verir. Böylece bireylerden oluşan toplum da huzurlu olur (Çelik, 2004:66).

Yine ibadetler kişiye maddi ve manevî arınmayı sağlar, kişiyi disiplinli hale getirir, hasbilik ve fedakârlık ruhunu geliştirir, cömertliği sağlar, sabır ve metanet kazandırır, iradeyi güçlendirir, beden ve ruh sağlığını korur, kötü alışkanlıklardan uzaklaştırır, kişinin kendi yaşantısı üzerindeki tasarruf etme yetkisini artırır, insandaki psişik enerjiyi yücelterek kişiyi bu enerjinin iç sıkıntısından ve sebep olduğu stresten kurtarır (Şentürk, 1997: 143-183). Kişi, namaz, dua ve tövbe ibadeti ile kendini ifade eden, kendini kabullenen, kaygıdan uzak, etkin, sosyal ve sorumluluğunun farkında olan bir birey durumuna

gelirken kendini gerçekleştiren insanların özelliklerine de sahip olmaktadır. Kendini gerçekleştiren insanlar, gerçeği olumlu biçimde algırlar ve belirsizliğe katlanabilirler. Kendilerini, başkalarını ve olayları olduğu gibi kabul ederler. Düşünce, duygu ve davranışları içtendir. İyi bir doğaları vardır, yaratıcı, verimli ve üretkendirler, insanlığın ortak mutluluğu ile ilgilidirler. Aynı zamanda yaşamın gerçekçi, insancıl ve barışçıl amaçlarına dönük eylemlerine, yoğun bir duyarlılık gösterirler. İnsanlarla doyurucu, kalıcı ve sevgi içinde iletişim kurarlar (Çelik, 2004:94). Bu anlamda manevî değerler insan hayatı için önemli anlam referansları arasında yer alır. Sağlıklı bir toplum yapısının oluşturulmasında ve insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesinde manevî değerler belirleyici bir özelliğe sahiptir. Manevî değerler insanı olgunlaştırır ve diğer insanlar karşısında saygınlığa götürür (Mutluer, 2006: 36).

Cerrah (2010) tarafından İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin 'din-toplum ilişkileri' konusundaki mülahazalarıyla ilgili yapılan bir çalışmada öğrencilere yöneltilen "Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir" sorusuna katılıyorum cevabını veren öğrencilerin oranı % 15.8 gibi oldukça düşük bir orandır. Bu yargıya katılmadığını söyleyenlerin oranı % 75.3 ve kararsız olduklarını söyleyenlerin oranı da % 8.5'tir. Bu veriler bize öğrencilerin çok büyük bir kesiminin dini insanın mutluluğu için önemli bir etken olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Özellikle günümüzde maddiyatçılığın ön plana çıktığını, insanların mutluluğu parada, eğlencede ve özgür yaşamakta aradığını düşündüğümüzde öğrencilerin dörtte üçünün mutluluk için sağlam dinî inançların gerekliliğini savunmaları dinin İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ve dindar insanın hayatındaki yerini göstermesi açısından önemli bir sonuçtur.

D₈ “*Dinin toplumsal birleştiricilik fonksiyonu üstelendiği düşününlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Ahlaki değerlerin korunması, toplumsal huzurun sağlanması, ferdin içinde yaşadığı toplumla sağlıklı bir diyalog geliştirmesi vb. hususlarda dinin ve dindarlığın çok önemli fonksiyonlar üstlendiği ifade edilebilir (Yapıcı, 2007: 58). İnsanın ibadete devam etmesi kişiliğini oluşturan sabır, cesaret, merhamet ve yardımseverlik gibi duyguları ve davranışları pekiştirir ve geliştirir, cemaatle yapılan ibadetler, kişinin sosyalleşmesinde büyük rol oynar. İbadet bir bakıma yaşanan zamanın ve mekânın şuurunda olmaktır. Bu şuur, insanı ruhi sahada olduğu gibi maddi sahada da dinamik ve verimli kılar (Çelik, 2004:66). Gerçekten de ibadetler ahlaki yönleri haricinde, emir ve yasaklarıyla, tavsiye ve yönlendirmeleriyle sosyal bağları kuvvetlendirerek, sosyal bütünleşmeyi sağlayan önemli motivasyonlar içermektedir. İbadetlerde insanları birbirine yaklaştıran ve kaynaştıran bir atmosfer vardır. İbadetler aynı merkezi tecrübeye dayanan insanları etki altına alarak birbirlerine bağlar ve birleştir (Hayta, 2002: 125).

D₉ “*Toplumun dine yeterince önem verdiğini düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Burada toplumun dine yeteri kadar önem vermediğini düşünenler, kendisini dindar olarak görenler de olabilir, dindar görmeyenlerde olabilir. Ancak dindarların, toplumun dine önem vermesi gerektiği düşüncesiyle mevcut durumu azımsama eğilimleri olabileceği düşünülebilir. Yine D₁₀ “*Zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasını isteyenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir*” şeklindeki hipotez doğrulanmıştır (p<.5). Devletin içki,

kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isteyenlerin öz yeterlilik puanı en yüksek, bu fikre karşı çıkanların en düşük puanı aldığı anlaşılmaktadır. Zararlı alışkanlıklarla mücadelede devleti aktif göreve çağırmanın temelinde dinî hassasiyetlerin olduğu varsayılmıştır.

D₁₁ “*Dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha düşüktür*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Yine D₁₂ “*Toplumsal meselelerle ilgilenmek gerektiğini düşünenlerin göre öz yeterlilik düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir*” şeklinde olan hipotez doğrulanmıştır (p<.5). Bu anlamda toplumsal meselelere ilgi duyan, ülkenin problemlerine kafa yoran bireylerin öz yeterlilik puanlarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

Ergenlerin ilgi alanlarından birisi de şüphesiz toplum ve dünya meseleleridir. Hökeleki (1987) tarafından yapılan bir araştırmada genel lise öğrencileri ve İHL öğrencileri arasında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. İHL grubunda en önemli memleket meselesi olarak birinci sırada ‘dinî ve ahlaki gelişme’ (% 35.7) kabul edilirken, GL grubunda ‘ekonomik kalkınma’ (% 21.7) ön sırayı almaktadır. Daha sonra sırasıyla, ‘eğitim’ (İHL % 16.4; GL % 20.2), ‘işsizlik ve enflasyon’ (İHL% 9.2; GL % 9.4), ‘asayiş ve güvenlik’ (İHL% 5.4; GL % 6.9) konuları birbirine yakın oranlarda zikredilmektedir. Memleket meselelerine ilgi duymayanlar her iki grupta da en düşük oranı temsil etmekle birlikte, İHL grubunda bu daha da düşüktür (İHL% 3.1; GL % 4.8). Bu soruya, birden fazla seçeneği işaretleyerek cevap verenler de önemli bir oran göstermektedir (İHL % 18.6; GL % 26). Bu cevaplar ayrıca incelendiğinde, İHL öğrencilerinin en fazla ‘ekonomik kalkınma

dini-ahlaki gelişme' (% 4.6) konularını bir arada en önemli memleket meselesi saydıkları anlaşılmaktadır. Buna karşılık, GL grubunda 'ekonomik kalkınma-eğitim' (% 6.1) konuları bir arada ilk sırada gelmektedir. Bu veriler, İHL öğrencilerinin dinî faaliyetlere çok daha büyük bir ilgi duyduklarını, memleketin dini-ahlaki gelişmesine önem verdiklerini göstermektedir. Ayrıca bu grupta politik ve ideolojik eğilimlerin daha güçlü olmasına karşılık, bilim ve sanat konularına duyulan ilginin zayıf olduğu görülmektedir (Hökelekli, 1987: 53).

D₁₃ *“Vatanseverlik (3) kavramının önemli olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir”* hipotezi doğrulanmıştır ($p<.5$). Bu anlamda vatanseverlik kavramını önemli ve değerli bulan katılımcıların öz yeterlilik puanlarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

Ruhsal dengenin bozulmasının en büyük sebeplerinden biri kişinin hayatla olan bağlarını koparması ve hiçbir etkinlik göstermemesidir. İşte ibadet bu açıdan ruhun dengesini korumasına yardımcı olur. Çünkü her ibadet bir eylem, hareket ve etkinliktir. İbadetler vasıtasıyla gerçekleştirilen iç disiplin, insani arzular üzerine kurulan denetim, dikkatin yoğunlaşması ve kendine hâkimiyetin artması sonucu tepkisel davranmaktan uzaklaşma, mücadele, katlanma ve dayanma gücünün artışı, kötü eğilim ve alışkanlıklardan uzaklaşma gibi davranış özellikleri ruh sağlığının önemli şartları arasında yer alırlar. Ruhi dengelilik ve kişilik bütünleşmesi, bu davranış özelliklerinin yerleşmesi ölçüsünde gelişip tamamlanır. Ayrıca diğerkâmlık ve hayırseverlik duygularının gelişmesi, başka insanların durum ve sorunlarına alakanın uyanması, başarılı bir sosyalleşmenin gerçekleştirilmesi ruh sağlığını besleyen önemli kaynaklardandır. Mümin, Allah'a karşı görevlerini

yerine getirmiş olmanın iç huzuru ve güvenliği içerisinde, gelecekle ilgili korku ve kaygılardan arınır (Hökelekli, 2003:249). Böylece, ibadetler, hem sağlığı koruyucu ve hem de tedavi edici unsurları içermeleri bakımından kişiliği destekleyici ve özgüven artırıcı sistemler olarak etkide bulunurlar.

5. Dindarlık Tutumlarıyla Kimlik Duygusu Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulguların Tartışılması

E_1 *“Kendisini dindar olarak görenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi dindar görmeyenlere göre daha yüksektir”* hipotezi doğrulanmıştır ($p < .5$). Araştırma sonuçlarına göre kendisini dindar görenlerin kimlik duygusu puanları, dindar görmeyenlere göre daha yüksektir. Bu durumda dindarlık tutumlarının kimlik duygusunun gelişimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

Koç (2011) üniversite öğrencilerinde tanrı tasavvuru, benlik algısı ve öfke yaşantısıyla ilgili yaptığı araştırmada tanrı tasavvurlarıyla Benlik algıları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Olumlu (sevgi yönelimli) tanrı tasavvuruna sahip bireylerin benlik algıları, olumsuz (korku yönelimli) tanrı tasavvuruna sahip olanlara göre daha olumlu çıkmıştır. Tüm sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, olumlu tanrı tasavvuruna sahip olmanın bireylerin benlik saygıları, ruhsal iyilik halleri, daha az öfke yaşantılarının olması yaşam memnuniyetleri açısından son derece önemli olduğu saptanmıştır. Olumlu bir tanrı tasavvuruna sahip olmada ise olumlu benlik algısı ve sevgi temelli mesajlarla yakın kişilerde din eğitimi almış olmanın büyük etkisinin olduğu bulgulanmıştır.

Benzer şekilde Kuşat (2001) Bulgaristan'daki Müslüman gençlerle ilgili yaptığı çalışmada tanrı kavramıyla öz saygının ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yine Kuşat (2006) ergenlerin Allah tasavvuruyla ilgili yaptığı bir araştırmada tanrının algılanışı ile insan doğası arasında aynı yönde bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmada pozitif insan doğası ile pozitif tanrı imgesi arasında olumlu yönde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu demektir ki tanrıyı yardımsever, bağışlayıcı olarak algılayanlar insanı da benzer sıfatlarla algılamışlardır. Aynı şekilde yetişkin örneklemede dindarlık tipolojileri ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada dindarlık ile benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Yetişkinlerin dindarlığı, onların benlik saygılarını olumlu etkilemektedir. Çalışmada yetişkinlerde benlik saygısını en yüksek düzeyde açıklayan değişkenlerden birisinin dindarlık olduğu belirtilmektedir (Topuz, 2013: 148).

Ayten (2012) tarafından İngiltere'deki Türk gençleri üzerine yapılan bir araştırmada ise dindarlık ile "bağımlı kimlik" ve "başarılı kimlik" statüleri arasında olumlu fakat anlamlı olmayan ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte dindarlık ile "kimlik karmaşası" ve "kimlik arayışı" statüleri arasında olumsuz ve anlamlı ilişki bulgulanmış, dinin sosyal ve bireysel hayatta etkinliği ve dinî ibadetleri yerine getirme sıklığı arttıkça bireylerin "kimlik karmaşası" ve "kimlik krizi" gibi durumları yaşama sıklığının azaldığı anlaşılmıştır.

Bilindiği gibi dinsel kimlik, bireysel ben kimliği için bir bütünleşme ve destek kaynağı olabilmektedir (Hallahmi, 1989). Din insana verdiği mesajlarıyla benlik bilincini ve saygısını yücelten ve koruyan güçlü bir içeriğe sahiptir.

Özellikle sunduğu modellerle din, birey için hazır kimlik kalıpları sağlamakla, onu topluma kazandırılmasında büyük katkıda bulunur. Yani, özellikle kendi varlığını hissettirdiği toplumlarda din, kişiye sunduğu değerler sistemiyle, ortak uygulamalar, törenler ve değerler etrafında bütünleşen bir topluluk içinde kimliğini şekillendirmede ona yardımcı olur (Yıldız, 2006: 109).

Din, anlamlandırma, açıklama, kimlik kazandırma ve baş etme vb. işlevleriyle benlik gelişiminde etkili olmaktadır. Benlik gelişiminde dinin istenen düzeyde etkili olabilmesi, bireye sunulan din eğitimi ve içeriğine bağlıdır. Dinsel kimlik kazanma sürecinde, sosyal özdeşleşme ve farklılaşmalara bağlı olarak birey, dinsel kimliğini ve benliğini kazanacak, olmak istediği dindarlık modelini (ideal-benlik) seçecektir. Bu seçimin, mevcut şartların en iyi şekilde analiz edilerek yapılması gerekmektedir (Yıldız, 2006: 117). Ayrıca manevî kimlik, yetişkinin gelişimsel değişikliği için bir alan oluşturduğu gibi süreklilik duygusu da sağlayarak (Kiesling ve vd., 2006: 1269) kimliğin gelişimini olumlu yönde desteklemektedir.

E_2 “Aile dindarlık düzeyi arttıkça kimlik duygusu kazanım düzeyi artar” hipotezi doğrulanmamıştır ($p>.5$). Araştırma sonuçlarına göre gruplar arası bazı farklılaşmalar ortaya çıksa da istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır. Ancak kimlik duygusu puan ortalamaları açısından ailesini ‘çok dindar’ olarak değerlendirenlerin en yüksek puanı alırken onu ‘dindarların’ ve ‘biraz dindarların’ izlediği ve en düşük puanı ailesi ‘hiç dindar olmayanların’ aldığı ortaya çıkmıştır. Ailesinin ‘hiç dindar olmadığını’ belirtenlerin örneklemdeki azlığı nedeniyle ailesi ‘dindar olanlarla’ olmayanlar arasında bir karşılaştırma yapmak güçleşse de ‘biraz dindarlıktan’ ‘çok

dindarlığa' giden skalada dindarlıktaki artışa paralel kimlik duygusu puanları da artmaktadır. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da ailesel dindarlığın kimlik duygusu gelişimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

Çocukluk döneminde ilk sosyal deneyimlerin kazanılmasında, tutum ve davranışların gelişmesinde ailenin değeri bilinmektedir. Bu dönemde çocuğun dinî kişiliği de gelişmektedir. Kuşkusuz çocukta dinî kişiliğin ortaya çıkışında aile içerisinde anne ve babanın dinsel inançları, duyguları, tutumları ve kanaatleri, belirleyici rol oynamaktadır. Çocuk taklit etme özelliğiyle güvendiği ve etkisinde kaldığı anne ve babasının bu dinî davranışlarını kopya etmeye çalışmaktadır (Aydın, 2003: 105).

Dinsel kimlikler çoğunlukla, aile içinde araştırma ve sosyal öğrenmenin sonucu olarak elde edilirler. İlk olarak birçok kişi, mensubu oldukları grubu, hayatlarının ilk dönemlerinde tanır. Başlangıçta çocukça da olsa, sonraları bu aidiyet duygusu derinleşir ve daha belirgin hale gelir. Bir grubun üyeliği benimsendikten sonra, dinsel inançlar bu anlayış çerçevesinde algılanır. Dinin ileri sürdüğü doğru tezler, kimlikle ilişkilendirilir. Bunlar, sadece kendi içsel doğruluklarından dolayı değil, aynı zamanda kişinin bir parçası olmalarından dolayı doğrudurlar. İnançlar, aynı zamanda, toplumsal kimlik vasıtasıyla, benlik saygısını güçlendirme sürecinde önemli bir işlev görebilir (Yıldız, 2006: 111).

Dinî kişiliğin gelişimi açısından ailenin etkisi birinci derecede bir öneme sahiptir. Dinî inanç ve tutumlar erken yaşlarda aile içinde teşekkül etmeye başlar. Genellikle bunlar, aile grubu içerisinde edinilen ilk tecrübelere sıkı sıkıya bağlıdır. Bununla birlikte fert, kendi kültüründeki

çeşitli etkilere karşı seçici bir tarzda tepkide bulunmaktadır. Çocuk ana-babasından inanç ve tutumlarını hazır bir şekilde almaz; onun ana-babasıyla aynı inanca sahip olup olmaması, o inancın bizzat çocuk için ifade ettiği mana ve ehemmiyete bağlıdır. Aynı zamanda aile, çocukların inanç ve tutumları üzerinde diğer kültürel etkilerin de aynı doğrultuda işleme derecesiyle uygun olarak bir etkide bulunur (Hökelekli, 1986: 36).

E₃ “*Namaz ibadetini yerine getirenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi yerine getirmeyene göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmamıştır ($p>.5$). Bu sonuçlara göre gruplar arası bazı farklılaşmalar ortaya çıksa da istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır. Ancak kimlik duygusunun kazanımı açısından namaz kılanların en yüksek puanı alırken onu kararsızların izlediği ve en düşük puanı namaz kılmayanların aldığı görülmektedir. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da namaz kılma davranışının kimlik duygusu gelişimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

Özellikle, dindar insanların Allah ile kurduğu özel ilişki ve Allah’ın manevî yakınlığını hissetmeyi ifade eden manevî tecrübeler ile bireyin dua ve oruç gibi *özel* dinî ibadetleri, benlik saygısının oluşumunda etkili olan dinî faktörlerdendir. Dinî kurumların organize ettiği toplantı, program ve aktivitelere devam etme ile benlik saygısı arasındaki ilişki özel dinî ibadetlere göre daha zayıf bulunmuştur. Yani benlik saygısı ile kişinin bireysel olarak yapmış olduğu dinî davranış ve ibadetlerin ilişki düzeyi, cemaatle birlikte toplu olarak yapılan ibadet ve dinî davranışların benlik saygısı ile ilişki düzeyinden daha yüksektir. Bununla birlikte, Kanada’da lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, dinî faaliyetlere

katılımın benlik saygısını yükselttiği tespit edilmiştir (Topuz, 2013: 142).

Ayten (2012) tarafından yapılan bir araştırmada da dinin sosyal ve bireysel hayatta etkisini kabullenme ve hissetme düzeyi, dinî ibadetleri yerine getirme sıklığı artıkça bireylerin 'kimlik karmaşası' yaşama düzeyi azalmaktadır. Dolayısıyla dindarlığın kimliği şekillendirme ve ona istikrar kazandırmada, kriz ve karmaşa döneminin atlatılmasında olumlu katkısının olduğu söylenebilir (s.113).

Namaz ibadetinde insan, kendisinin ve evrenin yaratıcı olan Rabbi önünde itaat ve niyaz ile durmakta, cılız ve zayıf bedeni ile her şeye güç yetiren, var olan, her zerrede otorite sahibi, yer ve göklerdeki işleri yürüten, ölümle dirinin kudretine bağlı olduğu; insanlar arasında rızık dağıtan, kaza, kader ve yaşamda başımıza gelen hayır ve şerrin kendi direktifiyle olduğu kahhar güce sahip bir ilahın önünde kullukta bulunmaktadır. İnsanın namazda Allah'ın önünde itaat ve niyaz içinde durması ruhsal saflık, kalbi dinginlik ve psikolojik bakımdan güven bilincinin oluşması hususunda kişide ruhsal bir aktivite yaratmaktadır. Yaşamın bütün problem ve sıkıntılarında tam anlamıyla bir yüz çeviriş olan namaz esnasında düşünce faaliyetinin yokluğu, insanın Rabbi önünde tam itaat içinde durması, insanda tam bir rehabet halini; nefsin sükûnu ve aklın rahatlamasını meydana getirmektedir (Necati, 1998: 247).

E₄ "Dinin hayatı anlamlandırdığını düşünenlerin bu düşünceye katılmayanlara göre kimlik duygusu kazanım düzeyi daha yüksektir" hipotezi doğrulanmamıştır (p>.5). Gruplar arası anlamı farklılaşmalar olsa da bu hipotezin belirttiği yönde olmamıştır. Ayrıca birinci grup dışındaki

diğer gruplarda karşılaştırmaya imkân verecek düzeyde bir temsiliyet söz konusu olmadığından istatistiksel ilişkiye rağmen genelleyici yorumlar yapmak yanıltıcı olabilir.

Din, genç insana bir takım değerler sunma ve aynı değerler, pratikler etrafında bütünleşen bir topluluk içinde bulunma ve bunlara katılma imkânı sağlayarak gencin içinde bulunduğu toplumda kendisinin de bir yerinin, anlamının (değerinin) olduğunu kavramasına ve toplumdaki statüsünü belirlemeye yardımcı olur. Böylece genç insan kendisine güven duygusunu da kazanmış olur. Çocukluk döneminde temel güven duygusu sağlıklı gelişmemişse ve kimlik arayışı sırasındaki sıkıntıları yoğunlaşmışsa genç insan, kendine güven duyabileceği insanlar ve sığınabileceği din veya ideoloji ya da bir felsefe arar. Genç tarafından referans kabul edilen din, gencin kendisine ve başkalarına güven duygusu kazanmasında, öncelikle bir takım değerlere bağlanmasında ve üstün olan, aşkın olan bir varlığa inanma duygusu etrafında bütünleşmiş fertlerle kaynaşmasında etkili olur (Kula, 2001: 78).

İnsanın, anlamlı bir hayat için fitratındaki kendine has değerleri ve kabiliyetleri ortaya çıkararak yaşamasına kendini gerçekleştirme diyoruz. İnsanın kendini gerçekleştirme sürecinde, hayatı anlamlandırmak önem taşımaktadır. Kişinin kendi yaşamında anlam bulma arayışı, insandaki temel güdülendirici güçtür. Hayatın anlamlandırılması, yaşadığımız her anın, ortaya koyduğumuz her niyet ve fiilin belli bir amaca bağlı olarak değer taşımasıdır. İşte din, insanın kendi hayatını sorgulamasını sağlamak suretiyle insandaki hayatı anlamlandırma güdüsünü harekete geçirmektedir (Çelik, 2004: 93).

Ergenin sağlıklı benlik gelişiminde dinin dışında etkili olabilen aile, okul, öğretmenler, arkadaşlar, çevre, diğer toplumsal kurumlar gibi birçok faktör vardır. Fakat bunlar içinde din olgusunun, diğer faktörleri de etkilemesi nedeniyle, bireysel ve sosyal hayatta çok önemli bir rolü olduğu kabul edilmektedir. Çünkü din sadece bir inanç sistemi olarak bireyin hayatına katılmayıp, aynı zamanda benimsendiği ölçüde onun kişiliğini ve gelişimini de etkilemektedir. Bunun yanında din, insan davranışlarını, insanlar arası ilişkileri ve toplumsal kuralları denetleme özelliğine ve insan yaşamını yönlendirme gücüne de sahiptir. Buradan hareketle din olgusunun, ergenin benlik gelişimi ve benlik saygısı üzerinde etkili bir faktör olduğu söylenebilir (Yıldız ve Çapar, 2010: 107). Bireyin, ‘ben kimim?’, ‘hayattan beklentilerim nelerdir?’, ‘benim için değerli olan şeyler nelerdir?’ gibi benlik kavramıyla ilgili sorulara verdiği cevaplar dinsel içerikli olabilir veya cevaplarının atf merkezini oluşturabilir. Bir başka ifadeyle din, bireyin anlam ve değer dünyasını şekillendirebilir, gündelik yaşantısında hareket noktası olabilir. Din, anlaşılması güç karmaşık durumlara bir anlam ve yorum katmada ya da en azından bireyin bu tür olayları, belirli bir çerçevede kabul etmesinde yardımcı olabilir (Yıldız, 2006: 111).

Din, ‘bireysel ve toplumsal yanı bulunan, inanç, bilgi ve uygulama açısından sistemleşmiş olan, mensuplarına bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum’ olarak tanımlanabilmektedir. Böylece din, kimliğin oluşma çağındaki ergene, dünya görüşünü oluşturması veya keşfedebilmesi için ideolojik kaynaklar sağlamaktadır (King, 2003: 198; Furrow, 2004: 25; Ok, 2005: 11; Sukumaran, 2010: 6).

Birçok insan din ve inançla hayatına anlam yükleyebilmektedir (Hökeleli, 2002:27; Kula, 2002:60; Yapıcı, 2007: 97). Acı veren ve hayrete düşüren hayat tecrübeleriyle, başka bir deyişle zor ve ıstırap veren olaylarla karşılaşan kişi için din, kaygılarının yatışmasını sağlayarak koruyucu bir işlev icra eden, kaygıyı azaltan bir anlamlandırma ve yorumlama çerçevesi sunar (Ekşi, 2002a: 29-32; Karaca, 2003: 77; İmamoğlu, 2004; Kula, 2005: 227; Yapıcı, 2007). Bu sebeple din anlam kaynağının temelidir. Bu gerçek özellikle, trajik olaylarda ve krizlerde kendisini göstermektedir. Dinî kavramlar kişiyi kapsamlı, anlaşılır ve ahenkli bir inanç sistemiyle donatır ki bu sistem dünyadaki olayları izah etmede ve yerli yerine oturtmada çok kullanışlıdır (Yaparel, 1994: 278; Küçükcan & Köse, 2000: 70-71; Spilka vd., 2001: 180; Pargament, 2003: 217; Akgül, 2004: 22). Buna ek olarak din, bir başka şekilde cevaplanamayacak gibi gözükten var oluş nedeni ve hayat ile ilgili pek çok soruyu cevaplamakla bireyin zihinsel ve ruhsal dünyasında belirsizlik yaratan pek çok problemin ortadan kalkmasına yol açar. Bu nedenle dini, anlamın ve anlamanın başlıca kaynaklarından biri olarak kabul etmek mümkündür (Küçükcan & Köse, 2000: 67; Bahadır, 2002a: 152; Eliade, 2004: 8; Yapıcı, 2003, 137-148; Schmid, 2003).

Kimlikle bütünleşmenin ve kimlik duygusunun yaşadığı deneyimlerden birisi de doruk deneyimlerdir. Doruk deneyim sırasında kişinin en gerçek kimliğine, gerçek benliğine en yakın durumda olduğu ve kendine özgü yapısı olduğu anlaşılmaktadır (Maslow, 2011: 112). Sanat gibi dinler de yaşamın zor ve stresli zamanlarında bir değer ve anlam üstlenebilirler. Dinlerin tarihine ayrıntılı olarak bakarsak, bütün dinlerin ve peygamberlerin toplumlarında sosyal karışıklıkların arttığı zamanlarda geldikleri görülecektir. Zor

şartlarda dinler inananlarını acı çekmekten koruyarak onlara umut ve anlamlı bir yaşamın sözünü verir (Kuşat, 2001: 364).

Dinî anlayış, zihinsel bütünlük ve tutarlılık gereği, kişinin dünyaya, olaylara ve kişilere bakışını da etkileyecek, onda bir hayat felsefesi ve dünya görüşü oluşturacaktır (Şentürk, 1994: 157). Ancak daha çok magazin programlarında yer alan ya da şiddet içerikli filmlerle karşımıza çıkan popüler kültür türevleri, dinî motifleri ya da geleneksel değerleri yansıtmaktan uzaktırlar. Ayrıca bilim, sanat ve spor dünyasının toplumsal kurallardan ya da din kurallarından bağımsız, kendine özgü bir yaşam şekli vardır. Dolayısıyla bu durumlardan etkilenen gençlerin beklentileri, anlam arayışları, dinin onların hayatında yer aldığı kapsam da farklılık gösterecek, gencin örnek aldığı bu yaşam şekli karşısında din, bir engel niteliği taşıyacağı için genç tarafından geri plana atılacak ve benlik saygısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktan uzaklaşacaktır (Yıldız ve Çapar, 2010: 116).

E₅ *“Flörtü onaylamayanların kimlik duygusu kazanım düzeyi onaylayanlara göre daha yüksektir”* hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Flörtü onaylamama tutumunun dinî gerekçelerden kaynaklanmış olabileceği düşünüldüğünde, dinî eğilimlerin kimlik duygusu puanlarını olumlu yönde desteklediği sonucuna ulaşılabilir. Çünkü kimlik duygusu puanı en yüksek olanlar flörtü onaylamayanlardır. Ancak, katılımcılara flörtle ilgili tutumlarının kaynağıyla ilgili herhangi bir soru yöneltilmediği de göz önünde bulundurulmalıdır. Dinî inançları güçlü olan gençler, cinsel dürtülerini kontrol altına alabilmekte, cinsel sapma ve aşırılıklardan kendilerini koruyabilmekte, evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişkilerden uzak durarak iffet ahlakını tercih etmektedirler. Ekşi'nin

üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırma, dinî inancı kuvvetli gençlerin % 75'inin evlilik öncesi cinsel ilişkiye karşı olduklarını göstermektedir. Dinî inancı olmayan gençlerde bu oran % 23'tür (Hökelekli, 2002: 25).

E₆ “*Dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha düşüktür*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Dindar insanların, dinden kaynaklanan yasakların, insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğu fikrine katılmayacakları varsayılabilir. Araştırma sonuçlarına göre de bu fikri savunanların kimlik duygusu kazanım düzeyi diğer gruplara göre daha yüksektir. Buradan hareketle de dinî tutumların kimlik duygusu gelişimini olumlu yönde desteklediği sonucuna varılabilir.

Cerrah (2010) tarafından İmam Hatip Lisesi öğrencileriyle ilgili yapılan bir çalışmada dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğu fikrine katılanların oranı % 27, katılmayanların oranı % 57.8 ve kararsız olduklarını söyleyenlerin oranı da % 15'dir. Bu veriler de göstermektedir ki İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ve dindar insanların büyük bir çoğunluğu dinin emir ve yasaklarına karşı olumsuz bir bakış açısına sahip değildir. Dinin koyduğu yasaklarının bir mahrumiyet yarattığına inanmamaktadırlar. Din eğitimi veren okullarda okumaları ve geleneksel bir şekilde de olsa dinî hassasiyeti olan ailelerde yetişmeleri ve hâlâ benzer ortamlarda yaşamaları dikkate alındığında çıkan sonuç beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

E₇ “*Toplumsal mutluluğun temelinde dinî duyguların olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu*

düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.5$). Araştırma sonuçlarına göre toplumsal mutluluğun temelinde dinî duyguların olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir. Bilindiği gibi her din, insanı kendi istediği istikamette değiştirip şekillendirerek ideal insan tipini gerçekleştirmek ister. Bunun sonucu olarak aynı dine inanan insanlarda, dinî inançlardan kaynaklanan ortak kişilik özellikleri ortaya çıkar. Bu özellikler bilhassa ortak değer yargıları, inançlar, kanaatler, tavır alışlar ve davranışlarda kendini gösterir (Certel, 2003: 137).

İbadetler, sadece bireyi Allah’a yaklaştırmakla kalmaz, onu diğer insanlara da yaklaştırır, onun Rabbine ve toplumuna yabancılaşmasını önler, sosyalleşmesine katkıda bulunur. Toplumsal bir değer olarak dinin pratik uygulamaları olan ibadetlerin öğrenilip yaşanması, her şeyden önce sosyalleşmenin bir parçasıdır. Ayrıca bütün İslam ibadetlerinin sosyal bir yönü, dolayısıyla yerine getirdiği sosyal işlevleri vardır. Hatta zekât, sadaka ve hac ibadetlerinin sosyal yönünün daha ağır bastığı bile söylenebilir. Bilindiği gibi her din, mensuplarının ortak değerler ve hedefler etrafında toplayıp birleştirmek suretiyle güçlü ve inançlı bir toplum oluşturmak ister. Bu gayenin gerçekleşmesinde, benimsenen ortak inançlar kadar, dinin vazgeçilmez temel bir ögesi olan ibadetler de önemli rol oynar. Çünkü ibadetler aynı zamanda aynı dine mensup olan insanları birbirine yaklaştırıp kaynaştırır; cemaat ve birlik şuurunun oluşup gelişmesine yardımcı olur (Certel, 1998: 152).

Din, getirdiği ilkeler ve belirlediği ideal hedeflerle, insanın kendisiyle barışık, potansiyellerinin farkında olan ve

onların geliştirilmesiyle uğraşan bir birey olmasını amaçlar. Din, insanın sadece kendisiyle sınırlı kalmayıp diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler geliştirmesini, insanların yararına olacak işler yapmasını ister. Bunun da ötesinde insana, insanüstü bir varoluşun kapılarını aralar. İnsana kendini aşma imkânı tanır. Onun sürekli kendini yenilemesini, mevcut potansiyelini kullanarak her gün biraz daha ileriye gitmesini ister. Bütün bunlar kendini gerçekleştiren insanın sahip olacağı özelliklerdendir (Ayten, 2005: 186). Yine

Cerrah (2010) tarafından İmam Hatip Lisesi öğrencileriyle ilgili yapılan bir çalışmada her şeye rağmen insanların mutlu olmalarının temelinde dinin olduğuna inananların genel oranı % 75.9 olduğu ortaya çıkmıştır. ‘Katılmıyorum’ diyenler % 8,8 iken, ‘Kararsızım’ diyenlerin oranı da % 15’tir. Bu durum bizlere maddi dünyanın insanlara sunduğu o kadar çok sayıda ve farklı çeşitlilikteki araçlara rağmen insanların hala mutluluğu manevî dünyada aradıklarını göstermektedir.

E_8 “Dinin toplumsal birleştiricilik fonksiyonu üstelendiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir” hipotezi doğrulanmamıştır ($p>.5$). Araştırma sonuçlarına göre gruplar arası farklılaşmalara rağmen istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır. Kimlik duygusunun kazanımı açısından dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü olduğunu düşünenler en yüksek puanı alırken kararsızların en düşük puanı aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa ulaşmasa da dinin toplumsal birleştiriciliğine inanmanın dindarlık tutumunun bir bileşeni olarak kimlik duygusunun gelişimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

İbadetler sosyalleşme ve sosyal uyum açısından da

büyük önem taşırlar. Topluca yapılan ibadetler, bireyin cemiyete karışmasını sağlar. Her statüden ve toplumun farklı tabakalarından insanların birbiriyle temas ve ilişkilerine imkân sağlayan toplu ibadetler, fertlerin sosyal çevresini genişletmesine, sosyal ilişkilerini kuvvetlendirmesine ve böylece onların sosyal gelişim ve sosyal uyumuna yardımcı olur. İbadet vasıtasıyla bir araya gelen bireyler arasında oluşan ünsiyet ve kaynaşma, toplumsal hayatın çeşitli yönlerine ait insani ilişkilerde de kendini gösterir (Certel, 1998: 155).

Din insanın tüm yönleriyle değerliliğine işaret ederken onun başkalarıyla ilişkilerinde de bu değerliliğin farkında olmasını ister. Diğer insanların haklarına dikkat etmesini, onlarla olan ilişkilerinde onlara saygı göstermesini ister. Bu bağlamda başkasına saygı duyacak insandan öncelikle kendi değerini bilmesi ve kendine saygı göstermesi istenir. Din, dindar insan modeli çizerken kendine saygısı olan insan modelini de belirlemiştir. Bu mânâda dininin isteğini yerine getirmek isteyen bir dindar ile kendini kabullenerek ve kendine saygı duyarak kendini gerçekleştirme yolunda olan bir insan aynı amaç için çalışmaktadır (Ayten, 2005: 187).

Cerrah'ın (2010) çalışmasında "Din kurumunun toplum üzerinde birleştirici bir rolü vardır" önermesine verilen cevapların dağılımına baktığımızda bu cümlede geçen yargıya 'katılıyorum' diyenlerin oranı % 78.5 'katılmıyorum' diyenlerin oranı % 8.5 ve bu konuda 'karasızım' diyenlerin oranı da % 13 olarak gerçekleşmiştir. Yani öğrencilerin çok büyük bir kısmı dinin toplum üzerindeki etkisinin olumlu olduğuna inanmaktadır. Araştırmacı bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir: Gündelik hayatta özellikle aile ve toplum açısından karşılaşılan büyük sıkıntıları aşmada dinin

bu birleştirici gücünden çokça faydalandığı görülmektedir. Örneğin bir ölüm olayında veya bir afet yaşandığında insanlar birbirlerini hep dinî terminoloji ile teselli ederler ve birbirlerine bu şekilde destek olurlar. Ayrıca topluca yapılan ibadetler, bayram günleri birbirlerini uzun zamandan beri görmeyen insanların bir araya geldiği ender günlerdendir.

İbadet kişinin çaresizliğe, düzensizliğe ve ümitsizliğe karşı koymasını sağlar. İçsel doygunluk sağlayarak denge oluşturur ve kişide çok yönlü açılımlar yaparak onu yalnızlıktan kurtarır ve toplumsallaştırır. Gerçekten de ibadetler ahlâkî yönleri haricinde, emir ve yasakları ile tavsiye ve yönlendirmeleriyle, sosyal bağları kuvvetlendirerek, sosyal bütünleşmeyi sağlayan önemli motivasyonlar içermektedir. İbadetlerde insanları birbirine yakınlaştıran ve kaynaştıran bir atmosfer vardır. İbadetler aynı merkezi tecrübeye dayanan insanları etki altına alarak birbirlerine bağlar ve birleştirir (Taplamacıoğlu, 1983:199; Bayraktar, 1987: 19-20; Hayta, 2002: 125). Dinsel-kimlik kazandırılma sürecinde, sosyal özdeşleşme ve farklılaşma kategorizasyonları düzleminde, doğal olarak bir gruba (din, cemaat, mezhep, akım, ...) üyeliği sağlanacağı için, benim dinim, benim cemaatim, benim mezhebim gibi bireyde bir mensubiyet duygusu geliştirilirken, aynı zamanda bireyin toplum içinde bir taraf olması sağlanmaktadır (Yıldız, 2006: 117).

Her dindar grup, kendi üyeleri arasında, yüksek bir dinsel katılım seviyesine ulaşmayı hedefler. Bu toplumsallaşma ve dinsel bağlılık ritüelleriyle gerçekleşir. Kendi üyelerini ve potansiyel üyelerini toplumsallaştırmada, her dindar grubun amacı kendi dinsel kimliklerini yüksek ben katılımının nesnesi haline getirdiklerinden emin olmaktır. Böylece, onlar kendi

inançları için yaşamaya ve ölmeye hazır ‘gerçek inananlar’ olmaya doğru ilerlerler (Hoffer, 2011; Pratkanis ve Aranson, 2008). İnanılan dinin iddiaları, inananı özel duygusal bir yoğunluğa taşır. Çünkü inananlar, grup kimliği ile yüksek ben katılımı anlamına gelen bireysel kimliğe bağlanırlar. İnanan bir kişi seçilmiş bir topluluğun üyesidir. Bu kişinin ben kimliğine destek veren ve hem birey hem de grup seviyesinde etkinliklere kılavuzluk eden bir kimlik etiketidir (Beit-Hallahmi,1989).

Fert cemaat namazı için camiye gidip geldiğinde, diğer insanlarla faaliyet içinde olma, sağlam sosyal ilişkiler oluşturma, içinde bulunduğu semt sakinleri ve komşularıyla arkadaşlık ve sevgi bağlarını kurma fırsatını elde eder. Bu tür sosyal ilişki ve diğerleriyle kurulan arkadaşlık ve sevgi bağları, ferdin şahsiyetinin gelişmesine ve tepkisel olgunluğa ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim bunlar, yalnızlık duygusu, ferdin sosyal grubun üyesi olma ve sosyal kabule olan ihtiyacını tatmin etmektedir (Necati, 1998:252; Bayraktar, 1987:19-20).

E₉ “*Toplumun dine yeterince önem verdiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmamıştır (p>.5). Burada dindarların, toplumun dine önem vermesi gerektiği düşüncesiyle mevcut durumu azımsama eğilimleri olabileceği varsayılmıştır. Araştırma sonuçlara göre gruplar arası farklılaşmalara rağmen istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamıştır. Kimlik duygusunun kazanımı açısından toplumun dine yeterince önem vermediğini düşünenler en yüksek puanı alırken kararsızların en düşük puanı aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda istatistiksel olarak anlamlılığa

ulaşmasa da toplumun dine yeterince önem vermediğini düşünmenin dindarlık tutumunun bir bileşeni olarak kimlik duygusunun gelişimini teşvik ettiği ifade edilebilir.

E₁₀ “Zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasını isteyenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi *bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Araştırma sonuçlarına göre devletin içki, kumar gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamasını isteyenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi açısından en yüksek, bu konuda kararsız olanların ise en düşük puanı aldığı anlaşılmaktadır.

E₁₁ “Dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi *bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Araştırma sonuçlarına göre dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir. Katılımcılardan en azından bir kısmının, söz konusu önermeyi tasvip ettiği için değil de düşünsel bir analiz sonucunda katıldığı savunulabilir. Ancak yine de önemli bir kısmının dinin dış politikada önemli olması gerektiği düşüncesiyle hareket ettiği yadsınamaz.

E₁₂ “Şehitlik-gazilik kavramlarının önemli olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi *bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Şehitlik ve gazilik kavramlarının önemli olduğunu düşünenlerin, bu konuda olumsuz fikre sahip olanlara ve kararsızlara göre kimlik duygusu puanları anlamlı derecede daha yüksektir. Bu durumun, toplumun değerlerini benimsemeye ve toplumsal bütünleşmeye ilgisi olabilir.

Çünkü sosyalizasyon ile kimlik gelişimi doğru orantılıdır (Hökekleli, 1986: 36).

E₁₃ “*Toplumsal değerlerin önemli olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir*” hipotezi doğrulanmıştır (p<.5). Araştırma sonuçlarına göre doğruluk, yardımseverlik, fedakârlık gibi toplumsal ve kültürel değerleri çok önemseyenlerin, bu konuda kararsız olanlara göre kimlik duygusu puanları anlamlı derecede daha yüksektir. Bu durumun, toplumun değerlerini benimsemeye ve toplumsal bütünleşmeye ilgili olabilir.

Literatürdeki yaygın tanımıyla değerler, arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, önem dereceleri farklı, durum-ötesi hedeflerdir. Değerler istek, tercih ve arzuları yansıtır, birey için önemli kavram ve fikirleri, doğru, uygun veya arzu edilebilir olan hakkındaki düşünce veya inançları içerir. İnsanın belirli durumlarda nasıl davranacağını belirleyen değerleri, bir değerler sistemi meydana getirir. Değerler sistemi, duygusal açıdan ahenkli ve mantıksal açıdan çelişkisiz olmak için birleştirici bir kaynağa dayanmalıdır. Değerlerin dayandığı önemli kaynaklardan birisi toplumdur. Ancak toplum-üstü bir kaynak daha vardır ki bu, dindir. Zira “tarih bilimi, insanların her yerde ve her devirde değerler sistemini bir iman kaynağına dayandırdığını” göstermektedir (Mehmedoğlu, 2006: 134).

Kültürde mevcut genel eğitim usullerinden başka, ferdin bir zaman süresi içerisinde öğrenmesi gereken değişik rolleri ve bu rollerle ilgili bir davranış, duygu ve değerler sistemi vardır. Diğerleri gibi dinî değerler de eğitim-öğretim yoluyla genç nesillere aktarılır. Fertler kişilik geliştirirken, toplumun dinî değer ve ideallerini ya kabul veya reddederler;

ya da onlara karşı ilgisiz ve tarafsız bir tutum takınabilirler. Toplumun dinî değerler ve normlar sistemi, kişisel tepkileri dinî gayelere doğru kanalize etmeye çalışır. Fert sosyalleşme sayesinde grubun inançları, normları, değerleri, davranış modelleri ve ideallerini öğrenir ve aynileşme yoluyla onları kişiliğinin bir parçası haline getirir. Dinin planlı eğitim-öğretiminin kişiliği bütünleştirici, dinin çerçevesinde kişiyi yüksek ideallere yönlendirici, kuvvetli bir vicdan gelişimi sağlamak suretiyle manevî sorumluluğu arttırıcı etki ve fonksiyonu da bir gerçektir (Hökelekli, 1986: 36-51). İnsanın ibadete devam etmesi kişiliğini oluşturan sabır, cesaret, merhamet ve yardımseverlik gibi duyguları ve davranışları pekiştirir ve geliştirir, cemaatle yapılan ibadetler, kişinin sosyalleşmesinde büyük rol oynar. İbadet bir bakıma yaşanan zamanın ve mekânın şuurunda olmaktır. Bu şuur, insanı ruhi sahada olduğu gibi maddi sahada da dinamik ve verimli kılar (Çelik, 2004: 66).

Dinleri insanın isteklerinin, yani olmak istediklerinin bir dışavurumu olarak gören Maslow, yaşayan dinlerin varlığının da insanın kendini gerçekleştirme eğiliminin bir göstergesi olarak değerlendirir. Ona göre kendini gerçekleştiren insanların özellikleri ile dinlerin ortaya koyduğu idealler aynı doğrultudadır. Benliğin aşkınlığı, gerçek, iyi ve güzelin bir potada eritilmesi, diğer insanlara katkı, bilgelik, dürüstlük ve doğallık, bencil ve kişisel güdüleri aşma, daha alt düzeydeki tutkuların daha yüce olan için terk edilmesi, düşmanlık ve acımasızlık duygularının bırakılması gibi özellikler hem kendini gerçekleştiren insanın özelliği, hem de dinlerin ideal hedeflerindedir (Ayten, 2005: 187).

E₁₄ *“Vatanseverliği iyi bir vatandaş olmanın gereği olarak görenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye*

katılmayanlara göre daha yüksektir” hipotezi doğrulanmıştır ($p<.5$). Araştırma sonuçlarına göre vatanseverlik duygusunu önemseyenlerin, bu konuda kararsız olanlara göre kimlik duygusu kazanım düzeyi anlamlı derecede daha yüksektir. E_{15} “*Vatanseverlik adına yapılan birçok şeyin faydadan çok zarar getirdiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha düşüktür”* hipotezi doğrulanmıştır ($p<.5$). Araştırma sonuçlarına göre vatanseverlik kavramını önemli ve değerli bulan katılımcıların kimlik duygusu kazanım düzeyinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Hipotez E_{16} “*Ülkesi için hayatını verebileceğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir”* hipotez doğrulanmıştır ($p<.5$). Araştırma sonuçlarına göre vatan bilinci olan ve ülkesi için fedakârlığa hazır olanların, bu konuda kararsız olanlara göre kimlik duygusu kazanım düzeyi anlamlı derecede daha yüksektir.

Hökelekli (1986) tarafından yapılan İmam Hatip Lisesi ve Genel Lise öğrencilerini karşılaştıran bir çalışmada İHL’de vatanseverlik adına yapılan şeylerin faydalı olduğunu benimseyenlerin oranı % 57.4’dür. Oysaki vatanseverliğin iyi bir vatandaş olmanın ilk ve en önemli şartı olduğunu ifade eden cümleye, olumlu yönde verilen cevapların oranı % 96.9’dur. Genel Lise’de de benzeri bir düşme göze çarpmakla birlikte, bu İHL kadar olmamıştır. % 95.4 oranında vatansever bir eğilim taşıyan Genel Lise’de, vatanseverlik adına yapılan işleri faydalı görenlerin oranı % 72.1’e düşmüştür. Her iki öğrenci grubu da yüksek oranda vatanseverlik eğilimi göstermekle birlikte, vatanseverlik adına yapılan işlerin faydalı olduğu kanaatini taşıyanların oranı İHL’de önemli ölçüde düşmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyinin dindarlık eğilimiyle ilişkisi araştırılmış ve dindarlık tutumlarının öz yeterlilik ve kimlik duygusu gelişimini etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmanın odağında birbirine bağlı beş problem bulunmaktadır. Bunlar; örneklemin öz yeterlilik düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır? Kimlik duygusu gelişim düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır? Dindarlık eğilimi olarak ifade edilebilecek tutumlar nelerdir? Dindarlık tutumlarına göre öz yeterlilik düzeyi farklılaşmakta mıdır? Dindarlık tutumlarına göre kimlik duygusu kazanım düzeyi farklılaşmakta mıdır? şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda, Gümüşhane Anadolu Lisesi ve Fatih İmam Hatip Lisesi öğrencilerinden tesadüfi yöntemle belirlenen örneklem grubunun öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyi belirlendikten sonra, bu faktörlerin dindarlık eğilimleriyle ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde; cinsiyet, öğrenim görülen sınıf düzeyi, anne-baba birliktelik durumu, aldıkları kararlarda baskı altında kalıp kalmama durumu, fiziksel görünüşünden memnuniyet durumu ve toplumsal problemlere ilgi duyma değişkenlerine göre örneklemin öz yeterlilik düzeyinin farklılaşacağı öngörülmüştü. Araştırma sonucunda cinsiyet durumuna göre kızların öz yeterlilik puan ortalamasının, erkeklere göre biraz daha yüksek olduğu ancak istatistiksel önemlilik düzeyine ulaşmadığını belirtmek gerekir. Araştırmanın bir başka sonucuna göre de öğrenim görülen sınıf düzeyi arasında öz yeterlilik puan ortalamaları açısından farklılıklar

olsa da istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunamamışken, anne-baba birliktelik durumuna göre aile birlikteliği içinde yaşayanların, birlikte yaşamayanlara göre öz yeterlilik düzeyi daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Karar baskı durumuna göre farklılaşma olup olmadığını araştırıldığı denencede ise aldıkları kararlarda baskı altında kalanların öz yeterlilik düzeyi baskı altında kalmayanlara göre daha düşük olduğu; fiziksel görünüş algısına göre de fiziksel görünüşünden memnun olanların olmayanlara göre öz yeterlilik düzeyinin yine benzer şekilde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öz yeterliliği etkilemesi beklenen bir başka değişken toplumsal problemlere ilgi duyup duymama ve toplumla bütünleşme meselesidir. Bu anlamda örneklem değerlendirildiğinde, toplumsal problemlere ilgi duyanların duymayanlara göre öz yeterlilik düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde; cinsiyet, öğrenim görülen sınıf düzeyi, ailede karar alma biçimi, aldıkları kararlarda baskı altında kalıp kalmama durumu, fiziksel görünüşünden memnuniyet durumu ve toplumsal problemlere ilgi duyma değişkenlerine göre örneklemin kimlik kazanım düzeyinin farklılaşacağı öngörülmüştü. Araştırma sonucuna göre cinsiyet durumuna göre kızların kimlik kazanım puan ortalamasının, erkeklere göre daha yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Araştırmanın bir başka sonucuna göre de öğrenim görülen sınıf düzeyi ile kimlik kazanım düzeyi arasında negatif yönde bir ilişki vardır. Yani sınıf düzeyi yükseldikçe kimlik kazanım puanları düşmüştür.

Ailede karar alma biçimine göre ise ailevi kararların alınışında aile üyelerinin katılımının sağlanması ile kimlik duygusu kazanımı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Ailede karar alma süreçlerine katılım arttıkça kimlik duygusu

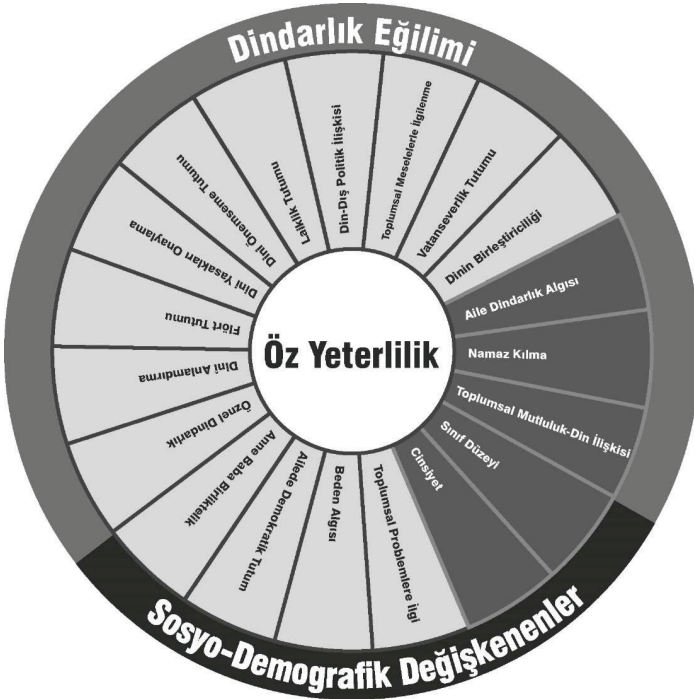
puanları da artmaktadır. Karar alma süreçlerinde herkesin söz sahibi olduğu aile yapıları kimlik duygusu kazanım düzeyinin en yüksek olduğu ailelerdir. Bu grubu çocukların çok fazla sürece dâhil edilmediği anne ve babanın birlikte karar verdiği aile tipleri takip etmektedir. Daha sonra babanın tek başına karar verdiği aile tipleri gelmekte olup ailede herkesi ilgilendiren karar alma süreçleri dikkate alındığında kimlik kazanımı açısından en düşük grup ise annenin tek başına karar aldığı aile yapılarıdır.

Karar baskı durumuna göre farklılaşma olup olmadığının araştırıldığı denencede ise aldıkları kararlarda baskı altında kalanların kimlik duygusu düzeyi baskı altında kalmayanlara göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında fiziksel görünüş algısına göre de fiziksel görünüşünden memnun olanların olmayanlara göre kimlik duygusu kazanım düzeyinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kimlik duygusu kazanımını etkilemesi beklenen bir başka değişken toplumsal problemlere ilgi duyup duymama ve toplumla bütünleşme meselesidir. Bu anlamda örneklem değerlendirildiğinde, toplumsal problemlere ilgi duyanların duymayanlara göre kimlik duygusu düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde; dindarlık eğilimi olarak ifade edilebilecek tutumların neler olduğu test edilmeye çalışılmıştır. Buna göre örneklemin öznel dindarlık algısıyla toplumsal değerlere yönelik tutumu ve vatanseverlik (3) tutumu arasında, aile dindarlık durumuyla vatanseverlik (2) tutumu ve mutluluktin ilişkisine yönelik tutumu arasında ilişkinin olduğu yine namaz ibadetini yerine getirme durumu ile toplumun dine önem atfetme tutumu, vatanseverlik (1) tutumu, dış politika-din ilişkisine yönelik tutumu ve flörte bakış açısı arasında anlamlı ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bir

başka sonucuna göre de dinin hayatı anlamlandırma tercihi ile dinin birleştiriciliğine yönelik tutum ve vatanseverlikle (4) tutumu arasında ve yine inanç-mutluluk ilişkisi tercihi ile dinî yasaklara yönelik tutum ve laiklikle ilgili tutum arasında anlamlı ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır. Yani dindarlık bileşenleri olarak belirtilen hipotezlerin dindarlık eğilimini yordayan değişkenler olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın dördüncü problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde, dindarlık tutumlarına göre öz yeterlilik düzeyinin farklılaşacağı öngörülmüştü. Öz yeterliliğin dindarlık eğilimiyle ilişkisi aşağıda şekilsel olarak gösterilmiştir.

Şekil 2: Öz Yeterliliğin Dindarlık Eğilimiyle İlişkisi

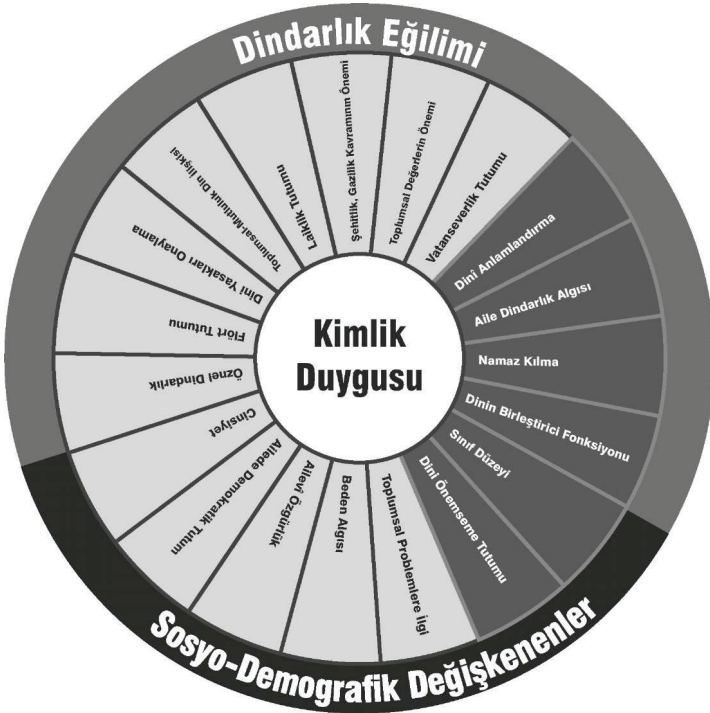
Şekilsel gösterimden de anlaşılacağı gibi araştırma sonuçlarına göre kendisini dindar olarak görenlerin öz yeterlilik düzeyinin dindar görmeyenlere göre daha yüksek olduğu, aile dindarlık algısı açısından ise aile dindarlık düzeyi arttıkça öz yeterlilik düzeyinin de arttığı ancak bu durumun anlamlılık düzeyine ulaşmadığı ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bir başka sonucuna göre de namaz ibadetini yerine getirenlerin öz yeterlilik düzeyinin bu ibadeti yerine getirmeyenlere göre daha yüksek olduğu ancak bu durumun da anlamlılık seviyesine ulaşmadığı tespit edilmiştir.

Yine araştırmada dinin hayatı anlamlandırıldığını düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksek olduğu, bir başka bileşen olarak ise flörtü onaylamayanların öz yeterlilik düzeyi onaylayanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka sonuca göre ise dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha düşük olduğu, toplumsal mutluluğun temelinde dinî duyguların olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre yine daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dinin toplumsal birleştiricilik fonksiyonu üstelendiğini düşünenlerin öz yeterlilik düzeyinin bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksek olduğu, yine toplumun dine yeterince önem verdiğini düşünenlerin öz yeterlilik düzeyinin bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yine zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasını isteyenlerin öz yeterlilik düzeyinin bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksek olduğu, benzer şekilde dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyinin bu fikre katılmayanlara göre daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka sonuca göre ise toplumsal meselelerle ilgilenmek gerektiğini

düşünenlerin öz yeterlilik düzeyinin bu fikre katılmayanlara göre daha yüksek olduğu; vatanseverlik (3) kavramının önemli olduğunu düşünenlerin öz yeterlilik düzeyinin bu fikre katılmayanlara göre daha yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Çalışmanın beşinci ve son problemine cevap olarak belirlenen hipotezlerde; dindarlık tutumlarına göre kimlik duygusu kazanım düzeyinin farklılaşacağı öngörülmüştü. Kimlik duygusu kazanımının dindarlık eğilimiyle ilişkisi aşağıda şekilsel olarak gösterilmiştir.

Şekil 3: Kimlik Duygusu Kazanımının Dindarlık Eğilimiyle İlişkisi

Araştırma sonuçlarına göre kendisini dindar olarak görenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyinin kendisini dindar görmeyenlere göre daha yüksek olduğu, aile dindarlık algısı açısından ise aile dindarlık düzeyi arttıkça kimlik duygusu kazanım düzeyinin de arttığı ancak bu durumun anlamlılık düzeyine ulaşmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca namaz ibadetini yerine getirenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyinin bu ibadeti yerine getirmeyenlere göre daha yüksek olduğu ancak bu durumun da anlamlılık seviyesine ulaşmadığı tespit edilmiştir.

Yine araştırmada dinin hayatı anlamlandırdığını düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha düşük olduğu, bir başka bileşen olarak ise flörtü onaylamayanların kimlik duygusu kazanım düzeyi onaylayanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde dinin bazı yasaklarının insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha düşük olduğu, toplumsal mutluluğun temelinde dinî duyguların olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Dinin toplumsal birleştiricilik fonksiyonu üstelendiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyinin bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksek olduğu ancak bu durumun anlamlılık seviyesine ulaşmadığı, yine toplumun dine yeterince önem verdiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyinin bu düşünceye katılmayanlara göre daha düşük olduğu yine bu durumun da anlamlılık seviyesine ulaşmadığı tespit edilmiştir.

Yine zararlı alışkanlıkların devlet tarafından yasaklanmasını isteyenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyinin bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksek olduğu, benzer şekilde dinin dış politikada önemli bir faktör olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyinin bu fikre katılmayanlara göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka sonuca göre ise şehitlik-gazilik kavramlarının önemli olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyinin bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir. Yine toplumsal değerlerin önemli olduğunu düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir.

Vatanseverlik değişkenleri açısından ise vatanseverliği iyi bir vatandaş olmanın gereği olarak görenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu düşünceye katılmayanlara göre daha yüksektir. Yine vatanseverlik adına yapılan birçok şeyin faydadan çok zarar getirdiğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha düşüktür. Son olarak ülkesi için hayatını verebileceğini düşünenlerin kimlik duygusu kazanım düzeyi bu fikre katılmayanlara göre daha yüksektir.

Sonuç olarak kuramsal temelleri Erikson'un 'kimlik duygusu' ve Bandura'nın 'öz yeterlilik' kavramlarından beslenen ve Gümüşhane örnekleminde hareket eden bu çalışmada dindarlık eğiliminin öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanımını etkileyen önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir.

ÖNERİLER

1) Bu araştırmada, Gümüşhane il merkezindeki iki lisenin hazırlık, 1, 2, 3. sınıflarına devam eden öğrencilerin öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyinin cinsiyet, sınıf düzeyi, kişisel, sosyal ve ailesel özellikler açısından farklılık gösterip göstermediği, öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyi ile dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkilerin niteliği incelenmiştir. Araştırmanın genellenebilirliğini arttırmak için daha büyük örneklem grupları ile ve farklı illerde kapsamlı çalışmalar yapılması önerilmektedir.

2) Bu araştırma ergenlerin öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyi ile dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Genel tarama modeli ile yapılan bu araştırmanın örneklemi (n: 428) ve ulaşılan yaş dönemleri (14-19) ne kadar geniş olursa olsun, yapılacak boylamsal (zamansal) inceleme niteliğindeki araştırmalar, öz yeterlilik ve kimlik duygusu kazanım düzeyi ile dindarlık eğilimleri arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

3) Dinden ne anlaşıldığı, dinin nasıl yaşandığı, dindarlık biçimleri, tanrı tasavvuru gibi çeşitli dinsel gerekçeler, gerek sosyo-demografik sebeplerle gerekse kültür ve kişilikle harmanlanarak öz yeterlilik ve kimlik duygusunun yüksek ya da düşük olmasını olumlu veya olumsuz olarak etkileyebilir. Bu sebeple söz konusu olgular arasındaki karmaşık ilişkiye yönelik daha net psiko-sosyal değerlendirmelerde bulunabilmek için konuyla ilgili yerli ve yabancı çalışmaların giderek artırılması gerekir.

4) Din, hem bireylerin hem de toplumun ruh sağlığını koruyan ve geliştiren güçlü psikolojik faktörlerden birisidir. Bu bağlamda çeşitli araştırmalarda dinî inanç ve ibadetlerin

gençlerin ruh sağlığına olumlu katkılarda bulunduğu ve gençlerin söz konusu dinî inanç ve değerlere bağlanmaları ve bunları içselleştirmeleri ölçüsünde modernizmin ve post modernizmin yıkıcı etkilerinden korunabildikleri ve neticede daha sağlıklı, bütünleşmiş bir benlik yapısı geliştirdikleri görülmüştür. Bu sebeple ülkemizde hem dinî kurum ve kuruluşlar bazında hem de diğer eğitim kurumları bazında din eğitimine ayrı bir önem verilerek, pozitivist bilim geleneğinin dinî dışlayıcı tavrı yerine bütün dünyada manevîyata yönelme eğilimi göz önünde bulundurulmalıdır.

5) Burada değinmemiz gereken bir başka nokta da araştırmada tespit edilen ilişkilerin bir sebep-sonuç ilişkisi olmadığıdır. Yani ilişkiler sadece dindarlık eğilimiyle öz yeterlilik ve kimlik duygusu arasındaki ilişkinin derece ve yönünü betimlemektedir. Bu bulgulara dayanarak dindarlık, “öz yeterliliğin ve kimlik duygusunun sebebidir” şeklinde bir yargıya varmamız, her ne kadar aralarında ilişki tespit edilse de sakıncaları içinde barındırır.

6) Bu çalışmanın bulgularından yararlanarak daha sonra yapılacak çalışmalar için ve ergenlerle çalışan alandaki araştırmacı ve uygulamacılara yönelik bazı öneriler ortaya konulabilir. Bu çalışmanın araştırma grubunu lise öğrencileri, yaş aralığı 14-19 olan öğrenciler oluşturmaktadır. Kimlik biçimlenmesi ve özerklik gelişiminin ilk ergenlikten başlayıp ileri ergenliğin sonuna kadar sürdüğü düşünüldüğünde sonraki çalışmaların lise ve üniversitenin ilk ve son sınıflarında okuyan öğrencilerle boylamsal olarak yapılmasıyla iki sürecin daha iyi anlaşılmasının sağlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmada yalnızca lise öğrencilerinden elde edilen veriler incelenmiştir. Lise öğrencisi olmayan grupta

dindarlıkla öz yeterlilik ve kimlik duygusu arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunu araştırılması önemli görünmektedir. Bu çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır. Ancak daha derin ve nicel yöntemle görülemeyen, ölçme araçlarının ötesinde bulgular elde etmek için hem nicel hem de nitel verilerin birlikte kullanılarak karma desende çalışma yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, A., (1927), *Understanding Human Nature*, (Tr.: By W. B. Wolfe), New York: Greenberg Publisher Inc.
- Adler, A., (2008), *Bireysel Ruhbilim*, (Çev.: A. Tekşen), İstanbul: Payel Yayınları.
- Akar, A., (2012), Üniversite Öğrencilerinin Kimlik Statüleri İle Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akgül, M., (2004), “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi: Konya Huzurevi Örneği”, *Dinî Araştırmalar 7* (19).
- Akgündüz, Y., (2012), Konaklama İşletmelerinde Otantik Liderlik ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin Analizi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akto, A., (2011), “Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2, s. 114-217.
- Alaçayır, S., (2011), Zihin Engelliler Öğretmeni Adaylarının Yeterlilik Algıları İle Öğrenme Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Albal, E., (2009), Depresyonla Başa Çıkma Öz Yeterlilik İle Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişki, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Albayrak, A., (2002), “Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği”, Hökelekli (Ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Arık, İ. A., (1996), *Motivasyon ve Heyecana Giriş*, İstanbul: Çantay Yayınevi.

- Arnett, J.J., (2006), "G. Stanley Hall's Adolescence: Brilliance and Nonsense", *History of Psychology*, Vol. 9, No. 3, p. 186-197.
- Arslan, E., (2008), Bağlanma Stilleri Açısından Ergenlerde Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim Dönemleri ve Ego Kimlik Süreçlerinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ashley, S., (2013), "Narrating Identity and Belonging: Buddhist Authenticity and Contested Ethnic Marginalization in the Mountains of Northern Thailand", *SOJOURN: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, Vol: 28, No: 1, p. 1-35.
- Atak, H., (2011), "Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3/1, s. 163-213.
- Atalay, M., (2007), "Psychology of Crisis: An Overall Account of The Psychology of Erikson", *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 11, S: 33 (Güz).
- Aydın, A. R., (2003), "Çocuğun Dinî Kişiliğinin Gelişiminde Aile Faktörü", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 7, S.: 15.
- Aydın, B., (2010), *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Aydın, F., (2010), Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Akademik Güdülenme, Öz Yeterlilik ve Sınav Kaygısı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydiner, B. B., (2011), Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Amaçlarının Alt Boyutlarının Genel Öz yeterlilik Yaşam Doymu ve Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ayten, A., (2005), "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (2), s. 185-204.

- Ayten, A., (2006), *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (2012), “Kimlik ve Din: İngiltere’deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12/2, s. 101-119.
- Bahadır, A., (2002a), *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bahadır, A., (2002b), “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz, XIV, Konya.
- Bahadır, A., (2002c), “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, H. Hökelekli, (Ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Baldwin, J. D., (1986), *George Herbert Mead, a Unifying Theory for Sociology, Masters of Social Theory*, Volume 6., California: Sage Publications, Inc.
- Balkaya, A., (2005), Lise Öğrencilerinin Kimlik Duygusu Kazanım düzeyinin Bazı Kişisel-Sosyal ve Ailesel Nitelikler İle Suç Davranışı Düzeyi Bakımından İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bandura, A., (1961), “Psychotherapy as a Learning Process”, *Psychological Bulletin*, Vol: 58, No: 2, p. 143-159.
- Bandura, A., (1969), “Social-Learning Theory of Identificatory Processes”, *Handbook of Socialization Theory And Research*, In D. A. Goslin (Ed.), p. 213-262, Chicago: Rand McNally.
- Bandura, A., (1977), “Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change”, *Psychological Review*, 84, p. 191-215.
- Bandura, A., (1978), “The Self System in Reciprocal Determinism”, *American Psychologist*, 33, p. 344–358.

- Bandura, A., (1982), "Self-Efficacy Mechanism in Human Agency", *American Psychologist*, 37 (2), p. 122-147.
- Bandura, A., (1986), *Social Foundations of Thought And Action: A Social Cognitive Theory*, Englewood Cliffs, Nj: Prentice-Hall Inc.
- Bandura, A., (1989), "Social Cognitive Theory", In E. Barnouw (Ed.), *International Encyclopedia of Communications* (p. 92-96). New York: Oxford University Press.
- Bandura, A., (1991), "Social Cognitive Theory of Self-Regulation", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, p. 248-287.
- Bandura, A., (1993), "Perceived Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning", *Educational Psychologist*, 28, p. 117-148.
- Bandura, A., (1994), "Self-Efficacy", In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior*, Vol: 4, p. 71-81), New York: Academic Press.
- Bandura, A., (1995), *Self-Efficacy in Changing Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bandura, A., (1997), *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, New York: Freeman.
- Bandura, A., (1999), "Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective", *Asian Journal of Social Psychology*, 2, p. 21-41.
- Bandura, A., (2000), "Exercise of Human Agency Through Collective Efficacy", *Current Directions in Psychological Science*, 9(3), p. 75-78.
- Bandura, A., (2001a), "Social Cognitive Theory of Mass Communications", In J. Bryant, & D. Zillman (Eds.), *Media Effects: Advances in Theory And Research* (2nd Ed., p. 121-153), Hillsdale, Nj: Lawrence Erlbaum.

- Bandura, A., (2001b), "Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective", *Annual Review of Psychology*, Vol: 52, p. 1–26.
- Bandura, A., (2002), "Social Cognitive Theory in Cultural Context", *Applied Psychology: An International Review*, 51/2, p. 269-290.
- Bandura, A., (2004), "Health Promotion by Social Cognitive Means", *Health Education and Behavior*, 31(2), p. 143-164.
- Bandura, A., (2006), "Guide for Constructing Self-Efficacy Scales", in F. Pajares ve T. Urdan (Eds.), *Self-efficacy Beliefs of Adolescents* (p. 1–43), Greenwich, CT: Information Age.
- Bandura, A. (2009), "Social Cognitive Theory of Mass Communication", *Media Effects: Advances in Theory and Research* (2nd Ed., p. 94-124), In J. Bryant & M. B. Oliver (Eds.), Mahwah, Nj: Lawrence Erlbaum.
- Barut, E., (2011), İlköğretim II. Kademe Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öz Yeterliliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Ankara İli Örneği), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Bayam, Ö. Ç., (2010), Anne-Babaların Öz yeterlilik İnançları ile Çocuklarının Problem Davranışlarına Yönelik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Baymur, F. (1994), *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bayraktar, M., (1987), *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Beit-Hallahmi, B., (1989), *Prolegomena to The Psychological Study of Religion*, London: Associated University Presses.

- Benzer, F., (2011), İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Öz Yeterlilik Algılarının Analizi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Bertram-Troost, G. D. ve vd., (2006), "Religious Identity Development of Adolescents in Religious Affiliated Schools: a Theoretical Foundation for Empirical Research", *Journal of Beliefs & Values*, Vol: 27, No. 3, December, p. 303–314.
- Berzonsky, M. D., (2004), "Identity Processing Style, Self-Construction, and Personal Epistemic Assumptions: a Social-Cognitive Perspective", *European Journal of Developmental Psychology*, 1(4), 303–315.
- Berzonsky, M. D., vd., (2011), "The How And What of Identity Formation: Associations Between Identity Styles and Value Orientations", *Personality and Individual Differences* 50, 295–299.
- Bilgin, N., (2001), *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Blos, P., (1967), "The Second Individuation Process of Adolescence", *The Psychoanalytic Study of the Child*, 22, p. 162–186.
- Bowlby, J., (1958), "The Nature of The Child's Tie to His Mother", *International Journal of Psycho-Analysis* 39, 350-373.
- Bowlby, J. (1969), *Attachment and Loss*, New York: Basic Books.
- Budak, S., (2005), *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Burger, J. M., (2006), *Kişilik*, (Çev.: İ. D. Erguvan Sarıoğlu), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Buti, S. M., (1992), *Fıkhüs' Siyre: Peygamberimiz (S.A.V)'in Uygulamasıyla İslam*, (Çev.: A. Nar, O. Aktepe), İstanbul: Gonca Yayınevi.

- Cerrah, L., (2010), İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin ‘Din-Toplum İlişkileri’ Konusundaki Mülâhazaları, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Certel, H., (1998), İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri, *Ekev Akademi Dergisi*, C.: 1, S: 3, s. 149-156.
- Certel, H., (2003), *Din Psikolojisi*, Ankara: Andaç Yayınları.
- Chen, G. G. ve Eden, D. (2001), “Validation of a New General Self-Efficacy Scale”, *Organizational Research Methods*, 4(1), p. 62–83.
- Chen, G. G. vd., (2004), “General Self-Efficacy And Self-Esteem: Toward Theoretical and Empirical Distinction Between Corre”, *Journal of Organizational Behavior*; May; 25, 3, p. 375.
- Cirhinlioğlu, Z.; Ok, Ü.; Cirhinlioğlu, F. G., (2013), *Dindarlık, Ruh Sağlığı ve Modernite*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Clark, W. H., (2004), “İman Problemi”, (Çev: A. R. Aydın), A. R. Aydın (Der.), *Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar* içinde, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cloutier, R., (1982) ”Ergenlik Psikolojisinde Kuramlar”, (Çev.: B. Onur), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/491/5805.pdf>. (05/11/2014).
- Cooley, C. H., (Tarihsiz), *Human Nature and The Social Order*, Get any book for free on: www.Abika.com.
- Coşkun, A., (2003), “Din ve Kimlik”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2003/1), p. 5-23.
- Creswell, J. W., (2003), *Research Design Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*, London: Sage Publications.
- Çekin, A., (2013), “Aday Din Görevlilerinin Benlik Tasarımları Üzerine Bir Araştırma”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol: 6, Is: 5.

- Çelik, A., (2004), *Dinî Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, İ., (2009), “Gençlerin Kimlik Statülerinin Kültürel Karşılaştırması: İstanbul-Nusaybin Örneği”, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 16 (3).
- Dikeçligil, B., (1997), “Bir Analiz Denemesi “Sosyal Yapı” ve “Toplumsal Yapı”, *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayı*, Yıl: 3, S.: 15, p. 647-666.
- Dikeçligil, B., (2002), “Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metotlar Arası İşbirliği”, *Yeni Sosyolojik Arayışlar –Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma-Çatışma Bütünleşme-II* içinde (s. 97-126), Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını.
- Dikeçligil, B., (2005), “Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam”, *Bilimde Modern Yöntemler Sempozyumu, 16-18 Kasım, Kocaeli*, s. 85-93.
- Dinter, A., (2006), “Adolescence And Computers, Dimensions of Media-Related Identity Formation, Self-Formation and Religious Value as Challenges for Religious Education”, *British Journal of Religious Education*, Vol: 28, No: 3, p. 235–248.
- Duderija, A., (2008), “Factors Determining Religious Identity Construction Among Western-Born Muslims: Towards a Theoretical Framework”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol: 28, No: 3, December.
- Ekşi, H., (2002a), *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Eğitim, İlahiyat ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

- Ekşi, H., (2002b), "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik: İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", Hökekeleli, H., (Ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Eliade, M., (2004), *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev.: M. Aydın), Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Elkind, D., (1978), "Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi", (Çev.: A. Dönmez), *Dialogue*, C.: 11, S.: 1, s. 3-13.
- Erikson, E. H., (1950), *Childhood and Society*, New York: Norton.
- Erikson E.H., (1959), *Identity and The Life Cycle*, New York: Norton.
- Erikson, E. H., (1968), *Identity: Youth and Crisis*, New York: Norton.
- Erikson, E. H., (1984), *İnsanın Sekiz Çağı*, (Çev.: B. Üstün ve V. Şar), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Erikson, E., (2003), "Psiko-sosyal Kimlik", (Çev.: M. D. Karacoşkun), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.:3, S.: 2, s. 181.
- Erkan, R. ve Akçayöz, H., (2003), "Siyası İslam Tartışmaları Açısından İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Demokratik Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 27, No: 2, p. 174 – 201.
- Eşer, H., (2005), Üniversite Öğrencilerinde Dinî İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Fatıma, S., (2011), "Who Counts as a Muslim? Identity, Multiplicity and Politics", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol: 31, No: 3, September.
- Freud, S., (2002), *Metapsikoloji*, (Çev.: E. Kapkın ve A. T. Kapkın), İstanbul: Payel Yayınları.
- Freud, S., (2012), *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, (Çev.: B. Büyükkal ve S. M. Tura), İstanbul: Metis Yayınları.

- Furrow, J. L. ve vd., (2004), "Religion and Positive Youth Development: Identity, Meaning, and Prosocial Concerns", *Applied Developmental Science*, Vol. 8, No. 1, p. 17-26.
- Gamsız, Ş., (2013), Öğretmenlerde Stres Kaynakları, Öz Yeterlilik, A Tipi Kişilik ve İş Doyumu, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Gander, M. J.; Gardiner, H.W., (2010), *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (Yayıma Hazırlayan: B. Onur), Ankara: İmge Kitabevi.
- Glock, C. Y., (1972). "On The Study of Religious Commitment", in Religion's Influence in Contemporary Society Readings in the Sociology of Religion, pp. 38-56, J.E. Faulkner (Ed.), Ohio: Charles E. Merri Publishing Co. [1962].
- Gönül, E., (2008), Kimlik Statülerinin 22-30 Yaşlar Arasındaki Genç Yetişkinlerin Yaşadığı Kaygı Düzeyi İle İlişkisi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürses, İ. Ve Kılavuz, M. A., (2011), "Erikson'un Psiko-sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.: 20, S.: 2, s. 153-166.
- Hall, G. S., (1904), *Adolescence: Its Psychology and Its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education (Vols. I & II)*, New York: D. Appleton & Co.
- Hallahmi, B. B., (1989), *Prolegomena to the Psychological Study of Religion*, Lewisburg Bucknell University Press.
- Hallahmi, B. B. and Argyle M., (1997), *The Psychology of Religious Behaviour, Belief & Experience*, London and New York: Routledge Ltd.
- Hayta, A., (2002), "İbadetler ve Ruh sağlığı", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (Ed. H. Hökelekli), İstanbul: DEM Yayınları.

- Helvacioğlu, B., (1996), 'Allahu Ekber', We Are Turks: Yearning for a Different Homecoming at the Periphery of Europe, *Third World Quarterly*, Vol: 17, No: 3, p. 503-523.
- Heslin, P. A., (1999), "Boosting Empowerment by Developing Self-Efficacy", *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 37, p. 52–64.
- Hoffer, E., (2011), *Kesin İnançlılar*, (Çev.: E. Günur), İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Hortaçsu, N., (2007), *Ben, Biz, Siz, Hepimiz: Toplumsal Kimlik ve Gruplar Arası İlişkiler*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Howsepien, B. A. and Merluzzi, T. V., (2009), "Religious Beliefs, Social Support, Self-Efficacy and Adjustment to Cancer", *Psycho-Oncology* 18: 1069–1079, Published Online 2 February, in Wiley Interscience (Www.interscience.wiley.com). DOI: 10.1002/Pon.1442.
- Hökelekli, H., (1985), "Dinî Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", *Diyanet, İlmî, Edebî Üç Aylık Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran, C: XXI, S.: 2.
- Hökelekli, H., (1986), "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi (İmam-Hatip Lisesi ve Genel Lise Öğrencilerinin Davranışları Arasında Mukayeseli Bir Araştırma)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 1, C: 1, Yıl: 1.
- Hökelekli, H., (1987), "Ergenlerin Sosyal İlişki ve İlgilerine Din Eğitiminin Etkisi (İmam-Hatip Lisesi ve Genel Lise Öğrencileri Arasında Mukayeseli Bir Araştırma)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.: 2, S.: 2, Yıl: 2.
- Hökelekli, H., (2002), "Gençlik ve Din", H. Hökelekli, (Ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Hökelekli, H., (2003), *Din Psikolojisi*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

- Hunsberger, B. ve vd., (2001), "Adolescent Identity Formation: Religious Exploration and Commitment", *IDENTITY: An International Journal of Theory and Research*, 1(4), p. 376-386.
- Ilgaz, G., (2011), İlköğretim Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Dersi Öz-Düzenlemeli Öğrenme Stratejileri, Öz Yeterlilik ve Özerklik Algılarının İncelenmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- İmamoğlu, A. V., (2004), "Deprem Sonrasında Karşılaşılan Psikolojik Tepkiler ve Dinî İçerikleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 8, S.: 20,Yaz.
- Jackson, S. and Bosma, H., (1990), "Coping and Self in Adolescence", in *Coping Self-Concept in Adolescence*, (Eds.) Sandy Jackson and Harke Bosma, Springer-Verlag- Berlin.
- James, W., (1890), *The Principles of Psychology*, C: 1, New York: Holt.
- Jasperse, M. ve vd., (2012), "Identity, Perceived Religious Discrimination and Psychological Well-Being in Muslim Immigrant Women", *Applied Psychology: An International Review*, 61 (2), p. 250–271.
- Kantarcıoğlu, A., (2004), Suç İşlemiş Erkek Ergenlerin Bağlanma Davranışları Kişilik Boyutları ve Kimlik Gelişimlerinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Karaca, F., (2003), "Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine", *Dinî Araştırmalar*, 6 (16).
- Karaca, F., (2006), "Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.: 19, S.: 3, Ankara.
- Karaca, F., (2007), *Dinî Gelişim Teorileri*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

- Karacoşkun, M. D., (2012), “Gelişim Kuramları ve Dönemlerine Genel Bir Bakış”, *Din Psikolojisi El Kitabı* içinde, (Ed. M. D. Karacoşkun), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karademir, T., (2012), Öğretmenlerin Öğrenme Nesnesi Öz Yeterlilik Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karaduman, S., (2010), “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”, *Journal of Yasar University*, 17/5, p. 2886-2899.
- Karakuş, C., (2011), Eğitim Müfettişlerinin Görev Alanlarına İlişkin Öz Yeterlilik Algısı (İstanbul İli Örneği), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayıklık, H., (2009), *Tasavvuf Psikolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaynak Demir, H. ve vd., (2009), “Gençlerde Kimlik Bocalaması ve Psikopatoloji”, *Türk Psikiyatri Dergisi*; 20/3, p. 227-235.
- Kegan, R., (1982), *The Evolving Self: Problem And Process in Human Development*, Harvard University Press.
- Keskin, Ü. G. ve Orgun, F., (2006), “Öğrencilerin Öz Etkililik-Yeterlilik Düzeyleri ile Başa Çıkma Stratejilerinin İncelenmesi”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7, p. 93-97.
- Kierkegaard, S., (2002), *Korku ve Titreme*, (Çev.: İ. Kapaklıkaya), İstanbul: Anka Yayınları.
- Kılavuz, M. A., (2002), “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi”, H. Hökelekli, (Ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kılıç, T., (2013), Bireysel ve Kolektif Yeterlilik Süreci, Belirleyicileri ve Sonuçlarına İlişkin Bir Model Önerisi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Kiesling, C. ve vd., (2006), "Identity and Spirituality: A Psychosocial Exploration of The Sense of Spiritual Self", *Developmental Psychology*, Vol: 42, No: 6, p. 1269–1277.
- Kimter, N., (2011), "Dinî İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", H. Hökekleli (Ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kimter, N., (2011), "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/2, s. 39-60.
- Kimter, N., (2012), "Ergenlerde Benlik Saygısı ve Öznel Dindarlık Algısının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.: 9, S.: 17, s. 439-468.
- King, P. E., (2003), "Religion and Identity: The Role of Ideological, Social, and Spiritual Contexts", *Applied Developmental Science*, Vol: 7, No: 3, p. 197–204.
- Koç, A., (2011), Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koç, M., (2009), "Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 18, S.: 1, s. 473-493.
- Korkmaz, İ., (2006), "Sosyal Öğrenme Kuramı", B. Yeşilyaprak (Der.), *Eğitim Psikolojisi Gelişim-Öğrenme-Öğretim* (s. 217–242), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Köker, S., (1997), Kimlik Duygusunun Kazanılması Açısından Ergenlerin, Genç Yetişkinlerin ve Yetişkinlerin Karşılaştırılması, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Köse, A. ve Ayten, A., (2013), *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kroger, J., (2000), "Ego Identity Status Research in The New Millennium", *International Journal of Behavioral Development* 24 (2), p. 145–148.
- Kroger, J., (2004), *Identity in Adolescence, The Balance between Self and Other*, New York: Routledge.
- Kula, M. N., (2001), *Kimlik ve Din*, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Kula, M. N., (2002), "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", H. Hökeleki (Ed.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kula, M. N., (2005), *Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma*, İstanbul: DEM Yayınları.
- Kuşat, A., (2001), "The Infuence of Minority Feelings on the Formation of Religious Concept and Individual Identity: The Case of Bulgarian Muslims", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol: 21, No: 2.
- Kuşat, A., (2001), "Eğitim ve Dinin Benlik Gelişmesiyle İlişkisi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 11, s. 97-103.
- Kuşat, A., (2006), "Ergenlerde Allah Tasavvuru", (Ed., Ü. Günay ve C. Çelik), *Dindarlığın Sosyo- Psikolojisi* içinde, Adana: Karahan Yayınları.
- Kurbançoğlu, S., (2004), "Öz Yeterlilik İnanç ve Bilgi Profesyonelleri için Önemi", *Bilgi Dünyası*, S.: 5, s. 137-152.
- Küçükcan, T.; Köse, A., (2000), *Doğal Afetler ve Din*, İstanbul: İsam Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lacan, J., (1994), *Fallus'un Anlamı*, Felsefe Yayınları Ansiklopedisi, (Çev.: S. M. Tura), İstanbul: Afa Yayınları.

- Lee, J. ve vd., (2006), "Ethnic-Religious Status and Identity Formation: A Qualitative Study of Korean American Christian Youth", *The Journal of Youth Ministry*, Vol: 5, No: 1.
- Lewin, K., (1935), *Dynamic Theory of Personality*, (Tr.: By D. K. Adams And K. E. Zener), New York: Mcgraw-Hill Book Company.
- Lidz, V., (1991), "The Sense of Identity in Jewish-Christian Families", *Qualitative Sociology*, Vol: 14, No: 1.
- Lifshitz, H. and Glaubman, R., (2002), "Religious And Secular Students' Sense of Self-Efficacy and Attitudes Towards Inclusion of Pupils With Intellectual Disability and Other Types of Needs", *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol: 46, Part 5, p. 405-418.
- Maalouf, A., (2002), *Ölümcül Kimlikler*, (Çev.: A. Bora), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mahler, M. Vd., (2012), *İnsan Yavrusunun Psikolojik Doğumu*, (Çev.: A. N. Babaoğlu), İstanbul: Metis Yayınları.
- Marcia, J. E., (1967), "Ego Identity Status: Relationship to Change in Self-Esteem, 'General Maladjustment and Authoritarianism'", *Journal of Personality*, 35, p. 118-133.
- Marcia, J. E. and Friedman, M. L., (1970), "Ego Identity Status in College Women", *Journal of Personality*, 38/2, p. 249-263.
- Marcia, J.E., (1980), "Identity in Adolescence", *Handbook of Adolescent Psychology*, In J. Adelson (Ed.), New York: Wiley.
- Marcia J. E. vd., (1993), "The Ego Identity Status Approach to Ego Identity", *Ego Identity: a Handbook for Psychosocial Research*, Springer-Verlag New York Inc.
- Maslow, A. (1943), "Theory of Human Motivation", *Psychological Review* 50/4, p. 370-96.

- Maslow, A., (2011), *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Çev.: O. Gündüz), İstanbul: Kurakdışı Yayınları.
- Mead, G. H., (1972), *Mind, Self, And Society, From The Standpoint of a Social Behaviorist*, (Ed. C. . Morris), Chicago: The University of Chicago Press.
- Mehmedoğlu, A. U., (2006), "İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Örneği)", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2006/1), s. 133-167.
- Meşe, G., (1999), *Sosyal Kimlik ve Yaşam Stilleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Miller, N. and Dollard, J., (1941), *Social Learning And Imitation*, New Haven, Ct: Yale University Press.
- Miller, J. F. ve vd., (2007), "Religiosity and Spirituality: Influence on Quality of Life and Perceived Patient Self-Efficacy among Cardiac Patients and Their Spouses", *Journal of Religion and Health*, Vol: 46, No: 2.
- Mirsaleh, Y.R. and vd., (2010), "The Role of Religiosity, Coping Strategies, Self-Efficacy and Personality Dimensions in The Prediction of Iranian Undergraduate Rehabilitation Interns' Satisfaction with Their Clinical Experience", *Clinical Rehabilitation*; 24, p. 1136–1143.
- Moulin, D., (2013), 'Negotiating and Constructing Religious Identities', *REA ((Religious Education Association) Annual Meeting*, Nov 8-10.
- Morsünbül, Ü., (2011), *Ergenlikte Özerkliğin ve Kimlik Biçimlenmesinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Mutluer, S., (2006), *Özgüven Oluşmasında Manevî Değerlerin Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Necati, M. O., (1998), *Kur'an ve Psikoloji*, (Çev.: H. Aydın), Ankara: Fecr Yayınları.
- Ng Tseung-Wong, C. and Verkuyten, M., (2013), "Religious and National Group Identification in Adolescence: A Study Among Three Religious Groups in Mauritius", *International Journal of Psychology*, Vol: 48, No: 5, p. 846–857.
- Nottingham, E. K., (2004), "Din Sosyolojisi Araştırmaları", (Çev.: M. A. Kirman), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: IV, S.: 3, s. 151-170.
- Ok, Ü. (2005), "Dinî Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki vb.) Boyutları", *Dinî Araştırmalar*, 8/22, s. 11-40.
- Onaran, O., (1981), *Çalışma Yaşamında Güdüleme Kuramları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 470, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Opong, S. H., (2013), "Religion and Identity", *American International Journal of Contemporary Research*, Vol: 3 No: 6, June.
- Oral, T., (2012), *Ergenlerde Kimlik Statülerinin Başarı Amaç Yönelimlerini Yordamadaki Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Öner, N., (1994), *Stres ve Dinî İnanç*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, C. T.; Durukan, İ., (2011), "Erkek Ergenlerde Kimlik Duygusu Gelişimini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi", *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 10/2, s. 131-138.

- Özdikmenli Demir, G., (2009), Üniversite Öğrencilerinin Kimlik Gelişiminde Sosyal ve Kimlik Sermayelerinin Rolü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdoğan, Ö., (1998), “Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: XXVII, s. 359-364.
- Özdoğan, Ö., (2005), “İnsan Allah İlişkisi”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C.:7, S.: 21.
- Özdoğan, Ö., (2007), *Mutluluğu Seçiyorum*, Ankara: Özdenöze Yayınları.
- Özdoğan, Ö., (2008), “İnsana Manevî-Psikolojik Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.: XLIX, S: II, s. 77-702.
- Özerkan, E., (2007), Öğretmenlerin Öz Yeterlilik Algıları İle Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Benlik Kavramları Arasındaki İlişki, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Özgüngör, S. ve Kapıkıran, N. A., (2011), “Erikson’un Psiko-sosyal Gelişim Dönemleri Ölçeklerinin Türk Kültürüne Uygunluğunun Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: Ön Bulgular”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4/36, s. 114-126.
- Öztürk, M. N., (2012), Orta Öğretim Okulu Yöneticilerinin Öz Yeterlilik Algısı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Pajares, M. F., (1996), “Self-Efficacy Beliefs in Academic Settings”, *Review of Educational Research*, 66, p. 543-578.
- Pajares, F., (2002), *Overview of Social Cognitive Theory and Self-efficacy*, <http://www.emory.edu/EDUCATION/mfp/eff.html>.

- Pajares, F., (2005), "Self-Efficacy During Childhood and Adolescence, Implications for Teachers and Parents", *Self-Efficacy Beliefs of Adolescents*, in F. Pajares & T. Urdan (Eds.), Vol: 5, p. 339–367, Greenwich: Information Age Publishing.
- Pargament, K. I., (2003), "Tanrım Bana Yardım Et: Din Psikolojisi Açısından Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru, (Çev.: A. Albayrak), *Tabula Rasa: Felsefe- Teoloji 3/9*.
- Peker, H., (1986), "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 1, Samsun.
- Peker, H., (2011), *Din Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Peker, H., (2013), *Psikolojik Açıda Namaz ve Namaz Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pekşen Süslü, D. P., (2002), Çalışan ve Öğrenci Erenlerde Kimlik Duygusu Kazanımının Araştırılması, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Pratkanis, A.; Aronson, E., (2008), *Propaganda Çağı*, (Çev.: N. Haliloğlu), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Puffer, K. A. ve vd., (2008), "Religious Doubt and Identity Formation: Salient Predictors of Adolescent Religious Doubt", *Journal of Psychology and Theology*, Vol: 36, No: 4, p. 270-284.
- Punch, K., (2005), *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (Çev.: D. Bayrak vd.), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Qasımova, M., (2008), "Milli Kimlik ve Din Olgusu", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Elmi Mecmuası*, N: 09.
- Ream G. L. and Savin-Williams, R. C., (2003), "Religious Development in Adolescence", in *Blackwell Handbook of Adolescence* (Eds. G. R. Adams and M. D. Berzonsky), Blackwell Publishing Ltd.

- Robinson, B. K. and Wicks M. N., (2012), "Religiosity, Self-Efficacy for Exercise, and African American Women", *J Relig Health*, 51, p. 854–864.
- Rotter, J. R., (1954), *Social Learning And Clinical Psychology*, New York: Prentice-Hall.
- Sambur, B., (2006), "Din ve Psikoloji İlişisini Yeniden Düşünmek", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.: 19, S.: 3, 2006, s. 423-440.
- Sarıçam, H. ve Güven, M., (2012), "Özgüven ve Dinî Tutum", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol: 5, Is: 7, p. 573-586.
- Saroglou, V. ve Galan, P., (2004), "Identities, Values, and Religion: A Study Among Muslim, other Immigrant, and Native Belgian Young Adults after the 9/11 Attacks", *Identity: an International Journal of Theory And Research*, 4/2, p. 97–132.
- Saroglou, V., (2000), "Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika'da Yapılan Yeni İncelemeler", (Çev.: V. Uysal), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 19, s. 123-144.
- Schmid, L.,(2003), "Anlam ve Değer Kaynağı Olarak Dinî İnanç", (Çev.: A. Bahadır), *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16.
- Schmidt, G., (2004), "Islamic Identity Formation Among Young Muslims: The Case of Denmark, Sweden and the United States", *Journal of Muslim Affairs*, Vol: 24, No: 1, April.
- Schunk, D.H, (1987), "Peer-Model Attributes and Children's Achievement Behaviors", *Journal of Educational Psychology*, 79, 54-61.
- Schunk, D. H., (1990a), "Goal Setting and Self-Efficacy During Self-Regulated Learning", *Educational Psychologist*, 25/1, p. 71–86.

- Schunk, D.H., (1990b), "Introduction to the Special Section on Motivation and Efficacy", *Journal of Educational Psychology*, 82, p. 3-6.
- Senemoğlu, N. (1998), *Gelişim Öğrenme ve Öğretim-Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Ertem Matbaacılık.
- Schultz, D. P. ve Schultz, S. E., (2007), *Modern Psikoloji Tarihi*, (Çev.: Y. Aslay), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Sherer, M., and Adams C. H., (1983), "Construct Validation of The Self-Efficacy Scale", *Psychol Rep*, 53, p. 899-902.
- Spilka, B., vd., (2001), "Din Psikolojisi Açısından Genel Bir Atf Teorisi", (Çev.: A. Kuşat), *E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, S.: 11, s. 173-196, Kayseri.
- Starks, B., (2009), "Self-Identified Traditional, Moderate, and Liberal Catholics: Movement-Based Identities or Something Else?", *Qual Sociol*, 32, p. 1–32.
- Sukumaran, N., (2010), Religion and Identity Formation: A Cross National Comparison of College Students in India & The Usa, *A Thesis For The Degree of Master of Arts*, The University of Central Florida, Orlando, Florida.
- Szokman, E., (2006), "To be an Arab Jewish Girl in a State Religious School in Israel: Navigating Gender, Ethnicity and Class in Religious Zionist Identity and Culture", *International Journal of Children's Spirituality*, Vol: 11, No: 2, August, p. 217–235.
- Szokman, E. M., (2008), "War, Terror, Girls and God: The Construction of The Religious Zionist Female Citizen in a State Religious Junior High School in Israel, 1999–2002", *British Journal of Religious Education* Vol: 30, No: 2, March, p. 155–164.
- Şahin, A. (2005), "Ergenlerde Dindarlık-Benlik Saygısı İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, s. 187-197.

- Şentürk, H., (1994), “İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 1.
- Şentürk, H., (1997), *Din Psikolojisi*, İstanbul: Esra Yayınları.
- Şentürk, H., (2010), *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, İstanbul: İz Yayınları.
- Tajfel, H. ve vd., (1971), “Social Categorization and Intergroup Behaviour”, *European Journal of Social Psychology*, 1/2, p. 149-178.
- Tajfel, H., (1978), “Social Categorization, Social Identity and Social Comparison”, H. Tajfel (Ed.), *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations* (p. 61-76), London: Academic Press.
- Taplamacioğlu, M., (1983), *Din Sosyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Telef, B. B., (2011), Öz Yeterlilikleri Farklı Ergenlerin Psikolojik Semptomlarının İncelenmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Temelli, D., (2011), Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik ve Bilgisayar Öğretimi Öz Yeterlilik Algıları, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Tolman, E., (1932), *Purposive Behavior in Animal and Men*, New York: Appleton-Century-Crofts.
- Tomass, M. K., (2012), “Religious Identity, Informal Institutions, and the Nation-States of the Near East”, *Journal of Economic Issues*, Vol: XLV, No. 3 September.

- Topuz, İ., (2013), “Dindarlık Tipolojileri İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.: 30, s. 139-154.
- Turcan, H. G., (2011), İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Öz Yeterlilik Algıları İle İş Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Turner, J., (1978), “Social Categorization and Social Discrimination in the Minimal Group Paradigm”, *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations* (101-133), H. Tajfel (Ed.), London: Academic Press.
- Turner, J., (1987), *Rediscovering the Social Group: A Self Categorization Theory*, Oxford: Basil Blackwell.
- Umaz, D., (2010), Diyarbakır’daki İlköğretim Öğretmenlerinin Öz Yeterlilik Düzeyi ve Yaşadıkları İletişim Sorunları, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uyanık, M., (2008), “Gençlerimizin Din-Kültür ve Kimlik İlişisini Kurgulamasında Peygamberimizin “Bir Sosyal Model Olarak Sunumu”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2007, Konya.
- Uysal, V., (1995), Dinî Hayat ve Şahsi Özellikler, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.: 2. C: 2, s. 165-180.
- Üredi, İ. ve Üredi, L., (2006), “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Cinsiyetlerine, Buldukları Sınıflara Ve Başarı düzeyine Göre Fen Öğretimine İlişkin Öz Yeterlilik İnançlarının Karşılaştırılması”, *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/2.

- Varan, A., (1990), Liseli Gençlerin Kimlik Statülerinin Cinsiyet, Yaş ve Sosyo-Kültürel Çevre Açısından İncelenmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vermeer, P., (2009), “Denominational Schools and The (Religious) Socialisation of Youths: A Changing Relationship”, *British Journal of Religious Education*, Vol: 31, No: 3, September, p. 201–211.
- Watson, J. B., (1914), *Behavior, an Introduction to Comparative Psychology*, New York: Henry Holt & Company.
- Weiner, B., (1980), *Human Motivation*, New York: Springer-Verlag.
- Wulff, D. M., (1997), *Psychology of Religion: Classic and Contemporary*, New York: John Wiley & Sons Inc.
- Yaparel, R.; (1994), “Depresyon ve Dinî İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 8, İzmir.
- Yapıcı, A. ve Yıldırım, M., (2003), “Küreselleşme Sürecinin Dinî Kimliklere Etkisi: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Dinî Araştırmalar*, C: 6, S: 17, s. 117-138.
- Yapıcı, A., (2003), “Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.: 1, C: 3., Adana.
- Yapıcı, A. ve Kayıklık, H., (2005), “Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz-Saygı ve Kaygı İle İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, İstanbul, C: 3, S: 9, s. 177-206.
- Yapıcı, A. ve Zengin, Z. S. (2003), “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), s. 65-127.

- Yapıcı, A., (2007), *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Yavuzer, H., (2003), *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yektaş, Ç., (2013), Depresyon Tanılı Kız Ergenlerde İntihar Davranışının Doğası ve Gelişimsel Bağlamı: Kimlik Duygusu, Ergen-Ebeveyn İlişkileri ve Duygusal Özerklik, *Uzmanlık Tezi*, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir.
- Yıldırım, A., (2011), Sınıf Öğretmeni Adaylarının Meslekî Öz Yeterlilik Algıları İle Meslekî Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, F. ve İlhan, İ. Ö., (2010), “Genel Öz Yeterlilik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”, *Türk Psikiyatri Dergisi*; 21/4, s. 301-8.
- Yıldız, M.; (2006), “Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 23, s. 87-127.
- Yıldız, M. ve Çapar, B., (2010), “Orta Öğretim Öğrencilerinde Benlik Saygısı İle Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: 10, Sayı 1, s. 103-131.
- Yıldız, M., (2014), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- YÖK, (2014), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (21/09/2014).
- Yörükoğlu, A., (1998), *Gençlik Çağı*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zararsız, N., (2012), İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Öz Yeterlilik Algılarının İncelenmesi (İstanbul-Sultanbeyli İlçesi Örneği), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Zayimoğlu Öztürk, F., (2011), Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin ve Öğretmen Adaylarının İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanlarına İlişkin Öz Yeterlilik düzeyinin İncelenmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Zimmerman, B. J., (2000), "Attaining Self-Regulation: A Social Cognitive Perspective in M. Boekaerts, P. R. Pintrich, M. Zeidner (Eds.), *Handbook of Self-Regulation* (p. 451–502), San Diego: Academic Press.

EK-1

DEĞERLENDİRME ANKETİ

Değerli Katılımcılar;

Bu anket, bilimsel bir çalışmada kullanılmak amacıyla hazırlanmıştır. Anketin sonuçları kişisel olarak değil, grup olarak değerlendirilecektir. Bu nedenle ankete isim ve tanıtıcı bilgiler yazmanıza gerek yoktur. Lütfen, anketin her sorusunu dikkatle okuyarak, size en uygun cevabı veriniz. Cevapsız soru bırakmayınız. Araştırma sonuçlarının güvenilirliği sizin anketi objektif ve samimi olarak cevaplandırmanıza bağlıdır.

Anketi cevaplandırarak araştırmamıza yaptığınız katkıya ve ilginize teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. Saffet KARTOPU

1)Okul adı:

2) Cinsiyetiniz: 1 () Erkek 2 () Kız

3) Sınıfınız : 1 () 2 () 3 () 4 ()

4) Ailenizin Sosyo-ekonomik düzeyini belirtiniz.

() Düşük 2 () Orta 3 () Üst

5) Annenizin ve babanızın öğrenim durumu: (Her biri için ayrı ayrı işaretleyiniz)

Anne

Baba

Okuryazar değil () Okuryazar değil ()

Okur-yazar () Okur-yazar ()

İlkokul mezunu () İlkokul mezunu ()

Ortaokul mezunu () Ortaokul mezunu ()

Lise mezunu () Lise mezunu ()

Üniversite mezunu () Üniversite mezunu ()
Master/Doktora () Master/Doktora ()

6) Annenizin ve-babanızın mesleği nedir?

Anne mesleği:..... Baba mesleği:.....

7) Annenizin ve babanızın birliktelik durumu:

1 () Birlikte yaşıyorlar 2 () Boşandılar 3 () Annem hayatta değil

4 () Babam hayatta değil 5 () Her ikisi de hayatta değil

8) Yaşamınızın büyük çoğunluğunu geçirdiğiniz yerleşim birimi:

1 () Büyükşehir 2 () Şehir 3 () İlçe 4 () Kasaba 5 () Köy

9) Anne–babanızın genel olarak size karşı **tutumunu**:

Anne

Baba

1) Otoriter (Sert ve kuralcıdır)

1) Otoriter (Sert ve kuralcıdır)

2) İlgisiz (Uzak ve ilgisizdir)

2) İlgisiz (Uzak ve ilgisizdir)

3) Demokratik
(Kurallar vardır ama baskı yapılmaz)

3) Demokratik
(Kurallar vardır ama baskı yapılmaz)

10) Ailenizde herkesi ilgilendiren kararlar nasıl alınır?

1 () Babam kara verir

2 () Annem karar verir

3 () Anne-babam ortak karar alırlar 4 () Ailede herkes söz sahibidir

11) Aldığınız kararlarda ailenizden bir baskı görüyor musunuz?

1 () Evet

2 () Hayır

3 () Bazen

12) Fiziksel görünüşünüzden memnuniyet durumunuz:

1 () Memnunum

2 () Memnun değilim

13) Ailenizin dindarlık düzeyi nedir?

1) Dindarlar 2) Biraz Dindarlar 3) Çok Dindarlar 4) Hiç Dindar değilim

15) Dinî inançlarınızın oluşumunda aşağıdakilerden hangisi daha çok etkilidir?

(1) Aile (2) Okul (3) Dinî cemaatler

Aşağıdaki cümlelere katılıp katılmadığınızı belirtiniz.

16) Kendimi dinî inanış ve uygulamalar bakımından dindar görüyorum.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

17) Namazımı sürekli kılarım.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

18) Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

19) Dindar insanın ticari hayatta dindar olmayanlara göre daha dürüst ve güvenilir olduğunu kabul ediyorum.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

20) Din insanın hayatına bir amaç ve anlam kazandırır.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

21) Lise çağındaki flörtü normal karşılarım.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

22) Doğum kontrolünü doğru bulmuyorum.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

23) Dinin bazı yasakları insanları hayatın güzelliklerinden alıkoyar

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

24) Bence özgürlükleri din dâhil hiçbir kurum sınırlamamalıdır.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

25) Toplumuzdaki kapkaç, rüşvet, hortumculuk gibi birçok ahlaki sorun dinî değerlerin yaygınlaştırılmasıyla çözülebilir.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

26) Toplumumuzda var olan birçok sıkıntılara rağmen insanların hala mutlu olmalarının temelinde dinî duygular yatar.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

27) İslami değerler toplumun problemlerine olumlu çözüm getirebilir.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

28) Toplumsal problemlerle ilgilenirim.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

29) Toplumun daha iyi bir düzene ulaşması için dinin eskiden olduğu gibi devlet yönetiminde etkinlik kazanmasını isterim.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

30) Kadın erkek tokalaşmasını doğru bulmuyorum

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

31) Cinsel açıdan evlilik öncesi kız-erkek ilişkisini normal karşılıyorum

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

31) Dinin toplum üzerinde birleştirici bir rolü vardır.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

32) Dinî tarikatlar toplum üzerinde kardeşlik ve bütünlüğe sebep olurlar.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

33) Birey, hayatında inanç dünyası ile günlük yaşamını birbirinden ayırmalıdır

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

34) Toplumda dinî grup ve cemaatlerin olmasını onaylıyorum.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

35) Toplum açısından faydası olacaksa bazı dinî kuralların değiştirilmesini onaylıyorum.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

36) Toplumun dine yeteri kadar önem verdiğine inanıyorum.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

37) Seçim zamanların da herhangi bir partiye oy verirken, oy verdiğim partinin dinî söylemler kullanıp kullanmamasına dikkat ederim.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

38) Dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı buluyorum

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

39) Devletin içki, kumar gibi alışkanlıkları yasaklamasını isterim

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

40) Dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde din çok önemli bir faktördür.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

41) Demokrasi rejimi yönetim şekli olarak İslam'la uzlaşır

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

42) Şehitlik ve gazilik çok önemli kavramlardır.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

43) Doğruluk, yardımseverlik, fedakârlık gibi toplumsal ve kültürel değerleri çok önemsiyorum.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

44) Hayatta değer taşıyan en önemli şey, insanın memleketi için önemli bir hizmet yapmak istemesidir.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

45) Vatanseverlik, iyi bir vatandaş olmanın ilk ve en önemli şartıdır.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

46) Genel olarak memleket meselelerine üzülmeğe, herkes kendi mutluluğu ile uğraşmalıdır.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

47) Vatanseverlik adına yapılan birçok şey, faydadan daha çok zarar getirmiştir.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

48) Memleketimin ihtiyaç duyduğu bir anda hayatımı vermekten bir an tereddüt etmem.

1 () Katılıyorum 2 () Katılmıyorum 3 () Kararsızım

EK:2**KİMLİK DUYGUSU ÖLÇEĞİ KÖKER FORMU (1997)**

Aşağıdaki ifadelerin sizi ne kadar tanımladığını (X) işaretiyle belirtiniz.

	Bana hiç uymuyor.	Bana pek uymuyor	Bana biraz uyor	Bana oldukça uyor	Bana tümüyle uyor
1-Kendimi tutarlı bir insan olarak görüyorum.	1	2	3	4	5
2-Birçok ortamda ve ilişkilerde gerçekten kendim gibi davranmakta zorluk çekmem	1	2	3	4	5
3-Kendi doğrularımı ya da kendi yolumu bulabildiğimi sanıyorum	1	2	3	4	5
4-Nasıl biri olmak, nasıl bir geleceğe yönelmek istediğimden eminim.	1	2	3	4	5
5-Bir şeyler beklediğim gibi olmayınca yıkılıp, kendimi değersiz biri gibi hissetmem.	1	2	3	4	5
6- Farklı insanlarla ilişkideyken kendimi farklı biriymişim gibi hissetmem	1	2	3	4	5
7-Birçok olayda kendim gibi davranabildiğimi ve kendim olabilmeyi becerebildiğimi sanıyorum.	1	2	3	4	5
8-Kendimi olabildiğince iyi tanıdığımı sanıyorum	1	2	3	4	5
9-Kendi yolunda yürüdüğümünden eminim.	1	2	3	4	5
10-Geleceğimi etkileyecek konularda karar vermekte zorlanmam, bana uygun olan seçeneği bulabilirim.	1	2	3	4	5
11-Şu halimden ve izlediğim çizgiden hoşnudum	1	2	3	4	5
12- Kendimden beklediğim şeyleri koşullar izin verdiği sürece yerine getirebiliyorum	1	2	3	4	5
13-Yaşamımda dilediğim yere gelememiş biri olacağımı sanmıyorum.	1	2	3	4	5

14-Gelecekte beni doyumlu ilişkilerin ve güzel günlerin beklediğini düşünüyorum	1	2	3	4	5
15-İstedğim gibi biri olduğumu, birçok yönden kendimi beğendiğimi düşünüyorum.	1	2	3	4	5
16-Kendim için doğru amaçların peşindeyim.	1	2	3	4	5
17-Kendimi birçok konuda yeterli ve yetkin hissediyorum.	1	2	3	4	5
18-Birçok şeyi yeterince iyi yaptığımı düşünüyorum.	1	2	3	4	5
19-Uğraştığım işleri boş ve anlamsız bulmam.	1	2	3	4	5
20-Üzerime aldığım işleri en iyi biçimde yapmak için yeterli çabayı gösteriyorum.	1	2	3	4	5
21-Birçok insanın beni güvenilir bulduğunu ve aralarına almak istediğini biliyorum.	1	2	3	4	5
22-Yaşamında kendime engeller koyduğumu düşünmüyorum.	1	2	3	4	5
23-Çevremdekileri bir an yakın dost, başka bir an sevimsiz ve düşman tavırlı olarak görüyorum.	1	2	3	4	5
24-Birine özeniyor ve onun gibi olmak istediğimi düşünüyor, bir süre sonra başka birine özenmeye başlıyorum.	1	2	3	4	5
25-Bana en yakın insanların bile beni nasıl tanıdıklarından emin değilim.	1	2	3	4	5
26-Gelecekle ilgili planlar yaparken gerçekçi olmayı beceremiyorum.	1	2	3	4	5
27-Beni yakından tanıyan insanlar ayaklarımın yere basmadığını söylüyorlar.	1	2	3	4	5
28-Bir şey yapmaya karar verdiğimde bir türlü harekete geçemem, çünkü kararımın bir türlü emin olamam.	1	2	3	4	5
29-Girdiğim çevrelerde yer edinmekte zorlanırım.	1	2	3	4	5
30-Yakın çevremde önemsenmiyorum, varlığımla yokluğum arasında onlar açısından bir fark yok.					
31-Yaşamımı sanki başkalarının istekleri ve beklentileri yönlendiriyor.	1	2	3	4	5
32-Ne zaman bir amaca ulaşmak için çabalasam, yanlış bir şeyler yapıyormuşum gibi geliyor.	1	2	3	4	5
33-Bir yetişkin gibi davranmaya çalıştığım zamanlarda huzursuzluk duyuyorum.	1	2	3	4	5
34-Yaptığım şeyleri yeterli bir biçimde yapabildiğime inanmıyorum.	1	2	3	4	5

KİMLİK DUYGUSU ÖLÇEĞİ KÖKER FORMU (1997) –(DEVAMI)

Aşağıdaki ifadelerin sizi ne kadar tanımladığını (X) işaretiyle belirtiniz.

	Bana hiç uymuyor.	Bana pek uymuyor	Bana biraz uyuyor	Bana oldukça uyuyor	Bana tümüyle uyuyor
35-Bağlı olduğum bir arkadaş gurubum yok.	1	2	3	4	5
36-Birçok arkadaş gurubuna girmeyi denedim, ancak bana ters gelen bir şeyler oldu.	1	2	3	4	5
37-Cinsiyetime uygun davranış ve tutumların neler olduğunu pek bilemiyorum.	1	2	3	4	5
38-Kendimi tam bir kadın ya da tam bir erkek olarak düşünmekte zorlanıyorum.	1	2	3	4	5
39- Yaşamımda bana yol gösteren, bir yöne gitmemi sağlayan sağduyumu yitirmiş gibiyim.	1	2	3	4	5
40-Yaşamımda neye inanacağıma, hangi değerleri ve ilkeleri benimseyeceğimi bilemiyorum.	1	2	3	4	5

Ek:3-Genel Öz Yeterlilik Ölçeği

Aşağıdaki ifadelerin sizi ne kadar tanımladığını (X) işaretiyle belirtiniz.

	HİÇ tanımlamıyor	Biraz tanımlıyor	Tanımlıyor	İyi tanımlıyor	Çok iyi tanımlıyor
1. Planlar yaparken, onları hayata geçirebileceğimden eminimdir.	1	2	3	4	5
2. Sorunlarımdan biri bir işe zamanında başlamamamdır.	1	2	3	4	5
3. Eğer bir işi ilk denemede yapamazsam başarıya kadar uğraşırım.	1	2	3	4	5
4. Belirlediğim önemli hedeflere ulaşmada, pek başarılı olamam.	1	2	3	4	5
5. Her şeyi yarım bırakırım.	1	2	3	4	5
6. Zorluklarla yüz yüze gelmekten kaçınırım.	1	2	3	4	5
7. Eğer bir iş çok karmaşık görünüyorsa onu denemeye bile girişmem.	1	2	3	4	5
8. Hoşuma gitmeyen bir şey yapmak zorunda kaldığımda onu bitirinceye kadar kendimi zorlarım.	1	2	3	4	5
9. Bir şey yapmaya karar verdiğimde hemen işe giririm.	1	2	3	4	5
10. Yeni bir şey denerken başlangıçta başarılı olamazsam çabucak vazgeçerim.	1	2	3	4	5
11. Beklenmedik sorunlarla karşılaştığımda kolayca onların üstesinden gelemem.	1	2	3	4	5
12. Bana zor görünen yeni şeyleri öğrenmeye çalışmaktan kaçınırım.	1	2	3	4	5
13. Başarısızlık benim azmimi artırır.	1	2	3	4	5
14. Yeteneklerime her zaman çok güvenmem.	1	2	3	4	5
15. Kendine güvenen biriyim.	1	2	3	4	5
16. Kolayca pes ederim.	1	2	3	4	5
17. Hayatta karşıma çıkacak sorunların çoğuyla baş edebileceğimi sanmıyorum.	1	2	3	4	5

DİZİN

A

ADLER 43, 225

Aile Dindarlık Algısı 129, 132, 148, 168, 285, 287

B

BANDURA 14, 15, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 94, 212, 218,
288

Berzonsky 40, 41, 78, 90, 91, 92, 93

BLOS 38

BOWLBY 38

D

Dindarlık 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 28, 41, 42, 94, 95, 98,
99, 107, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
132, 133, 137, 139, 140, 141, 148, 149, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 175, 176, 186, 187, 188, 197, 198,
202, 203, 239, 240, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 261,
262, 263, 264, 273, 277, 281, 283, 284, 285, 286, 287,
288, 289, 290, 291

Dindarlık Eğilimi 13, 14, 21, 41, 42, 122, 123, 124, 137, 139,
148, 168, 186, 197, 239, 281, 283, 284, 286, 288, 290

Dine Önem Atfetme Tutumu 125, 126, 127, 129, 134, 139,
148, 168, 175, 176, 193, 204, 241, 284

Dinin Toplumsal Birleştiricilik Tutumu 192, 203

Dinî Yasaklara Yönelik Tutum 125, 140, 243, 284

Dış Politika-Din İlişikisine Yönelik Tutum 125, 139, 178, 179,
242, 284

E

ERİKSON 13, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 77, 78, 79,
80, 81, 82, 83, 84, 85, 93, 100, 111, 288

F

Flörtle İlgili Tutum 179, 190, 201, 255, 270

FREUD 32, 33, 37, 78, 79, 111

H

HALL 31, 32, 118

J

JAMES 31, 43, 72

K

KEGAN 38

Kimlik 13, 14, 15, 18, 20, 21, 22, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 98, 99,
101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 120,
122, 123, 124, 126, 127, 128, 131, 132, 137, 138, 139,
141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 157, 159,
161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 197, 198, 199, 200,
201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211,
219, 221, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234,
235, 236, 237, 238, 239, 247, 261, 262, 263, 264, 265,
266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278,
279, 280, 281, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291

Kimlik Duygusu 13, 14, 15, 18, 20, 21, 22, 28, 33, 34, 36, 41, 42, 76, 77, 80, 82, 84, 85, 86, 98, 103, 107, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 131, 132, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 261, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291

Kimlik Gelişimi 14, 33, 34, 36, 40, 41, 42, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 92, 161, 165, 207, 219, 221, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 278

Kimlik Statüsü 39, 40, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 229, 230, 231, 232, 233

Kimlik Stilleri 40, 41, 78, 90

L

LACAN 39

Laiklikle İlgili Tutum 19, 125, 129, 134, 140, 148, 168, 185, 186, 243, 284

M

MARCIA 39, 40, 41, 78, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93

MEAD 30

N

Namaz İbadetini Yerine Getirme 125, 126, 127, 129, 133, 139, 148, 168, 242, 284

O

Özel Dindarlık 18, 19, 20, 124, 125, 126, 129, 132, 139, 141, 148, 168, 169, 170, 171, 186, 197, 239, 240, 283

Öz Yeterlilik 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 41, 42, 44, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
74, 75, 94, 95, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 131, 132,
137, 138, 140, 141, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 157,
158, 159, 160, 161, 162, 163, 186, 187, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 211, 212, 213, 214,
215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 226, 227,
243, 244, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 258, 259,
260, 281, 282, 284, 285, 286, 288, 289, 290, 291

R

ROTTER 44, 74

T

TOLMAN 43

Toplumsal Değerlerle İlgili Tutum 18, 130, 135, 148, 168,
169, 170, 240

V

Vatanseverlik 17, 18, 19, 20, 21, 124, 125, 126, 128, 130,
135, 136, 139, 140, 141, 143, 148, 168, 170, 171, 172,
173, 177, 182, 183, 196, 208, 209, 210, 240, 241, 242,
260, 280, 283, 284, 286, 288, 324

W

WATSON 43

Z

Zararlı Alışkanlıkların Devlet Tarafından Yasaklanması 20,
21, 126, 127, 130, 136, 137, 141, 142, 148, 168, 194,
204, 205, 258, 277, 285, 288